

Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом

Мета статті - обґрунтувати та висвітлити теоретичні засади і механізми розвитку й регулювання земельних відносин у сільському господарстві з урахуванням кращих європейських практик та національних особливостей.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблем розвитку земельних відносин у сільському господарстві), емпіричний метод (щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження), порівняльного аналізу (визначено проблеми й цілі регулювання земельних відносин у державах - членах ЄС та в Україні), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. У процесі вивчення питань розвитку земельних відносин у сільському господарстві України та в деяких європейських державах розкрито сучасний стан сільськогосподарського землекористування та проаналізовано його економічні й екологічні аспекти. Виявлено головні результати квазіринкових трансформацій щодо володіння, користування і розпорядження землями сільськогосподарського призначення.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо регулювання земельних відносин у сільському господарстві, в основу яких покладено багатфункціональність земельних ресурсів, які крім основного засобу виробництва у сільському господарстві є унікальним природним ресурсом, незамінним середовищем життєдіяльності людини, невід'ємною складовою цілісної екосистеми.

Практична значущість. Поряд з окремими позитивними змінами у земельних відносинах встановлено системні перешкоди на шляху їх розвитку. Внесено пропозиції щодо їх усунення активними методами державного регулювання. Табл.: 1. Рис.: 6. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: земельні відносини, земельна реформа, неоліберальна політика, державне регулювання, обіг земель, екосистемний підхід.

Ходаківська Ольга Василівна - доктор економічних наук, завідувач відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: iae_zem@ukr.net

Левек Роберт - директор Terres d'Europe-Scafr, Товариство з управління землями й розвитку сільських територій (Safer) (Франція, м. Париж, вул. Фобур Сент-Оноре, 91)
E-mail: robert.levesque@safer.fr

Постановка проблеми. Процеси будь-якого землеволодіння й землекористування, у тому числі й сільськогосподарського, зумовлюють формування окремих відносин між людьми, які виявляються у соціальних, виробничих, економічних, екологічних, етичних, правових та інших формах.

Земельні відносини - результат тривалого суспільного розвитку щодо використання та охорони земель, форм власності і господарювання на ній, пріоритетних способів облаштування території та її землеустрою, що характеризуються національними, соціальними, економічними, екологічними та іншими особливостями реалізації функцій землі, як унікального природного ресурсу,

об'єкта нерухомості, основного засобу сільськогосподарського виробництва, незамінного середовища життєдіяльності людини й невід'ємної складової цілісної екосистеми.

Від стану розвитку земельних відносин значною мірою залежать такі питання, як ефективність сільськогосподарського виробництва, рівень сільської зайнятості та соціальне і демографічне благополуччя на селі, продовольчої й частково енергетичної проблеми країни. Нині важливою проблемою є забезпечення соціально-політичної стабільності в державі, що також упирається у земельні питання.

Незважаючи на гострі дискусії, які точаться навколо земельних питань понад чверть століття, більш-менш узгодженого рішення щодо подальшого розвитку земель-

них відносин, їх стратегічної мети, а відповідно й засобів її досягнення на загальнодержавному рівні дотепер не напрацьовано. У політичних і наукових колах дедалі частіше звучать вкрай полярні за своїм змістом пропозиції - від ідей неолібералізму до політики дерижизму, яка є політикою активного державного втручання в економіку (протилежна політиці невтручання (*laissez-faire*), тобто економічного лібералізму). З огляду на це цілком важливо з'ясувати, яким чином це вплине на подальший хід земельного реформування, а звідси й на розвиток аграрної сфери, сільських територій та держави в цілому.

Загалом теоретичним підґрунтям неоліберальної моделі є монетаризм, який передбачає максимізацію прибутків, залишаючи поза увагою ресурсні, екологічні і соціальні складові. Як наслідок, найрозвиненіші країни світу дуже близько підійшли до ліміту використання земельних, водних та інших ресурсів, досягнувши при цьому граничних показників за кількістю шкідливих викидів та забруднення довкілля. Для того щоб зберегти існуючий рівень життя у цих країнах і при цьому створити аналогічні умови у країнах, що розвиваються, планета потребує в шість разів більше ресурсів, ніж має фактично. Так, згідно з оприлюдненими у німецькому часописі «Frankfurter Rundschau» експертними оцінками, для отримання німецького рівня добробуту людству необхідно ресурсне забезпечення обсягом 2,5 планети. У разі задоволення потреб на рівні населення США - потрібно залучити ресурси чотирьох таких планет, як Земля [25, с. 10; 32]. Ще однією вадою неоліберальної моделі є зосередження капіталу й ресурсів в обмеженого кола осіб, що породжує й виправдовує олігархічну модель розвитку, підпорядковуючи інтереси держави вигодам фінансово-олігархічних груп, що досить чітко простежується в країнах, які розвиваються [31, с. 527].

Нинішня українська модель земельних відносин тяжіє до неоліберальної моделі, що виявляється в надконцентрації земельних ресурсів, монопольному привласненні земельної ренти, сировинній експлуатації галузі, зростанні рівня сільського безробіття, трудовій еміграції, структурних коливаннях на користь високомаржинальних видів продукції рослинництва, виснаженні ґрунтового покриву, самоусуненні частини

вертикально інтегрованих агроформувань від розв'язання соціально-економічних та екологічних проблем територіальних громад тощо. Усе це має істотні негативні наслідки уже сьогодні і значною мірою поглиблюватиметься у майбутньому. Така ситуація вимагає перегляду наявних форм і методів до регулювання економіки, оскільки в країнах, що розвиваються, неоліберальні доктрини не спроможні забезпечити збалансований еко-соціо-економічний розвиток.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблеми розвитку земельних відносин є предметом досліджень багатьох вітчизняних та іноземних науковців, серед яких найпомітніший слід мали праці: В. Г. Андрійчука [1], Я. М. Гадзала, Ю.Я. Лузана [2], П. І. Гайдуцького [4], О. І. Гуророва [5], А. С. Даниленка [6], Д. С. Добряка [7], В. М. Жука [3], В. М. Заяця [8], І. Г. Кириленка [9], П.Ф. Кулинич [10], Ю.О. Лупенка [12, 13], В. Я. Месель-Веселяка [18, 21], О.М. Могильного [15], Л. Я. Новаковського [16], Б. Й. Пасхавера [17], В.В. Россохи [19], П. Т. Саблука [21], А. М. Третьяка [22], М. М. Федорова [23], О. М. Шпичака [26] та ін.

Ринкові трансформації національної економіки, невід'ємною складовою яких є земельна реформа, зумовили важливі зміни у земельних відносинах, що знайшли своє втілення у приватизації земель, зміні форм власності на землю, створенні інституційних передумов введення ринкового обігу земель та раціонального й екологічнобезпечного їх використання. Ринкове середовище потребує значного поліпшення процесів регулювання земельних відносин, що підвищує актуальність даного питання. Виникає необхідність розроблення напрямів подальшого розвитку земельних відносин, спрямованих на гарантування прав власності й користування сільськогосподарськими землями, захист національних інтересів, досягнення ефективного й екологічнобезпечного землекористування, формування відповідальності господарюючих суб'єктів за раціональне використання земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів, створення інфраструктури ринкового обігу земель, втілення дієвого механізму згуртування й самоорганізації власників земельних паїв з метою об'єднання земель, що в цілому сприятиме інвестиційно привабливому землекористуванню, розв'язанню економічних, соціаль-

них та екологічних проблем українського села. Отже, проблема вдосконалення земельних відносин є вкрай важливою, а подальший напрям їх розвитку - доленосним для українського селянина, сільських територій і України загалом.

Мета статті - обґрунтувати та висвітлити теоретичні засади і механізми розвитку й регулювання земельних відносин у сільському господарстві з урахуванням кращих європейських практик та національних особливостей.

Виклад основних результатів досліджень. Земельні відносини в Україні. На початку 90-х років ХХ ст. Україна стала на шлях ринкових перетворень, що зумовило необхідність реформування земельних відносин. Результатом ринкових трансформацій у земельній сфері за час змін стали скасування державної монополії на землю та створення господарських структур ринково-

го спрямування, формування малого й середнього класу на селі, становлення і розвиток фермерських господарств, введення автоматизованої системи державного земельного кадастру та забезпечення доступу до публічної кадастрової карти, запровадження земельних торгів (аукціонів), децентралізація надання кадастрових послуг та оптимізація процедури користування відомостями Державного земельного кадастру, передача земель сільськогосподарського призначення державної власності за межами населених пунктів до комунальної власності територіальних громад та ін.

У результаті ринкових перетворень близько 6,9 млн громадян стали власниками земельних паїв. На початок 2018 р. у приватній власності перебуває понад 31 млн га, або 74,8% сільськогосподарських угідь країни. Частка державної власності становить 24,1%, комунальної - 1,0% (рис. 1).

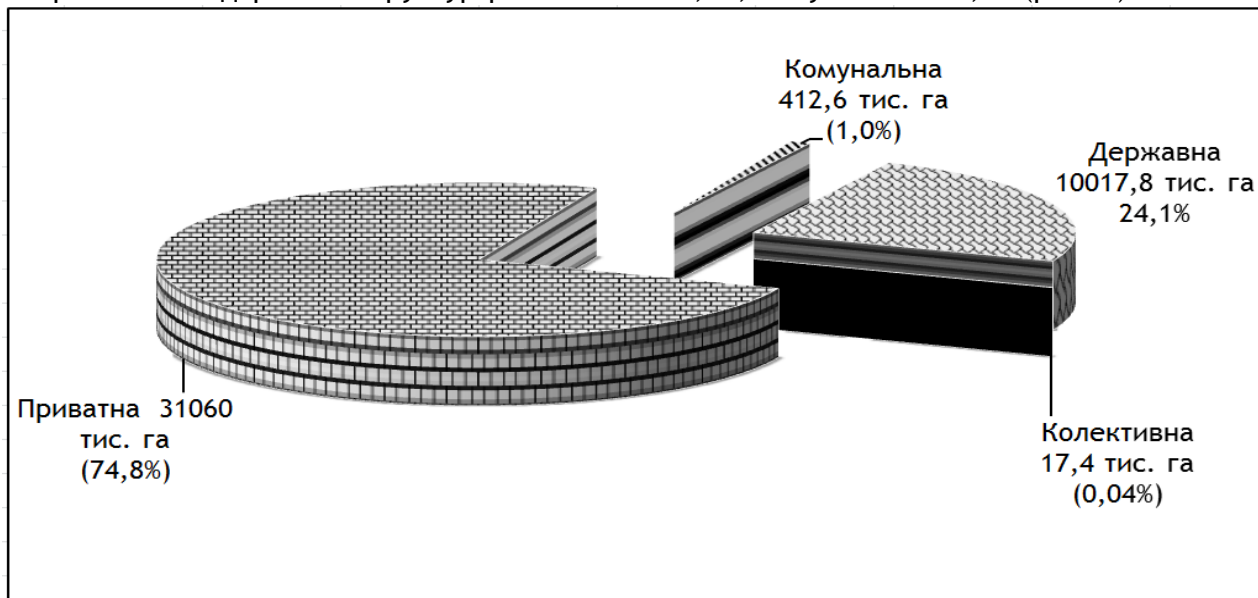

Рис. 1. Структура власності на сільськогосподарські землі в Україні станом на 1 червня 2018 р.

Джерело: База даних ННЦ «Інститут аграрної економіки»; Держгеокадастр України.

Реформування земельних відносин спричинило перерозподіл земель не лише за формами власності, а й за категоріями господарств. Так, у 2017 р. порівняно з 1990 р. зменшилася площа угідь у користуванні сільськогосподарських підприємств і збільшилась у господарствах населення. У фермерських господарств перебуває 4,4 млн га сільськогосподарських угідь, або 10,6% від їх загальної площі, у господарств населення - 15,7 млн га (38%), сільськогосподарських підприємств - 16,3 млн га (39,2%) (рис. 2).

Орендні земельні відносини. Сільськогосподарські підприємства України здійснюють господарську діяльність переважно на орендованих землях, частка яких у їх загальному землекористуванні перевищує 92%. За терміном дії нині превалюють договори оренди, укладені на 8-10 років (46,3%). Збільшується частка договорів на 10 років і більше, яка у 2017 р. сягнула 18% проти 1,8% у 2000 р.

В укладених угодах (52,8%) розмір орендної плати не перевищує 3% від нормативної грошової оцінки земель. Третину договорів

укладено з розміром орендної плати 4-5%. Близько 9% договорів передбачають орендну

плату на рівні 6-7% від їх нормативної грошової оцінки і лише 2,2% - понад 7% (рис. 3).

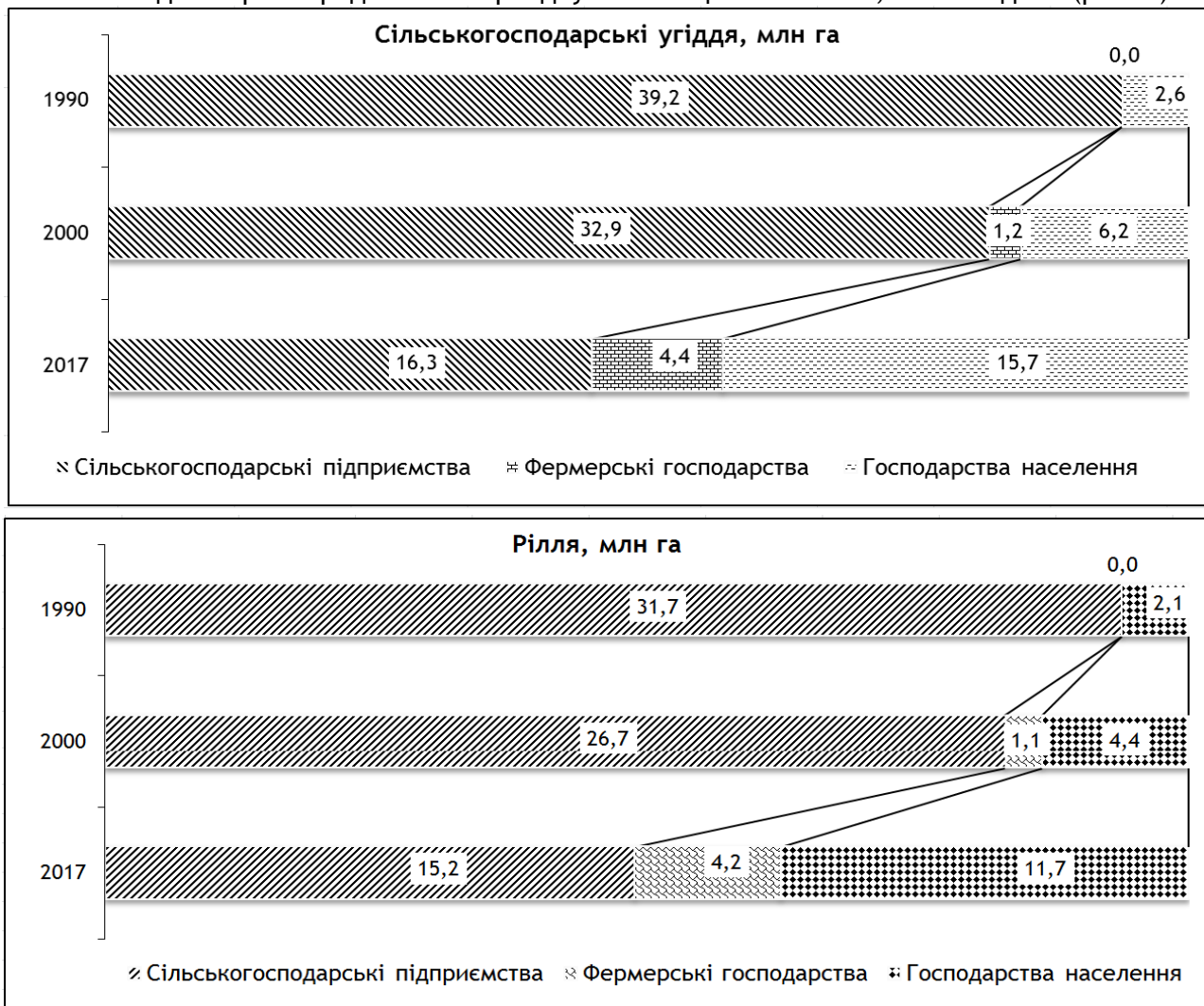

Рис. 2. Розподіл сільськогосподарських угідь та ріллі за категоріями господарств в Україні (на початок року), млн га

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

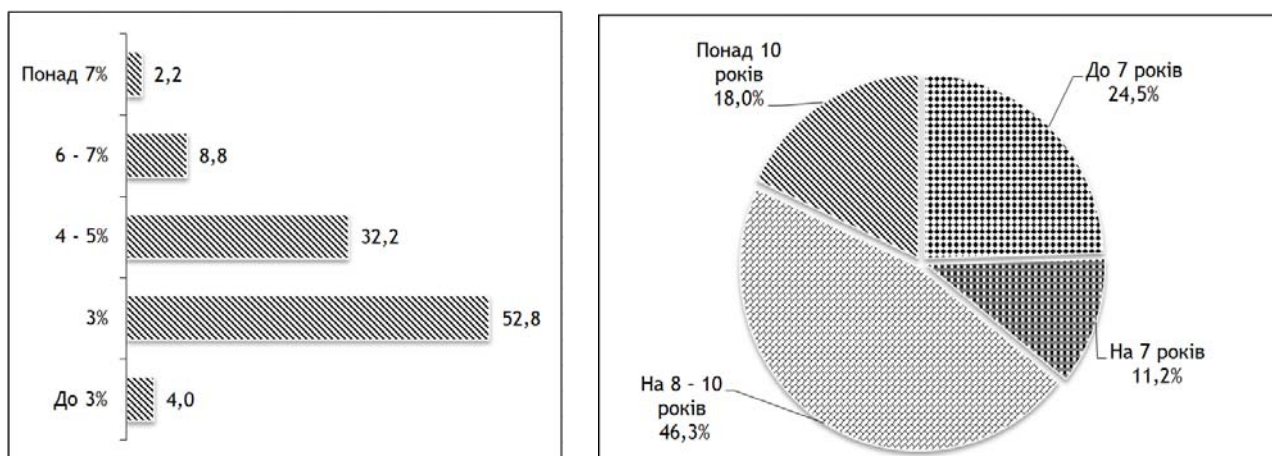

Рис. 3. Укладено договорів оренди земельних паїв за розміром орендної плати від нормативної грошової оцінки та терміном дії, 2017 р.

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

Фактично у 2017 р. плата за оренду земельних паїв, згідно з укладеними договорами оренди, становила 1369 грн/га (45,6 євро/га), або 3% від їх нормативної грошової оцінки [15]. Слід зазначити, що орендна плата за земельні ділянки державної власності, права оренди на які було продано на земельних торгах, є значно вищою і за результатами 2017 р. становить 2793 грн/га (93,1 євро/га), або 14,73% від їх нормативної грошової оцінки. У цілому це удвічі більше порівняно з орендою земельних паїв. Для прикладу, орендна плата за землі сільськогосподарського призначення у Латвії в середньому становить 46 євро/га, Словаччині - 50, Естонії - 52, Литві - 80, Чехії - 96 євро/га.

Концентрація сільськогосподарського землекористування. Характерною особливістю вітчизняного сільського господарства нині є те, що поряд з малими та середніми суб'єктами господарювання функціонують великі за розміром землекористування й капіталу агроформування та агропромислові вертикально інтегровані структури. До їх складу входять як сільськогосподарські підприємства, так і фермерські господарства. Наразі склалася ситуація, за якої значна частина малих і середніх суб'єктів агрогосподарювання формально та неформально знаходиться у підпорядкуванні агрохолдингових структур. Так, агрохолдингові формування вже поглинули або взяли під контроль понад

6000 сільськогосподарських підприємств традиційного типу [11]. За оцінками науковців, у 2017 р. вони контролюють 29% земель сільськогосподарського призначення.

Збереження існуючих тенденцій щодо подальшого збільшення підконтрольних цим структурам площ земель загрожуватиме існуванню середніх і малих форм агробізнесу, які несуть основне навантаження щодо забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Нині близько 78% сільськогосподарських підприємств мають розміри землекористування до 1000 га, однак у їх користуванні перебуває лише 8% сільськогосподарських угідь. Одночасно за рахунок процесів об'єднання (злиття, поглинання) середніх за розміром господарств збільшується частка агроформувань із площею земель понад 10 000 га. Так, якщо у 1991 р. концентрація сільськогосподарських угідь у групі підприємств з площею землекористування від 10 000 до 20 000 га становила 3%, то у 2005 р. - 4, у 2016 р. - 10%. Площа земель у агроформуваннях з розміром землекористування понад 20 000 га збільшується за роками: від 1% у 2001 р. до 3% у 2005 р. і 18% - у 2016 р. Очевидно, що ці процеси стають можливими завдяки зменшенню частки земельних угідь у групі підприємств з площею від 1000 до 5000 га. Так, якщо у 1991 р. вона сягала 63%, а в 2001 р. - 74, то в 2016 р. - лише 48% (рис. 4).

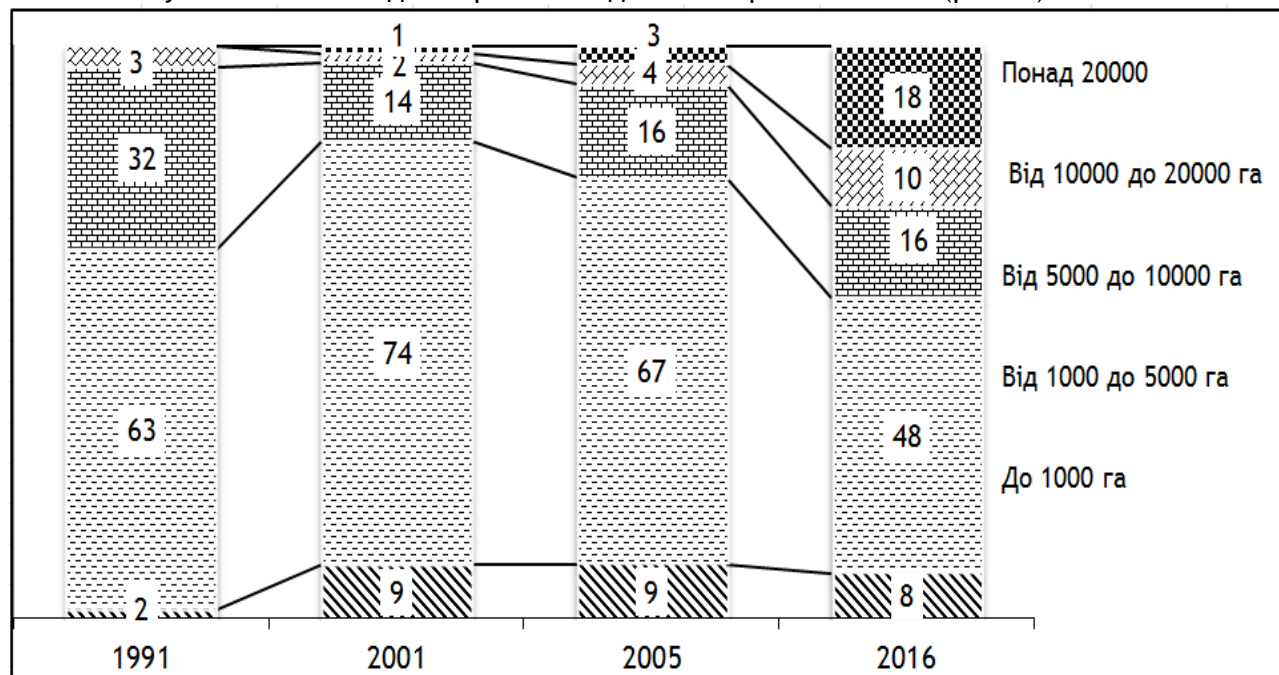

Рис.4. Частка землекористування різних за розмірами агроформувань України, %

Джерело: складено за даними Держстату України.

Ці дані офіційної статистики підтверджують надвисоку концентрацію земель в Україні. Проте насправді вона є ще більшою, адже залишається значна кількість підприємств, які, зберігши своє юридичне положення, фактично є структурними підрозділами вертикально інтегрованих агроформувань. Подібні закономірності наразі спостерігаються і в країнах Західної Європи. Через уже діючі агрохолдинги або за участі окремого інвестора у кількох сільськогосподарських підприємствах, одна фізична або юридична особа може об'єднувати в одному центрі управління декілька зареєстрованих сільськогосподарських підприємств. Так, за даними J. Andrieu, D. Cornu, L. Jégouzo, R. Levesque, у Верхній Нормандії (Франція) 48 господарств об'єднано у 20 управлінських центрів.

Досліджуючи участь іноземного капіталу на ринку оренди сільськогосподарських угідь в Україні, Елізабет Фрайзер (Оуклендський інститут) вказує, що станом на 2015 р. іноземні компанії придбали корпоративні права українських сільськогосподарських підприємств із загальною площею землекористування 2,2 млн га [28] і цей процес поглиблюється.

Права власності та користування на землі сільськогосподарського призначення. Як показує європейська і світова практика, надання прав користування сільськогосподарськими або лісовими угіддями з урахуванням національних потреб та особливостей, а також доступ до цих прав є рушієм розвитку суспільства, окремих держав, місцевих громад тощо. Земельним кодексом України закріплено три правомочності прав власності на землю - право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками.

У цілому ці правомочності дають змогу реалізувати власнику всі надані можливості. Так, власник володіє, користується і розпоряджається належною йому земельною ділянкою на свій розсуд. Згідно з чинним законодавством він самостійно вирішує, що робити із своїм майном, керуючись власними інтересами, здійснюючи щодо цього майна будь-які дії, за умови, що вони не суперечать законодавству і не порушують права інших осіб та не несуть загрози суспільству. Насправді це означає, що права власника земельної ділянки можуть бути обмежені чи припинені. Тобто правомочності

власника не є безмежними. З метою забезпечення рівноваги у суспільстві та у випадках, коли суспільне прагнення є пріоритетнішим порівняно з приватним інтересом окремого суб'єкта землекористування законом можуть встановлюватися обмеження щодо реалізації цих прав.

В європейській практиці на одну й ту саму земельну ділянку можуть встановлюватися різні права. Так, право на сільськогосподарське землекористування може відрізнятися від права на полювання, випасу чи збирання неокультурених рослин. Крім того, щодо земельної ділянки може бути застосовано право сільськогосподарського використання на основі права власності для однієї особи та одночасно встановлено право користування для інших осіб (право земельного сервітуту, право полювання, право збору лікарських рослин, дикоросів, грибів тощо).

У країнах ЄС сільськогосподарський товаровиробник, який має право власності на земельну ділянку, не є власником природного ресурсу, яким є зокрема ґрунт з його мінеральними елементами, мікрофлорою та мікрофауною. У нього немає права продавати багатства землі, як це може робити, наприклад, власник кар'єру, отримавши спеціальний дозвіл. Насправді власник сільськогосподарських чи лісових угідь має обмежені права щодо використання ґрунту. Крім того, у країнах Західної Європи право власності на сільськогосподарську земельну ділянку не включає права забудови даної земельної ділянки. З огляду на це ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС є ринком прав користування.

Ринок земель сільськогосподарського призначення. У Західній Європі право на сільськогосподарські землі можна набути через успадкування (поза ринком) або через три ринки: ринок земель, ринок акціонерного капіталу та ринок оренди [29, 30].

Згідно з класичною економічною теорією, ринок має забезпечити найпродуктивніше застосування наявних ресурсів для задоволення потреб глобальної економіки. Для сільського господарства ця гіпотеза може бути прийнятною за умови, що процеси виробництва, з одного боку, зосереджені на збереження й відтворення родючості ґрунтів, підтримання та поліпшення екосистемних функцій природного простору, а з іншого - гарантують збільшення доданої вартості та робочих місць [24].

Насправді практика господарювання доводить, що великі за розміром агроформування створюють менше доданої вартості і робочих місць на 1 га земельних угідь, хоча

мають значно кращий доступ до земельних та інших ресурсів, нараховуючи у своєму землекористуванні десятки, а то й сотні тисяч гектарів земельних угідь (рис. 5).

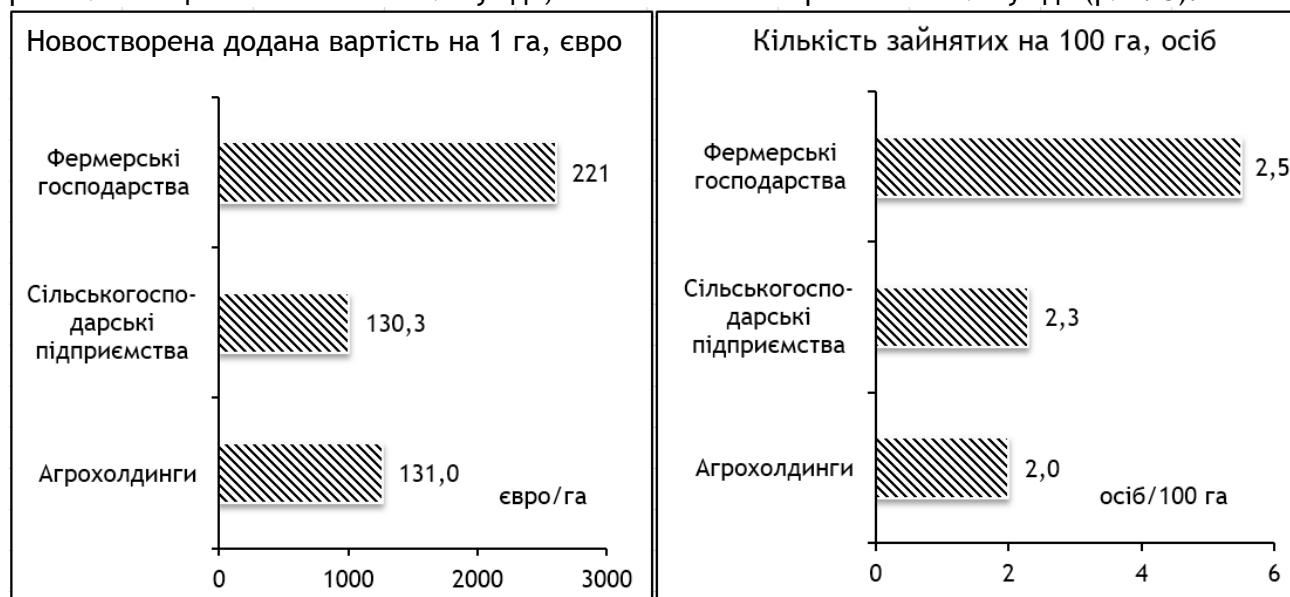

Рис. 5. Розмір доданої вартості та рівень зайнятості в агроформуваннях України, 2015 – 2016 р.

Джерело: Власні дослідження.

Така ситуація є характерною і для Франції, де за період з 1989 по 2012 р., господарства, що займаються вирощуванням зернових і олійних культур, маючи у користу-

ванні більше земельних угідь, забезпечили значно менше доданої вартості з розрахунку на одиницю земельної площі (табл.).

Розмір доданої вартості залежно від напрямку спеціалізації агроформувань у Франції

Напрямок спеціалізації господарства	Частка у площі сільськогосподарських угідь, %		Додана вартість, євро/га	
	1988-1990 рр.	2011-2013 рр.	Без дотацій	З дотацією
OTEFDD 15 : Зернові, олійні, бобові культури (COP)	19,3	24,5	507	822
OTEFDD 16 : Інші польові культури	8,3	8,7	1 130	1 504
OTEFDD 28 : Овочі та гриби	0,3	0,2	11 354	12 141
OTEFDD 29 : Квіти та продукція садівництва	0,2	0,1	19 569	19 989
OTEFDD 35 : Виноградарство	5,1	4,1	5 684	5 857
OTEFDD 39 : Фруктові та інші багаторічні культури	1,0	0,9	3 730	4 232
OTEFDD 45 : Молочне скотарство	22,9	15,9	721	1 096
OTEFDD 46 : М'ясне скотарство	8,5	13,2	138	556
OTEFDD 47 : Змішане скотарство	4,2	4,2	482	873
OTEFDD 481 + 482 + 483 : Вівці та кози	5,0	4,6	193	633
OTEFDD 484 : Інша худоба	1,4	1,5	448	831
OTEFDD 51 : Свині	1,1	1,4	1 926	2 240
OTEFDD 52 : Птиця	1,4	2,2	1 639	1 994
OTEFDD 53 + 74 : Інші тварини	1,8	1,9	925	1 319
OTEFDD 61 + 73 + 83 + 84 : Різні культури та різні тварини	19,6	16,6	632	989
Всього	100,0	100,0	891	1 251

Джерело: Lécuyer, Levesque Terres d'Europe-Scafr, FNSAFER, CDC biodiversité 2017.

Отже, вільний ринок націлюється на отримання щонайвищого результату (прибутку) від інвестицій за мінімально можливого рівня вкладень праці й капіталу. Як показує практика, це сприяє концентрації земель в обмеженого кола осіб, забезпечуючи при цьому низьку додану вартість на 1 га, призводить до зменшення рівня сільської зайня-

тості, а також кількості господарських одиниць і підприємств у сільській місцевості тощо. Відбувається сировинна експлуатація галузі та неконтрольоване присвоєння земельної ренти.

Така ситуація зумовлює необхідність кардинального перегляду основоположних принципів сучасної земельної сільськогос-

подарської політики, де головною стратегічною метою має бути реалізація загальносуспільних потреб у коротко-, середньо- та довготривалій перспективі, а не задоволення приватних інтересів обмеженого кола осіб, які здебільшого суперечать національним інтересам та потребам майбутніх поколінь.

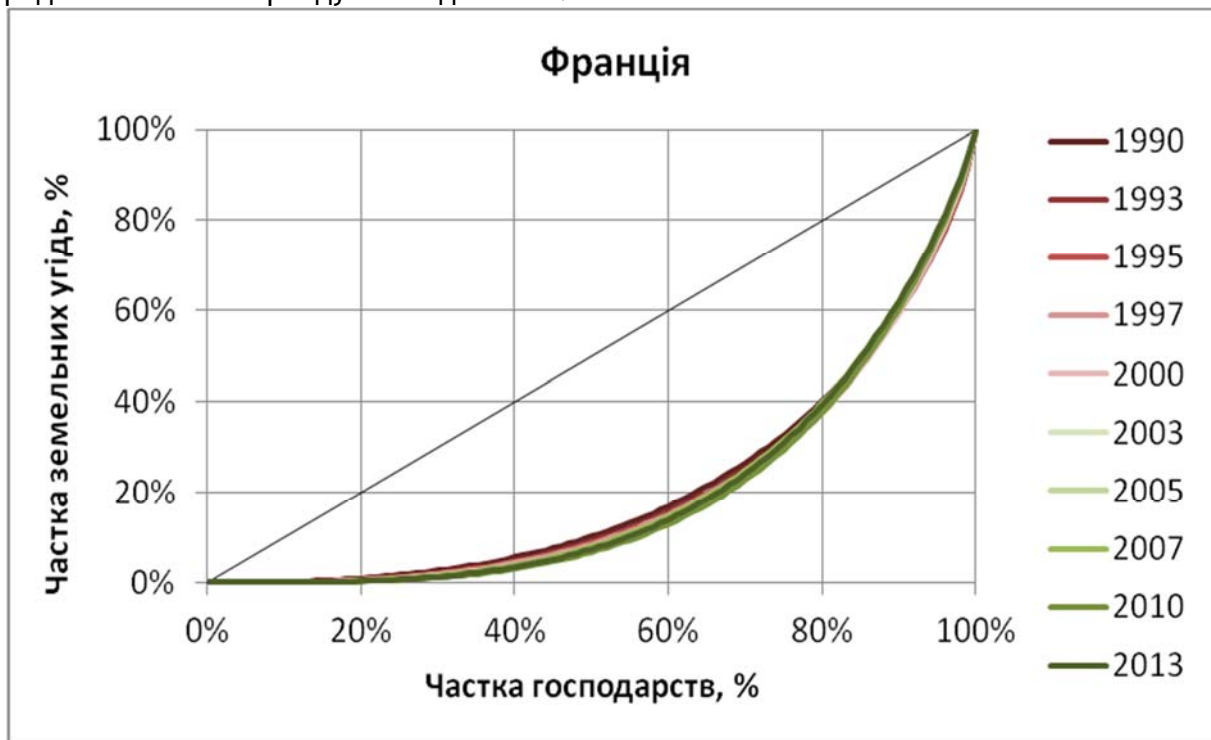
Регулювання земельних відносин у країнах Західної Європи. У країнах Західної Європи упродовж XX ст. сільськогосподарські виробничі одиниці переважно представлені одноосібними сімейними господарствами, що здійснювали господарську діяльність на землях, які перебували у їх власності й меншою мірою - в оренді.

Поступово сімейні господарства стали стандартними формами агрогосподарювання в країнах Західної Європи. Цьому сприяла багаторічна послідовна політика, зосереджена на формуванні сталих господарських одиниць, спроможних забезпечити більшу додану вартість на 1 га, високий рівень зайнятості та розвиток сільських територій.

Наприкінці XIX ст. у Великій Британії багато господарств функціонувало на основі оренди. З огляду на це в країні було затверджено політику, яка вплинула на використання земель її власниками самостійно. Так, передача земель в оренду обкладалася ви-

сокими податками (до 60% вартості), тоді як передача земельних наділів від батьків до дітей не оподатковувалася взагалі. У результаті у 50-х роках XX ст. понад 60% угідь знаходилися у власності товаровиробників, або членів їх родин, проти 10% на початку 1890 р.

У Данії, починаючи з 1917 р., уряд розробив політику підтримки господарських структур, які мають одного власника. Ці господарства не могли ні розділятися, ні об'єднуватися без дозволу держави. Така політика дала змогу зберегти сімейні господарства, що діяли до початку 90-х років. Однак лібералізація ринку земель та послаблення механізмів державної регуляторної політики призвели до посилення процесів концентрації земель у більших за розмірами агроформуваннях. Так, у Данії у 1990 р. 20% найбільших господарств обробляли 50% земель, а у 2010 р. - 70%. Тоді як у Франції упродовж цього ж періоду частка земель, що була у користуванні в найбільших структурах підвищилася від 60 до 63%. Про поглиблення процесів зосередження земель в одних руках свідчить індекс Джині, який за період з 1990 по 2010 р. у Франції зріс від 0,58 до 0,62, тоді як у Данії він збільшився від 0,47 до 0,65 (рис. 6).

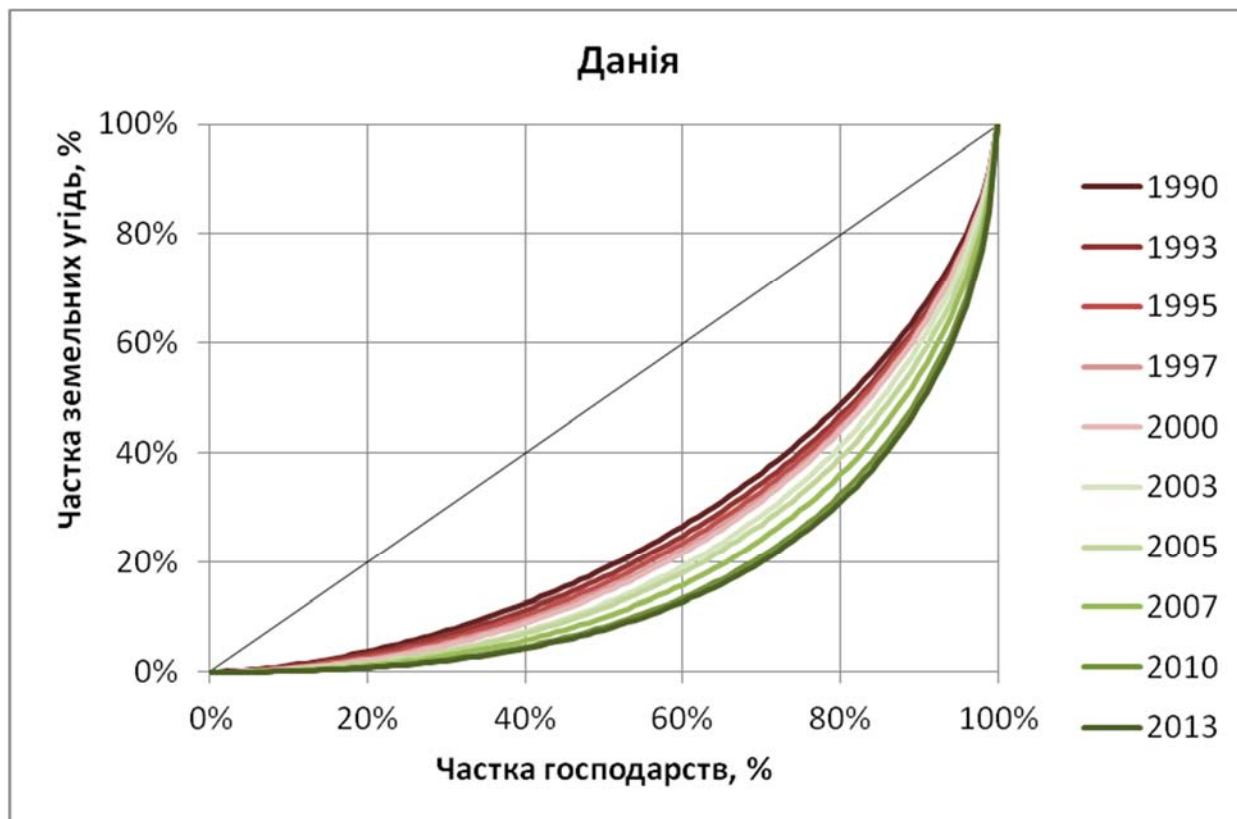

Рис. 6. Процеси концентрації земель у Франції та Данії, розраховані за індексом Джині (1990-2013 рр.)

Джерело: Розраховано за даними Eurostat.

У Німеччині, щоб уникнути зниження кількості сімейних фермерських господарств та для запобігання купівлі земель особами, які не є сільгоспвиробниками, у 1919 р. федеральний уряд установив систему дозволів на продаж земель сільськогосподарського призначення. З 1919 р. будь-який продаж земельної ділянки сільськогосподарського призначення розміром вище встановленого порогового значення проводиться з дозволу земельного управління. Продаж земельної ділянки може бути заборонений, якщо ціна, вказана в угоді, є занадто високою щодо середніх цін, які склалися на ринку. Державна політика передусім спрямована на захист інтересів сімейних господарств, які безпосередньо обробляють землі та самостійно ведуть господарську діяльність.

У Франції до Другої світової війни ситуація для розвитку сімейних господарств, які здійснюють господарську діяльність на власних землях, була досить сприятливою, чого не можна було сказати про орендарів. У 1946 р. було ухвалено закон, який захищав фермерів-орендарів від неправомірних дій землевласників. Так, цим законом встановлено мінімальний термін оренди до 9 років; закріплено право на поновлення договору

оренди за винятком випадків, коли власник виявив намір самостійно здійснювати господарську діяльність; передбачено можливість компенсації витрат на розширене відтворення виробництва; визначено переважне право фермера на викуп земельної ділянки у разі її продажу; обґрунтовано обов'язковість виплат орендної плати та необхідність її щорічної індексації, з урахуванням рівня інфляції.

У Франції та інших країнах ЄС великі господарства розширюють площі землекористувань, переважно за рахунок оренди, оскільки вона є менш затратним способом доступу до землі, ніж її купівля. З метою запобігання надмірного зосередження земель у країнах ЄС у 2017 р. Європейський Парламент ухвалив Резолюцію під назвою: «Щодо ситуації з концентрацією земель сільськогосподарського призначення в ЄС: Як полегшити фермерам доступ до землі?». Ризики концентрації земельних угідь, що мають місце в країнах ЄС, викликані здебільшого політикою лібералізації земельних відносин. У результаті це зумовило перегляд існуючих підходів до їх регулювання й розроблення нових регуляторних інструментів, спромож-

них гарантувати збалансований розвиток аграрної сфери та сільських територій.

Висновки. 1. Питання щодо вибору моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні доцільно розглядати системно та в комплексі із забезпеченням збалансованого розвитку сільського господарства й сільських громад, збільшення доданої вартості на сільських територіях, збереження існуючих та створення нових робочих місць в аграрному секторі та інших видах зайнятості в сільській місцевості, підвищення її інвестиційної привабливості тощо. Це зумовлює необхідність розроблення й уведення політики регулювання земельних ринків (прав власності, оренди й акціонерного капіталу), з тим, щоб створити основу для майбутнього зростання, що досягається через підтримання тих типів господарств, які відповідатимуть інтересам села і країни.

2. Досвід країн ЄС переконливо доводить, що без уведення спеціальних регуляторних заходів, зняття мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення унеможливить збалансований розвиток українського сільського господарства. В умовах класичного банківського кредитування це стане істотною перешкодою для розвитку малих форм господарювання і значно меншою мірою щодо великих господарств, які, завдяки системам власної гарантії, мають доступ до кредитних та інших фінансових ресурсів. Без ефективних і дієвих адаптованих механізмів малі і середні виробники можуть залишитися за межами ринку сільськогосподарських земель.

3. Значна частка земельних паїв нині знаходиться в оренді. За умови запровадження ринкового обігу земельних угідь, імовірно, що переважне право на купівлю земель матиме орендар земельної ділянки. У третині можливих транзакцій із землею – це нинішні агрохолдинги, які мають довгострокові договори оренди або угоди емфітевзису. Якщо припустити, що агрохолдинги не будуть допущені до участі у придбанні сільськогосподарських земель, тут слід урахувати те, що новий покупець, придбавши земельну ділянку, договір оренди на яку ще не закінчився, не зможе нею розпоряджатися в інший спосіб, ніж оренда (до закінчення дії договору оренди). При цьому орендар, до завершення дії договору оренди, залишатиметься той самий, змінювати-

меться лише орендодавець, що, безумовно, вплине на попит та рівень цін на земельні ділянки.

4. Якщо до ринку земель будуть допущені всі суб'єкти господарювання з рівними правами, то малі господарства опиняться у більш складних умовах порівняно з великими агроформуваннями. Це спричинено тим, що для товаровиробника, який обробляє десять земельних паїв площею 40 га, купівля хоча б п'яти із них обійдеться йому в половину отриманого економічного результату – прибутку. Тоді як для агрохолдингу з площею землекористування 20 000 га придбання цих земель становитиме 0,1% його економічного результату, а з площею 200 000 га – 0,01% відповідно.

Таким чином, без встановлення реально дієвих запобіжних заходів зняття мораторію призведе до посилення концентрації земель у великих агроформуваннях за рахунок зменшення земельних площ у малих і середніх формах господарювання.

5. Щоб досягнути провідну роль і значення земельної політики та її місце в системі соціально-економічних відносин, важливо виокремити головні функції земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення, які слугують не лише джерелом виробництва біомаси (сільськогосподарська продукція й продукція лісу), а й задовольняють різні екосистемні послуги, збереження біорізноманіття, накопичення вуглецю, води, мінералів тощо.

6. Земельна політика, яка регулює відносини між окремими суб'єктами щодо володіння, користування й розпорядження землями на різних ієрархічних рівнях, повинна враховувати усі функції екосистеми і, насамперед ті, що мають загальносуспільне значення та довготривалий характер, а не лише функцію максимізації виробництва біомаси у короткостроковій перспективі. Світова практика переконливо засвідчила, що аграрна політика, яка підтримує функції сільськогосподарського виробництва лише у короткотривалому періоді, не спроможна гарантувати збалансований аграрний розвиток, збереження родючості ґрунтів, біорізноманіття, боротьбу з глобальним потеплінням та іншими деструктивними явищами для життєзабезпечення людей, флори і фауни.

7. Невід'ємною умовою формування цивілізованих та прозорих земельних відносин є подолання корупції та протидії земельному,

майновому й аграрному рейдерству, втілення дієвих механізмів забезпечення захисту прав власності й користування на земельні ділянки, забезпечення прозорості земельних

транзакцій, що вимагає комплексної, злагодженої й цілеспрямованої роботи органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. 213 с.
2. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: проблеми і перспективи розвитку аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С. 5-14.
3. Гадзало Я. М., Жук В. М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наукова доповідь). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 40 с.
4. Гайдучук П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. 448 с.
5. Гуторов О. І. Концептуальні засади формування ринку земель сільськогосподарського призначення. *Збірник наукових праць ТДАУ. Серія «Економічні науки»*. Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. № 2 (18). Т. 1. С.114-120.
6. Даниленко А. С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. *Економіка АПК*. 2001. № 4. С. 28-32.
7. Добряк Д. С. Земельна реформа і формування ринку землі в Україні. *Економічний часопис*. 1999. № 6. С. 31-34.
8. Заяць В. М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 390 с.
9. Кириленко І. Г., Кравчук В. П. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 26-29.
10. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. Київ : Логос, 2011. 688 с.
11. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5-20.
12. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 5-15.
13. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.
14. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 219-227. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_2_31.
15. Мозильний О. М. Державне регулювання орендних земельних відносин: політекономічний підхід. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua>.
16. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи / за наук. ред. Л. Я. Новаковського. Київ : Аграр. наука, 2015. 48 с.
17. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 47-53.
18. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Саблук П. Т., Ходаківська О. В. [та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 60 с.
19. Россоха В. В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 107-109.
20. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / Федоров М. М., Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Солов'яненко Н. А. ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. М. Федорова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 60 с.
21. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : матеріали Одиннадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 лют. 2009 р. / Саблук П. Т., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Ходаківська О. В. та ін. ; за заг. ред. П. Т. Саблука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 115 с.

References

1. Andriichuk, V.H. (2007). *Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: stan ta ekonomichne rehulivannia rozvytku : monohrafiia* [Capitalization of agriculture: state and economic regulation of development]. Nizhyn: Aspekt-Polihraf [In Ukrainian].
2. Hadzalo, Ya.M., & Luzan, Yu.Ya. (2017). *Zemelna reforma: problemy i perspektivy rozvytku ahrarnoi ekonomiky* [Land reform: problems and prospects for the development of the agrarian economy]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-14 [In Ukrainian].
3. Hadzalo, Ya.M., & Zhuk, V.M. (2015). *Naukovi osnovy rozvytku ahrarnoho pidpryemnytstva ta silskykh terytoriy za selozberihayuchoyu modellyu* (Naukova dopovid) [Scientific bases of development of agrarian entrepreneurship and rural areas for a rural-preservation model (Scientific report)]. Kyiv: NAAS [In Ukrainian].
4. Haidutskyi, P.I. (2015). *Ahrarna reforma L.D. Kuchmy v Ukraini* [Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv: TOV "Informatsiini systemy" [In Ukrainian].
5. Hutorov, O.I. (2012). *Kontseptualni zasady formuvannia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia* [Conceptual basis for the formation of the market of agricultural land]. *Zbirnyk naukovykh prats TDAU. Serii "Ekonomichni nauky"*. Melitopol: Vyd-vo Melitopolska typohrafiia "Liuks", 2 (18), Vol. 1, pp. 114-120 [In Ukrainian].
6. Danylenko, A.S. (2001). *Osnovni napriamy udoskonalennia zemelnykh vidnosyn ta yikh rol u formuvanni stratehii natsionalnoi prodovolchoi bezpeky Ukrainy u XXI stolitti* [Main directions of improvement of land relations and their role in shaping Ukraine's national food security strategy in the 21st century]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 28-32 [In Ukrainian].
7. Dobriak, D.S. (1999). *Zemelna reforma i formuvannia rynku zemli v Ukraini* [Land reform and the formation of the land market in Ukraine]. *Ekonomichnyi chasopys*, 6, pp. 31-34 [In Ukrainian].
8. Zayats, V.M. (2011). *Rozvytok rynku sils'koghospodars'kykh zemel: monoghr.* [Development of the agricultural land market: monograph]. Kyiv: NSTs IAE [In Ukrainian].
9. Kyrylenko, I.H., & Kravchuk, V.P. (2012). *Aktualni problemy zemelnogo rynku v Ukraini* [Actual problems of the land market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 26-29 [In Ukrainian].
10. Kulynych, P.F. (2011). *Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini : monohrafiia* [Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine: monograph]. Kyiv: Lohos [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., & Kropyvko, M.F. (2013). *Ahrokhodynny v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti* [Agroholdings in Ukraine and strengthening the social orientation of their activities]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-20 [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2016). *Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia* [Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 5-15 [In Ukrainian].
13. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2015). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi (analitichnyi ohliad)* [Transformation of land relations in agriculture (analytical review)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
14. Mykhnenko, A., & Shchur, N. (2011). *Svitovi modeli sotsialnoi polityky: uroky dla Ukrainy* [World models of social policy: lessons for Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*, 2, pp. 219-227. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_2_31 [In Ukrainian].

22. Третяк А. М. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин в Україні на 2015-2025 роки. *Землевпорядний вісник*. 2014. № 12. С. 18-22.
23. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55-60.
24. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 33-41.
25. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 350 с.
26. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С. 3-9.
27. Crystel L'Herbier. Cahier D  m  ter. *Agriculture et Foncier*, 2010, № 15, p. 129.
28. Fraser Elizabeth. Land Matrix. *GRAIN's*. 2015. Oakland Institute. data set on land investments worldwide. URL : <https://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs>.
29. Swinnen J., Vranken L., Stanle V. Emerging Challenges of Land Rental Markets. A Review of Available Evidence for the Europe and Central Asia Region ; The World Bank. Washington, D.C. 2006. Vol. 1, No. 4.
30. Swinnen J., Ciaian P., Kancs d'Artis. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States ; Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. URL : <http://siteresources.worldbank.org>.
31. Khodakivska O. Socio-economic backgrounds of agricultural production ecologization. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2014. Vol. 36. No. 2, 3, p. 526-534.
32. Wille Joachim. Menschheit braucht bald zwei Planeten. *Frankfurter Rundschau*. 2012. 15 may, p. 3.
15. Mohylnyi, O.M. (2018). Derzhavne rehuliuвання orendnykh zemelnykh vidnosyn: politekonomichnyi pidkhid [State regulation of leased land relations: a polytechnical approach]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua> [In Ukrainian].
16. Novakovskiy, L.Ya. (Ed.) (2015). *Natsionalna dopovid shchodo zavershennia zemelnoi reformy*. [National report on completion of land reform]. Kyiv: Ahrarna Nauka [In Ukrainian].
17. Paskhaver, B.I. (2009). Rynok zemli: svitovyi dosvid ta natsionalna stratehiia [Land market: world experience and national strategy]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 47-53 [In Ukrainian].
18. Rossokha, V.V. (2009). Ekonomichnyi potentsial zemli ta problemy yoho vyznachennia v rynkovykh umovakh hospodariuvannia [Economic potential of land and problems of its definition in market conditions of management]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 107-109 [In Ukrainian].
19. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Sabluk, P.T., Khodakivska, O.V., et al. (2009). *Rekomendatsii shchodo zabezpechennia rozvytku zemelnykh vidnosyn u rynkovykh umovakh* [Recommendations for ensuring the development of land relations in market conditions]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
20. Fedorov, M.M., Khodakivska, O.V., Korchynska, S.H., Solovianenko, N.A., et al. (2012). *Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi na period do 2020 roku* [Strategic directions of development of land relations in agriculture till 2020]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
21. Sabluk, P.T., Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2009). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov : materialy Odyndatsiatykh richnykh zboriv Vseukr. konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv* [Transformation of land relations to market conditions: materials of the Eleventh Annual Meeting of All-Ukrainian Congress of Economists-Agrarians]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
22. Tretiak, A.M. (2014). Stratehichni napriamy rozvytku zemelnykh vidnosyn v Ukraini na 2015-2025 roky [Strategic directions of development of land relations in Ukraine for 2015-2025 years]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 12, pp. 18-22 [In Ukrainian].
23. Fedorov, M.M. (2011). Zemelna reforma i rozvytok rynkovykh zemelnykh vidnosyn [Land reform and development of market land relations]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 55-60 [In Ukrainian].
24. Khodakivska, O.V., & Mohylnyi, O.M. (2017). Ahrokhodnyhny Ukrainy: ahraryna polityka ta vyklyky maibutnomu [Agroholdings of Ukraine: agrarian policy and challenges to the future]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 33-41 [In Ukrainian].
25. Khodakivska, O.V. (2015). *Ekolohizatsiia ahparnoho vypobnytstva* [Ecologization of agrarian production]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
26. Shpychak, O.M., & Bodnar, O.V. (2010). Problemy vlasnosti ta formuvannia tsyny zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Problems of ownership and formation of the price of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 3-9 [In Ukrainian].
27. Crystel, L'Herbier (2010). *Agriculture et Foncier. Cahier D  m  ter*, 15, p. 129 [In French].
28. Fraser, E. (2015). Land matrix: data set on land investments worldwide. *GRAIN's*. Oakland Institute. Retrieved from: <https://www.grain.org/article/entries/4479-grain-releases-data-set-with-over-400-global-land-grabs> [In English].
29. Swinnen, J., Vranken, L., & Stanle, V. (2006). Emerging challenges of land rental markets. A review of available evidence for the Europe and Central Asia Region. *The World Bank. Washington, D.C.*, Vol. 1, 4 [In English].
30. Swinnen, J., Ciaian, P., & Kancs, d'A. (2009). Study on the functioning of land markets in the EU member states. *Centre for European Policy Studies*. Retrieved from: <http://siteresources.worldbank.org> [In English].
31. Khodakivska, O. (2014). Socio-economic backgrounds of agricultural production ecologization. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2-3, Vol. 36, pp. 526-534 [In English].
32. Wille, J. (2012). Menschheit braucht bald zwei Planeten. *Frankfurter Rundschau*, 15 May, p. 3 [In German].

Khodakivska O.M., Levek R. Land relations: the search for a balance of interests between state regulation and neoliberalism

The purpose of the article is to justify and highlight the theoretical foundations and mechanisms of development and regulation of land relations in agriculture taking into account the best European practices and national peculiarities.

Research methodology. In the research process the following scientific methods have been used: dialectical method of knowledge of processes and phenomena, monographic method (analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars on the problems of land relations' development in agriculture), empirical method (for a comprehensive assessment of current state of the research object), comparative analysis (for problem solving and defining of aims to regulate land relations in the EU countries and Ukraine), abstract and logical (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).

Research results. The results of scientific research on the development of land relations in agriculture in Ukraine and certain European countries have been presented. The current state of agricultural land use has been discovered and its economic and ecological aspects have been analyzed. The main results of quasi-market transformations regarding ownership, use and disposal of agricultural land have been highlighted.

Elements of scientific novelty. The theoretical positions concerning the regulation of land relations in agriculture, based on the multifunctionality of land resources have become further developed. Aforementioned results, in addition to the fixed assets of production in agriculture, are a unique natural resource, an irreplaceable environment of human life, and an integral part of a holistic ecosystem.

Practical significance. Along with some positive changes in land relations, systemic obstacles have been identified in the way of their development. Proposals for their elimination by active methods of state regulation have been presented. Tabl.: 1. Figs.: 6. Refs.: 32.

Keywords: land relations, land reform, neoliberal policy, state regulation, land turnover, ecosystem approach.

Khodakivska Olga Vasilivna - doctor of economic sciences, head of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: iae_zem@ukr.net

Levek Robert - director of the Terres d'Europe-Scafr, Safer (91, Faubourg Saint-Honore st., Paris, France)

E-mail: robert.levesque@safer.fr

Ходаковская О.В., Левек Р. Земельные отношения: поиск баланса интересов между государственным регулированием и неолиберализмом

Цель статьи - обосновать и раскрыть теоретические основы и механизмы развития и регулирования земельных отношений в сельском хозяйстве с учетом лучших европейских практик и национальных особенностей.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический метод (анализ эволюции научных достижений украинских и иностранных ученых по проблемам развития земельных отношений в сельском хозяйстве), эмпирический метод (по комплексной оценке современного состояния объекта исследования), сравнительного анализа (обозначены проблемы и цели регулирования земельных отношений в государствах - членах ЕС и в Украине), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. В процессе изучения вопросов развития земельных отношений в сельском хозяйстве Украины и в некоторых европейских государствах, раскрыто современное состояние сельскохозяйственного землепользования и проанализированы его экономические и экологические аспекты. Выявлены главные результаты квазирыночных трансформаций по владению, пользованию и распоряжению землями сельскохозяйственного назначения.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по регулированию земельных отношений в сельском хозяйстве, в основу которых положены многофункциональность земельных ресурсов, которые кроме основного средства производства в сельском хозяйстве являются уникальным природным ресурсом, незаменимой средой жизнедеятельности человека, неотъемлемой составляющей целостной экосистемы.

Практическая значимость. Наряду с отдельными положительными изменениями в земельных отношениях установлены системные препятствия на пути их развития. Внесены предложения по их устранению активными методами государственного регулирования. Табл.: 1. Илл.: 6. Библиогр.: 32.

Ключевые слова: земельные отношения, земельная реформа, неолиберальная политика, государственное регулирование, оборот земель, экосистемный подход.

Ходаковская Ольга Васильевна - доктор экономических наук, заведующая отделом земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборон, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

Левек Роберт - директор Terres d'Europe-Scafr, Общество по управлению землями и развитию сельских территорий (Safer) (Франция, г. Париж, ул. Фобур Сент-Оноре, 91)

E-mail: robert.levesque@safer.fr

Стаття надійшла до редакції 14.06.2018 р.

Фахове рецензування: 21.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ходаківська О. В., Левек Р. Земельні відносини: пошук балансу інтересів між державним регулюванням та неолібералізмом. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 5 — 17.

* * *

М.Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук, професор, академік НААН
О.В. КОВАЛЬОВА, кандидат економічних наук

Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві

Мета статті - узагальнити теоретичні основи, а також світовий і вітчизняний досвід формування аграрних кластерів та запропонувати виробникам сільськогосподарської продукції, працівникам органів державної влади й місцевого самоврядування перспективні моделі кластерної організації конкурентоспроможного агропромислового виробництва в Україні.

Методика дослідження. Застосовано загальнонаукові методи: абстрактно-логічний для систематизації наявного теоретичного матеріалу та практичного досвіду кластерної організації агропромислового виробництва; індукції й дедукції для визначення принципів функціонування і виокремлення типів аграрних кластерів; моделювання для обґрунтування теоретичних моделей взаємодій учасників кластерів та організаційних моделей агропромислових кластерів.

Результати дослідження. Узагальнено теоретичні основи, світовий досвід та вітчизняні ініціативи щодо мережевої організації агропромислового виробництва за кластерними підходами, охарактеризовано переваги і принципи функціонування аграрних кластерів, виділено «сіткову» та «відцентрову» теоретичні моделі мережевих взаємодій учасників кластерів, окреслено типи агропромислових кластерів за функціональною спрямованістю: агропродуктові - розбудова агропродовольчих ланцюгів з високою доданою вартістю; інноваційні - зміцнення зв'язків установ аграрної науки і освіти з агропромисловим виробництвом для забезпечення його інноваційного розвитку; територіально-виробничі - покращення використання ресурсного потенціалу в забезпеченні комплексного розвитку сільського господарства і сільських територій.

Елементи наукової новизни. Запропоновані організаційні моделі аграрних кластерів, зокрема спрямовані на залучення сільських домогосподарств, сімейних ферм, інших форм малого аграрного підприємництва до спільної діяльності на організованому аграрному ринку та на формування агропродовольчих ланцюгів з високою доданою вартістю.

Практична значущість. Визначено необхідність орієнтації виробників сільськогосподарської продукції, співробітників органів державної влади й місцевого самоврядування, установ аграрної науки і освіти на практичні дії з налагодження спільної діяльності за кластерними моделями з метою формування конкурентоспроможних інноваційно та соціально спрямованих інтеграційних агровиробничих формувань. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: організація агропромислового виробництва, конкурентоспроможність, мережеві взаємодії, кластери, організаційні моделі.

Кропивко Михайло Федорович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

Ковальова Олена Вікторівна - кандидат економічних наук, заступник Міністра аграрної політики та продовольства України (м. Київ, вул. Хрещатик, 24)

E-mail: helen_kovaliova@ukr.net

Постановка проблеми. На сучасному етапі аграрної реформи в Україні особливе місце відводиться науковому обґрунтуванню та практичному вирішенню проблеми організації розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва на інноваційній основі. Забезпечити такий розвиток можна організацією великотоварного агропромислового виробництва з використанням механізмів корпоратизації (в основу яких покладено відносини власності) та кластеризації (ґрунтуються на відносинах спільної діяльності).

Нині великотоварне виробництво в аграрному секторі України забезпечує переважно діяльність аграрних холдингових груп, які, використовуючи ефект масштабу і спроможність формувати великі (оптові) партії товарів, завоювали провідні позиції у виробництві й експорті малопрацевітких експортоорієнтованих сільськогосподарських культур [3].

Водночас близько 50% земель сільськогосподарського призначення знаходиться у користуванні порівняно невеликих сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств та особистих селянських господарств, які одноосібно, без ринкових посе-

редників, не мають таких можливостей формувати великі партії товарів для продажу та використовувати ефект масштабу для зменшення витрат і збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, в тому числі на експорт. Отже, за такої організації агропромислового виробництва ці сільськогосподарські підприємства, фермерські й особисті селянські господарства у своїй масі є неконкурентоспроможними.

Намагання упродовж останніх десятиліть розвинути сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію для підвищення конкурентоспроможності малих форм агровиробництва не дають відчутних результатів. До того ж об'єднання особистих селянських господарств і малих фермерських господарств у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи дає змогу їм підвищувати конкурентоспроможність лише до рівня середніх сільськогосподарських підприємств, що в сучасному бізнесовому середовищі недостатньо.

Слід зазначити, що конкурентоспроможні на світовому агропродовольчому ринку країни з сімейним або фермерським укладом поряд з кооперацією широко використовують кластерні форми організації великотоварного агропромислового виробництва, які побудовано на аутсорсингових (договірних) зв'язках юридично самостійних учасників продуктових ланцюгів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположником кластерної концепції розвитку виробничих мереж багато науковців вважають М. Портера [9, 10]. Теоретичні засади кластерної організації виробничої діяльності в Україні розвинули у своїх фундаментальних наукових працях С.І. Соколенко [11] та М.П. Войнаренко [2].

Першість у теоретичних дослідженнях кластерних підходів до організації агропромислового виробництва в Україні належить Національному науковому центру «Інститут аграрної економіки», вченими якого ще у 1970-х роках під керівництвом І.І. Лукінова поглиблено досліджувалися проблеми агропромислової кооперації і форм господарської інтеграції [6]. У сучасних умовах агропромислового виробництва наукові напрацювання форм міжгосподарської інтеграції на кластерних засадах отримали розвиток як у працях колективу цього Інституту [3, 8, 12], так і в дослідженнях інших науковців [1, 4, 7].

Наразі пошуки форм ефективних в Україні агрокластерів уже перейшли в практичну площину.

Мета статті – узагальнити теоретичні основи, а також світовий і вітчизняний досвід формування агрокластерів та запропонувати сільгоспвиробникам, працівникам органів державної влади і місцевого самоврядування перспективні організаційні моделі кластерної організації конкурентоспроможного агропромислового виробництва в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. На кластерну організацію конкурентоспроможного агропромислового виробництва нині зосереджують увагу як учені, так і практики, які посилено вивчають позитивний світовий досвід їх функціонування. Так, широко відомий кластер з виробництва цукрової тростини в Бразилії, де поля цієї культури сконцентровані в радіусі кількох сот кілометрів і займають лише 1% території країни. Відтак Бразилія на світовому ринку цукру – експортер № 1 (з часткою 52%), а в секторі біоетанолу – експортер № 2 (34% світового експорту). Винний кластер у Чилі займає територію 111 тис. га (в Україні близько 75 тис. га). Водночас Чилі – п'ятий із найбільших експортерів вина у світі, а на 2020 р. заплановано збільшити обсяг чилійського експорту до 3 млрд дол. Додамо до цього виноробні кластери в Каліфорнії (США) і Баден-Вюртембурзі (Німеччина), соєво-кукурудзяний і зерновий пояси в США і Канаді тощо. Досвід країн ЄС також свідчить про визначальний вплив кластеризації на підвищення конкурентоспроможності економіки регіонів і країн. Економіка Фінляндії повністю кластеризована, економіка Нідерландів розділена на 20 «мегакластерів», у Данії функціонує 29 кластерів, у яких беруть участь 40% усіх підприємств країни, та які забезпечують 60% експорту. Відомими є кооперативні виноробні кластери Лангедок (Франція), Емілія-Романія (Італія) тощо. Близько 60 міждержавних, регіональних, національних, громадських організацій об'єднані в Європейський кластерний альянс, який діє на основі Європейського кластерного меморандуму.

У чому ж сутність кластерної організації виробництва і які додаткові можливості вона надає учасникам кластерів? Фахівці своєї справи знають, що обмін з колегами-конкурентами набутих знаннями, навичками та досвідом значно прискорює взаємне

зростання рівня професійної майстерності та продуктивності праці. Такий шлях набуття нових професійних знань кожен звичайно отримує в процесі неформального спілкування, завдяки участі в організовуваних час від часу навчальних семінарах, науково-практичних конференціях, демонстраційних показах, курсах підвищення кваліфікації тощо.

Однак швидкість технологічного розвитку в усіх областях людської діяльності збільшується у геометричній прогресії, і традиційні форми обміну знаннями, досвідом та інформацією уже не задовольняють потреби. Для цілеспрямованого і регулярного професійного спілкування, спільного захисту й лобювання своїх інтересів фахівці об'єднуються у професійні громадські організації, а суб'єкти підприємницької діяльності - у громадські спілки. В останні роки, з розвитком Інтернет-технологій, отримали розвиток Інтернет-спільноти, які дають змогу віртуально спілкуватися й одержувати від колег поради з вирішення проблем, що виникають у режимі реального часу. Дистанційне навчання, пошук товарів, продавців і покупців по світу, мережева торгівля через Інтернет-магазини, туристичний бізнес, як і надомна організація інтелектуальної праці, сьогодні вже стали звичним явищем.

Отже, мережева організація спільної інтелектуальної праці в сучасному конкурентному середовищі значно прискорює процеси впровадження інновацій у виробничу діяльність і, як наслідок, позитивно впливає на підвищення продуктивності, якості товарів і конкурентоспроможності підприємницьких структур.

Щодо процесу ведення товарного виробництва, то мережева організація спільного виробництва і просування товарів на ринок також має істотні переваги для окремих підприємців і підприємств завдяки використанню ефекту масштабу і кооперації при: спільній закупівлі матеріально-технічних ресурсів виробництва у великих обсягах і за меншою ціною, поділу праці щодо виготовлення товарів високої доданої вартості, формуванні оптових їх партій для продажу та налагодження спільної торгівлі (у т.ч. з виходом на міжнародні ринки), а також спільній реалізації великих інвестиційних проєктів складенням власних і залученням зовнішніх інвестицій тощо. Важливим чинником є також зростання трансакційних витрат на

переміщення матеріально-технічних ресурсів і товарів від продавця до споживача. Усе це спонукає окремих підприємців і підприємства формально або неформально об'єднуватися для спільної виробничої діяльності в межах оптимальної території для отримання відчутних конкурентних переваг.

Зосереджена на обмеженій території група самостійних у юридичному відношенні, взаємозв'язаних і взаємодоповнюючих фізичних осіб-підприємців, підприємств і організацій для ведення спільної виробничої діяльності й має назву кластер (cluster - «скупчення», «пучок», «гроно», «концентрація»).

Учасниками кластерів, крім безпосередньо підприємницьких структур, які формують виробничі ланцюги з виробництва товарів високої доданої вартості, звичайно стають і наукові установи та освітні заклади як носії нових знань і технологій.

Кластери є територіальними виробничими утвореннями, які створюють додаткові робочі місця, виготовляють конкурентоспроможну продукцію і збільшують надходження до місцевих бюджетів, тобто стають «точками зростання» економіки територій. Тому місцеві органи влади зацікавлені у їх утворенні й також беруть участь у налагодженні їхньої діяльності.

Багато дослідників вважають Майкла Портера засновником кластерної теорії регіонального співробітництва [9, 10]. Він помітив, що в США окремі регіони є аномально успішнішими від інших за темпами економічного зростання завдяки спеціалізації розміщених у них компаній на виробництві певних видів товарів завдяки розвитку: Лас-Вегас - індустрії розваг, Голлівуд - кіноіндустрії, Каліфорнія - виноградарства і виноробства, Північна Кароліна - меблевого бізнесу.

Класичним прикладом є формування ІТ-кластера в Кремнієвій долині, де виробництво персональних комп'ютерів та інформаційних технологій розпочала група ентузіастів в автомобільних гаражах. Їх скупчення, енергійний обмін інформацією та ідеями привабили широке коло послідовників, які в шаленій конкуренції і співпраці між собою швидко перейшли від дослідних зразків комп'ютерної техніки до промислових. Ці осередки інноваторів привабили постачальників комплектуючих, покупців комп'ютерної техніки, фінансові компанії, сервісні служби, університети тощо, що і посприяло

створенню на цій території ІТ-індустрії світового масштабу.

У сучасній історії України можна продемонструвати результативність кластерної організації розвитку сільської території на прикладі курортної зони Буковелю. Поштовхом до формування цього кластера стало обладнання лижної траси на горі Буковель. Щоб задовольнити потреби спортсменів і туристів, поряд побудовано готелі, заклади харчування, які забезпечили роботою місцевих жителів. Значна частина з них зорієнтувалися на розвиток зеленого сільського туризму, інша - на розвиток підсобних промислів. Органи місцевого самоврядування і державної влади розбудували дорожню інфраструктуру. Як наслідок, було забезпечено економічне зростання території завдяки збільшенню кількості робочих місць, надходжень до місцевих і державного бюджетів тощо.

Подібні мережеві виробничі об'єднання свого часу діяли і в агропромисловому комплексі України. У 1970-х роках вітчизняними вченими поглиблено досліджувалися проблеми агропромислової кооперації і форм господарської інтеграції [6]. З використанням цих та інших наукових обґрунтувань в Україні були організовані та вдало функціонували аж до розпаду СРСР агропродовольчі трести, районні агропромислові об'єднання (РАПО), агрокомбінати, науково-виробничі об'єднання (НВО) тощо.

Наукове визначення виробничого кластера - це об'єднання взаємодоповнюючих підприємств, організацій і зв'язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових установ тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера [8].

Із цього визначення випливає, що кластер - це міжгосподарське мережеве територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнюючих підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг) при збереженні юридичної самостійності його учасників, а й інфраструктурних складових, до яких належать органи державного управлін-

ня та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на ринку.

Різниця між кооперативом і кластером полягає в тому, що в кооператив об'єднуються однотипні виробники для спільної діяльності з продажу певних видів продукції на основі горизонтальних інтеграційних зв'язків. Учасниками ж кластерного об'єднання, з використанням як горизонтальних, так і вертикальних мережевих інтеграційних зв'язків, стають виробники, переробники, логістичні компанії та інші зацікавлені у співпраці учасники продуктових ланцюгів, а також органи державної влади й науково-освітні установи. На відміну від інших видів виробничих об'єднань (корпорацій, концернів, акціонерних товариств тощо), виробничу і маркетингову політику розвитку кластера звичайно визначає рада директорів учасників (їхніх повноважних представників) за принципом «один учасник - один голос», тобто на основі міжгосподарського самоврядування.

Визначальним у високій конкурентоспроможності кластерних формувань є:

- з одного боку - використання конкурентних переваг територій, на яких концентрується те або інше виробництво (наявність і якість ресурсів, кваліфікація і вартість робочої сили, територіальне розміщення, природно-кліматичні умови тощо), що дозволяє використати ці переваги для виробництва конкурентоспроможного продукту й підвищення доходів жителів і бюджетів цих територій. З цієї позиції кластери виконують функцію своєрідних «точок зростання» місцевих і регіональних економік, а подекуди й держав у цілому;

- з іншого боку - підсилення конкурентних переваг через налагодження прямих довготривалих зв'язків між учасниками кластера (як формальних, так і неформальних) для спільної діяльності з великотоварного виробництва конкурентоспроможного продукту - окремий учасник без співпраці з іншими та спеціалізації не може здійснювати ефективне виробництво;

- з іншого боку - конкуренція партнерів у підвищенні ефективності виробництва та інтенсивний обмін інформацією і взаємними вимогами, які спонукають їх до запровадження інновацій. Тому учасниками кластерів стають і наукові установи, вищі заклади освіти та/або дорадчі служби, які задоволь-

няють потреби основних учасників у підвищенні кваліфікації і впровадженні інновацій.

На відміну від агрохолдингів, кластери забезпечують співпрацю великих, середніх і малих форм господарювання та сприяють зростанню регіональних і місцевих економік, що в умовах децентралізації влади набуватиме дедалі більшої ваги.

Можна виокремити дві теоретичні моделі мережових взаємодій у кластерах [7]:

1. «Сіткова» мережева взаємодія, в якій взаємозв'язки між учасниками встановлюються за потребами й інтересами поступово і спонтанно, і, врешті-решт, формується виробнича мережа у вигляді рибальської сітки. Така взаємодія орієнтована на кластер-кооперацію господарств населення та малого агробізнесу переважно по сільськогосподарських продуктах, що не потребують глибокої переробки.

Таку взаємодію можна продемонструвати на прикладі формування кластера «Помідорна долина» вздовж річки Дністер у Заліщицькому районі Тернопільської області, в якій завдяки надзвичайно сприятливим кліматичним умовам сільські домогосподарства почали будувати теплиці для вирощування томатів. Поступово склалися довготривалі взаємовигідні зв'язки домогосподарств із постачальниками елементів теплиць, добрив і засобів захисту, реалізаторами готової продукції тощо. Нині багато сільських жителів району завдяки самозайнятості мають додаткові доходи, а район називають «помідорним центром» Західної Європи.

За такою моделлю мережевої взаємодії на сьогодні формуються й агротуристичні кластери, завдяки підтримці Мінагрополітики України в межах політики сільського розвитку (табл. 1).

1. Ініціативи з розбудови агротуристичних кластерів в Україні

Назва та адреса	Мета і учасники
Агрорекреаційний кластер туристичного спрямування «Горбогори», Львівська обл., Пустомитівський р-н	Побудова об'єктів агротуристичної інфраструктури (котеджі, кафе та ін.), літнього табору для молоді з майстер-класами з ковальства, обробки деревини, виготовлення сирів, прядіння шерсті, виробництва домашніх фруктових джемів, конфітурів та варення, створення інформаційної платформи, створення близько 50 робочих місць з перспективою до 100. Учасники: аграрні та туристичні підприємства Пустомитівського району та м. Львова, Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького
Агрорекреаційний кластер «Курорт «Коблеве», Миколаївська обл., Березанський р-н	Проектування цілорічного реабілітаційного курорту шляхом оптимального використання природних лікувальних, рекреаційних та агротехнологічних ресурсів Березанського р-ну
Міжнародний агроекологічний проект «Медвино» Київська обл., Іванківський р-н	Повернення жителів сільської місцевості в район, що межує із зоною відчуження Чорнобиля, розвиток агротуризму
Агроекологічний кластер «Фрумушика-Нова», Одеська обл., Тарутинський р-н	Створення умов сталого розвитку степової аграрної дестинації, зокрема створення дослідницького центру вирощування лаванди та її переробки, організація екскурсій на її поля в період цвітіння, формування центру екологічного і сільського туризму. Охоплює території Веселодолинської, Бородінської, Ламбрівської, Юр'ївської, Миколіївської сільських рад
Агротуристичний кластер «Диканька цілий рік», Полтавська обл.	Створення комплексного туристичного продукту, розширення спектра послуг, забезпечення сільського населення постійними робочими місцями та додатковими заробітками

2. «Відцентрова» мережева взаємодія, в якій взаємозв'язки між учасниками ініціює зацікавлений лідер, яким звичайно виступає переробне або заготівельне підприємство.

Найпоширенішу модель агропромислового кластера з відцентровою мережевою взаємодією учасників зображено на рисунку.

Модель агропромислового кластера

Джерело: [9].

Ця модель спрямована на вертикальну інтеграцію малих і середніх сільськогосподарських підприємств з підприємствами глибокої переробки та/або об'ємного експорту продукції високої доданої вартості. Враховуючи важливість вирішення проблеми формування ефективних агропродуктових ланцюгів, розглянемо її особливості докладніше.

Принципи кластерної організації виробництв за цією моделлю такі:

1. *Спільний для всіх учасників бренд (товар, послуги, марка тощо).* В агропромисловому виробництві це може бути вид продукції: зерно, овочі, молоко, м'ясо великої рогатої худоби, м'ясо свинини, яйця та м'ясо птиці тощо. Технології їх виробництва як і способи взаємодії підприємств та організації продуктових ланцюгів різняться.

2. *Наявність лідера (інтегратора) - великого підприємства, що визначає довготривалу господарську та інноваційну стратегію всіх учасників кластера.*

Таким лідером в агропродовольчій сфері може бути провідне або спільне переробне чи торговельне підприємство (продуктовий кластер), науково-освітня установа (інноваційний кластер), орган міжгосподарського територіального самоуправління (територіально-виробничий кластер) тощо.

3. *Добровільність і відкритість членства в кластері самостійних підприємств, організаційна форма - формальне (статутне) або неформальне (договірне) партнерство.* Економічні взаємовідносини в кластері вибудовуються не на основі відносин власності, а на основі відносин вигідної спільної діяльності. Керівництво розвитком

кластера звичайно здійснює Рада учасників шляхом консенсусного ухвалення рішень.

4. *Спільна дистрибутивна мережа виведення товару на ринки (враховуючи міжнародні).* Це важливо, оскільки нині в агропромисловому виробництві країни панує диктат посередників. Щоб отримувати більшу частку від кінцевої (роздрібною) ціни, доцільно розбудовувати свою маркетингову мережу або способом використання логістичних потужностей одного з учасників чи шляхом створення спільного логістичного підприємства.

5. *Кооперація і довіра, що ґрунтуються на паритетному обміні між учасниками продуктового ланцюга.* Як доходи, так і ризики розподіляються пропорційно вкладу учасників у виробництво кінцевого продукту. Якщо, наприклад, переробне підприємство застосує диктат цін, то інші учасники можуть виробити спільну політику щодо заміни цього учасника на іншого, або розроблять плани будівництва нових переробних чи торговельних потужностей на дольових засадах.

6. *Більш високі стандарти якості вироблюваної продукції.* У кластерному механізмі інтеграції неякісний проміжний продукт, що виготовляється одним із учасників продуктового ланцюга, буде не сприйматися іншими, адже ринок потребує якісного кінцевого продукту.

7. *Третейське вирішення виробничих конфліктів.* Усі спори, що виникають між учасниками кластера, повинні за можливості вирішуватися всередині кластера.

8. *Тісна взаємодія кластерного об'єднання з органами влади та місцевого*

самоврядування на засадах приватно-державного партнерства. Кластери формують економічний базис територіального розвитку. Тому органи влади зацікавлені в їх становленні, а їх формування стає основною функцією органів регіонального і державного управління.

В аграрному секторі України поширюється рух зі створення агрокластерів з використанням іноземного досвіду як за ініціативи окремих лідерів-виробничників, так і за підтримки Мінагрополітики України та проектів міжнародної технічної допомоги. У чинному українському законодавчому полі вони можуть створюватися в організаційно-правових

формах простого товариства, асоціації, громадської організації, а в деяких випадках і консорціуму.

Можна виділити три типи великотоварних агропромислових об'єднань кластерної організації:

1. Агропродуктове самоврядне виробниче об'єднання підприємств і господарств, мета якого - ведення спільної господарської діяльності на інноваційній основі з виробництва і просування на ринок певних видів агропродовольчої продукції.

Оприлюднені у ЗМІ ініціативи з розбудови агропродуктових кластерів узагальнено в табл. 2.

2. Ініціативи з розбудови агропродуктових кластерів в Україні

Назва та адреса	Мета і учасники	Підтримка
«Меди Межиріччя», Полтавська обл.	Виведення медопродукції на міжнародний ринок Учасники: ПОП «Дружба», організовані у районні спілки бджоларі 10 районів області (Семенівського та ін.), сільгоспвиробники, Полтавська державна аграрна академія, Асоціація бджоларів	Полтавська ОДА - часткове відшкодування витрат на обладнання
«Яблуневий шлях», Вінницька обл.	Збільшення доходів територій Барської і Северинівської ОТГ завдяки вирощуванню яблук і продукції з них з використанням регіонального бренду «Подільське яблуко»	Фінансова підтримка ЄС - 17 млн грн
Ягідний агрокластер з вирощування малини, Сумська обл, м. Лебедин	Підтримка зайнятості сільського населення с. Межиріч, створення додаткових можливостей для збільшення доходів сільських домогосподарств, малого і середнього агробізнесу, налагодження збуту ягідної продукції і формування достатніх обсягів для її реалізації	Частина обласної «Програми розвитку АПК-2020»
Україно-румунський «Перший аграрний кластер», Чернівецька обл.	Вирощування плодово-ягідної продукції та розвиток садівництва, в тому числі способом налагодження взаємодії між підприємствами-виробниками, інспекторами із сертифікації, транспортувальниками та споживачами продукції	
Український органічний аграрний кластер Вінницька обл., м. Хмільник	Зміцнення спроможності учасників органічної аграрної галузі на національному рівні та прискорення розвитку органічного сільського господарства Учасники: Громадська спілка, яка об'єднує 19 виробників і переробників - учасників органічного ринку України з 11 областей, велика логістична компанія, виробник препаратів для рослин, органічного насіння, міська рада м. Хмільник, кілька громадських організацій	Проект технічної допомоги ПРОМІС, що фінансується федерацією канадських муніципалітетів
Агрокластер «Пуск», Хмельницька обл.	Будівництво елеватора, потужностей для сушіння продукції, під'їзних шляхів, придбання вагонів і тягової сили для надання послуг невеликим (200-300 га) фермерам, реалізація низки кооперативних проектів з переробки сої, пшениці та соняшнику. Учасники: 16 підприємств «Першого сільськогосподарського кооперативу» (ПУСК), до складу якого входить 61 агропідприємство із земельним банком близько 180 тис. га в 10 областях України	Підтримка ЄБРР, Radobanka

Агропромисловий кластер «Крафт Фудз Україна», Сумська обл.	Спрямований на забезпечення Тростянецької кондитерської фабрики «Крафт Фудз Україна» сировиною. Учасники: Тростянецька кондитерська фабрика «Крафт Фудз Україна», сільгосп підприємства, інвестори, Тростянецька міськрада, Сумська облдержадміністрація	Стратегія соціально-економічного розвитку «Нова Сумщина- 2015»
Агрофудкластер «Agro Food Cluster Kharkiv», м. Харків	Мета - сформувати агроторговельний кластер для отримання високої доданої вартості від реалізації своєї продукції. Об'єднано 22 виробника та переробника сільськогосподарської продукції регіону, а також компанії суміжних галузей – логістики, складування, продажу та правового захисту, зокрема харківські компанії «Артика», «Юнітек», «Паритет Агро», м'ясокомбінат «М'ясний», юридична фірма ILF та ін.	Кластер підтримала німецька експертна група
Українська продовольча долина (Ukrainian Food Valley)	Створення відкритої платформи за логікою Food Valleys, що дає змогу різноплановим гравцям через взаємодію досягати спільної мети і на виході нарощувати конкурентоспроможність та забезпечувати зростання в рази (Нідерланди, територія яких у 15 разів менша від України, значною мірою завдяки діяльності Food Valley NL посідають друге місце у світі з експорту агропродукції). Ядром команди, що ініціює створення Ukrainian Food Valley, стали: Микола Гордійчук (Agrico, власник), Наталія Ничипорчук (Good Wine, категорійний менеджер), Артем Бєленков (Smart Farming, генеральний директор), Лук'ян Гонтар (Bacardi-Martini, Supply Chain Director), Руслан Захарченко (Eleks, генеральний директор), Олександр Кузьмічов (Lestro, власник), Наталя Гордійчук (Києво-Могилянська бізнес-школа, керівник Agri Food MBA).	

Джерело: Сформовано авторами.

Як видно з даних табл. 2, прослідковується тенденція за допомогою кластерної організації вирішити питання залучення сільських домогосподарств, особистих селянських господарств, сімейних ферм тощо до діяльності на організованому аграрному ринку способом налагодження спільного виробництва і реалізації так званих «нішевих» культур. Перспективними щодо цього є галузі ягідництва, садівництва, виноградарства, свинарства, молочного тваринництва, бджолярства, звірівництва, екзотичних тварин тощо.

Таке агропродуктове об'єднання не має чітко виражених територіальних меж - воно може об'єднувати технологічно взаємопов'язані в межах агропродуктового ланцюга підприємства і господарства, розміщені на територіях сусідніх сільських громад, районів і навіть областей, які і становлять кластероутворюючий блок.

Зовнішнє інфраструктурне забезпечення діяльності учасників кластера реалізують:

структури інноваційного розвитку - спеціалізовані наукові центри, дорадчі служби та консалтингові фірми;

структури фінансового забезпечення - банки і страхові компанії;

суспільну інфраструктуру - органи місцевого самоврядування та державної влади, громадські організації.

Внутрішню інфраструктуру кластера формують спільні маркетингова служба, агросервісні та транспортні підприємства тощо. Управління діяльністю такого типу кластера забезпечує Рада учасників.

У ННЦ «Інститут аграрної економіки» на основі узагальнення накопиченого досвіду та сучасної практики опрацьовані організаційні структури агрокластерів такого типу:

сільського міні-кластера з виробництва кролятини (за участю домогосподарств). Прототипом цього міні-кластера є ініціатива місцевого підприємця у Маньківському районі Черкаської області, який залучив сільські домогосподарства на взаємовигідних умовах до вирощування кролів за промисловою технологією, поставивши їм клітки, рецептурні корми, організувавши централізований забій та реалізацію тушок і шкурок;

районного (міжрайонного) міні-кластера з виробництва свинини (за участю сімейних ферм). Прототипом цього міні-кластера стала спільна діяльність сімейних ферм, організованих у межах виконання регіональної програми «Семейные

ферми Белогорья» Білгородської області Російської Федерації, де за ініціативи і фінансової й організаційної підтримки влади 34 сімейні ферми налагодили промислову відгодівлю свиней та на основі укладання колективного договору з малим підприємством із забою і спеціалізованими магазинами «Фермер» утворили продовольчий ланцюг з виробництва, первинної переробки і збуту м'яса свиней;

медового кластера (за участю бджолярів сільського населення). Витоком цього кластера стала ініціатива керівника ПОП «Дружба» Полтавської області, який веде роботу з налагодження співпраці з бджолярами 10 районів Полтавщини з реалізації фасованої медопродукції в країні ЄС;

плодоовочевого кластерного об'єднання (ядро - оптовий ринок). Прототипом цього кластера стала організація діяльності оптового мегаринку «Ранжис», округ Парижа, Франція, а також оптового ринку «Фуд-Сити» в Підмоскві, Російська Федерація;

зернопродуктового мегакластера (на базі ПАТ ДПЗКУ). Модель розроблено в ННЦ «Інститут аграрної економіки» за замовленням ПАТ «ДПЗКУ» при опрацюванні інвестиційного проекту українсько-китайського співробітництва.

Організовані таким чином самоврядні агропромислові об'єднання великотоварно-

го виробництва за рівнем конкурентоспроможності та інноваційності не поступаються об'єднанням корпоративного типу, які за певної зацікавленості та дотриманні статутних вимог також можуть стати учасниками агрокластерів.

2. Самоврядне науково-виробниче агропромислове об'єднання виробників тієї або іншої сільськогосподарської продукції, технічних засобів і інших матеріально-технологічних ресурсів для її виробництва, а також спеціалізованих наукових установ, що забезпечують трансфер інновацій у це виробництво.

Основне призначення такого інноваційного кластера полягає в забезпеченні інноваційного розвитку його учасників. Такі кластери можуть функціонувати в організаційно-правовій формі простого товариства, що діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання внесків його учасників або у формі асоціації, інколи - у вигляді консорціуму. Управління діяльністю такого кластера здійснює рада учасників, а його ядром звичайно стає спеціалізована наукова установа або університет.

Оприлюднені у ЗМІ ініціативи з формування інноваційних кластерів у аграрному секторі України узагальнено в табл. 3.

3. Ініціативи з розбудови інноваційних кластерів в аграрному секторі України

Назва та адреса	Мета і учасники	Підтримка
Міжнародний агрокластер «Єврорегіон-Дністер», Вінницька обл.	Створення центру інноваційного сільського господарства для сертифікації продукції відповідно до вимог ЄС та спільного надання послуг і процедур, необхідних для експорту в ЄС. Учасники: Об'єднання малих та середніх виробників сільгосппродукції Вінницької обл. та Республіки Молдова, Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН, молдавська ГО «Кутезаторул»	Проект ЄС в Україні «Транскордонна мережа для інноваційного розвитку сільського господарства»
Інноваційно-освітній кластер «Агротехніка», Харківська обл., Лозівський р-н	Розвиток власного виробництва недорогої вітчизняної агротехніки (сівалок, борін тощо) з тестуванням на дослідних полях. Учасники: Лозівський ковальсько-механічний завод (ЛКМЗ) у співпраці з індустріальною групою У.П.Е.К., Харківський підшипниковий завод (ХАРП), Харківський технічний університет сільського господарства, Сумський, Миколаївський, Мелітопольський, Уманський аграрні ВНЗ, УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого	
Регіональний науково-виробничий кластер виробників екологічної продукції «Натур-продукт Полтавщини»	Створений за ініціативи і на базі громадської асоціації «Аграрна наука та практика», об'єднав суб'єкти підприємницької діяльності регіону, населення сільських територій, оселі зеленого туризму, підприємства та організації різних форм власності, наукові установи, включаючи Полтавську державну аграрну академію. Має 7 осередків у різних районах Полтавської області	Проект «Створення регіонального кластера виробників екологічної продукції»

Кластер «Натуральне молоко», Рівненська обл.	Створено для обміну інформацією, захисту інтересів виробників молока та споживачів молочної продукції, вдосконалення механізмів ринкових відносин у молочній галузі. Засновники: 7 сільськогосподарських підприємств Рівненської, Тернопільської та Львівської областей, що працюють у галузі молочного тваринництва	
Регіональний агропромисловий інноваційний кластер «Агроінновації», м. Рівне	Метою є об'єднання зусиль, координація дій та реалізація спільних заходів у питаннях розроблення і впровадження інновацій в агропромисловому комплексі Рівненської області. Засновники: 4 органи державної влади, 3 наукові установи та вищі навчальні заклади, 5 виробничих підприємств Рівненщини та 3 інноваційні сервісні установи	

Джерело: Сформовано авторами.

У ННЦ «Інститут аграрної економіки» розроблено такі організаційні структури кластерів цього типу:

насіннєвого науково-виробничого кластерного об'єднання (ядро насіннєвий завод);

регіонального науково-навчально-виробничого кластерного об'єднання (ядро - науковий центр/університет).

Діяльність інноваційного кластера стає значно продуктивнішою, якщо ядро кластера, крім наукової (наукових) установи, формує також громадська галузева спілка, яка об'єднує виробників галузі на регіональному та (або) загальнодержавному рівнях управління.

На наше переконання, створення інноваційних кластерів значно прискорить вирішення проблеми посилення зв'язків аграрної науки з виробництвом та спрямування останнього на інноваційний шлях розвитку.

3. Територіальне самоврядне виробниче об'єднання (сільське, районне, обласне) підприємств і господарств у формі простого товариства - діє на основі міжгосподарського договору про спільну діяльність. У ННЦ «Інститут аграрної економіки» розроблено такі моделі:

модель організаційної структури сільського аграрного кластера опрацьована у співпраці з головою Охматівської сільської ради Черкаської області з метою надання агропромислових послуг сільським домогосподарствам та організації громадського кормовиробництва;

перспективна організаційна структура районного територіально-виробничого агропромислового об'єднання. Метою запропонованого Інститутом кластера цього типу має стати забезпечення конкурентоспроможності його учасників та розвитку регіонального (районного, обласного)

агропромислового виробництва на основі розробки середньострокових програм, які передбачають використання переваг регіону через концентрацію виробництва та спеціалізацію учасників, а також через реалізацію заходів програм завдяки об'єднанню зусиль і фінансів учасників.

Кластероутворюючий блок тут формують підприємства і господарства з виробництва сільськогосподарської продукції та її переробки, а також обслуговуючі структури для агропромислового виробництва.

Виконавчо-забезпечувальний блок можуть представляти:

- структури забезпечення інноваційного розвитку - Регіональні центри наукового забезпечення та сільськогосподарські дорадчі служби;
- структури фінансово-кредитного забезпечення - відділення спеціалізованого банку та страхових компаній;
- структури маркетингового забезпечення - відділення Аграрного фонду, кооперативні маркетингові групи тощо.

Ядро такого кластера може утворити відповідне територіальне відділення сільськогосподарської Ради (аграрної палати) як колегіальний представник інтересів суб'єктів господарської діяльності у сфері агропромислового виробництва, а виконавчого органу - відповідне управління агропромислового розвитку.

Висновки. Формування самоврядних кластерних агропромислових об'єднань - одна із складових реформування системи управління розвитком агропромислового виробництва в умовах децентралізації влади, євроінтеграції та розвитку міжгосподарського і громадського самоуправління. Це тривалий процес, який може бути реалізований на засадах стратегічного управління соціально-економічним розвитком територій і вироб-

ництв з обґрунтуванням стратегій і програм їх реалізації, спрямованих на використання територіальних і ресурсних переваг.

Разом із тим при переході до кластерної організації необхідно посилити організаційну роботу органів управління розвитком агропромислового виробництва і сільських територій на місцях, використовуючи як економічні, так і соціально-психологічні важелі. Зокрема доцільно:

- спільно з господарюючими суб'єктами за державно-приватного партнерства розробляти стратегії і середньострокові програми розвитку агропромислового виробництва, побудовані на використанні можливостей територій та їхніх ресурсів (земельних, природно-кліматичних, просторового розміщення тощо), застосовуючи при цьому кластерні підходи до формування «точок зростання» цих територій;

Список бібліографічних посилань

1. Бакун В. В. Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах. *Економіка АПК*. 2009. № 1. С. 21-28.
2. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці : монографія. Хмельницький : ХНУ. ТОВ «Тріада-М», 2011. 502 с.
3. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади : монографія / Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф., Малік М. Й. та ін. ; за ред. М. Ф. Кропивка, В. В. Россохи. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. С. 482.
4. Кірдан Олександр. Розвиток аграрних кластерів як один із шляхів реалізації державної політики в агропромисловому виробництві. URL : http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/6975/1/Kirdan_Ternopil.pdf
5. Лукинов И. И. Теоретические основы развития межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции. *Развитие специализации, межхозяйственного кооперирования и агропромышленной интеграции : матер. респ. науч.-произв. конф.*, 12-14 мая 1976 г. Киев : Урожай, 1977. С. 19-27.
6. Методические рекомендации по развитию специализации и концентрации сельскохозяйственного производства на базе межхозяйственного кооперирования и агропромышленной интеграции в Украинской ССР : проект / И. И. Лукинов (руководитель), И. И. Жадан, Н. Я. Кушвид и др. ; ВАСХНИЛ, Юж. отд.-ние, Укр. НИИ экономики и орг. сел. хоз-ва. Киев, 1976. 133 с.
7. Одінцов О. М. Формування інституціональних передумов кластерної організації агропромислового комплексу : монографія. Черкаси : Вертикаль, 2014. 400 с.
8. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф., Малік М. Й. та ін. ; за ред. М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 50 с.
9. Портер М. Конкуренция / пер. с англ. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.
10. Портер М. Международная конкуренция / пер. с англ. ; под ред. и с предисл. В. Л. Шетинина. Москва : Международные отношения, 1993. 896 с.
11. Соколенко С. І. Кластери в глобальній економіці. Київ : Логос, 2004. 711 с.
12. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій : монографія / Саблук П. Т., Кропивко М. Ф., Булавка О. Г. та ін. ; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. С. 450.

- вибудовувати дієву мережу органів міжгосподарського самоуправління галуззю, передавши на рівень міжгосподарського самоврядування ряд функцій і повноважень державного управління, а також фінансово стимулювати сільгоспвиробників об'єднуватися для спільної господарської діяльності;

- для законодавчого унормування діяльності кластерних об'єднань ухвалити спеціальний закон, який розширює правове поле Господарського кодексу України.

ННЦ «Інститут аграрної економіки» підготовлено проект Закону України «Про самоврядні господарські кластерні об'єднання в агропродовольчій сфері», метою якого є врегулювання правових, економічних та соціальних засад організації й діяльності самоврядних господарських об'єднань в агропродовольчій сфері економіки України, а також прав і обов'язків їхніх засновників, учасників та асоційованих учасників.

References

1. Bakun, V.V. (2009). Samoorhanizatsiia v ahropromyslovyykh rehionalnykh klasterakh [Self-organization in agro-industrial regional clusters]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 21-28 [In Ukrainian].
2. Voinarenko, M.P. (2011). *Klasteri v instytutsiinii ekonomitsi: monohrafiia* [Clusters in the institutional economy: a monograph]. Khmelnytskyi: KhNU. TOV "Triada-M" [In Ukrainian].
3. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., Malik, M.Y. et al. (2015). *Intehratsiia ta samoorhanizatsiia ahrarnoho biznesu v umovakh detsentralizatsii vlady : monohrafiia* [Integration and self-organization of agrarian business in the conditions of decentralization of power: monograph]. M.F. Kropyvko, & V.V. Rossokha (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. Kirdan, O. (n.d.). Rozvytok ahrarnykh klasteriv yak odyn iz shliakhiv realizatsii derzhavnoi polityky v ahropromyslovomu vyrobnytstvi [Development of agrarian clusters as one of the ways of implementing state policy in agro-industrial production]. Retrieved from: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/6975/1/Kirdan_Ternopil.pdf [In Ukrainian].
5. Lukinov, I.I. (1977). Teoreticheskie osnovy razvitiia mezhhozhajstvennoj kooperatsii i agropromyshlennoj integratsii. *Razvitie specializatsii, mezhhozhajstvennogo kooperirovaniia i agropromyshlennoj integratsii : mater. resp. nauch.-proizv. konf.* (pp. 19-27). Kiev: Urozhaj [In Russian].
6. Lukinov, I.I., Zhadan, I.I., Kushvid, N.Ja., et al. (1976). *Metodicheskie rekomendatsii po razvitiyu specializatsii i koncentracii sel'skohozhajstvennogo proizvodstva na baze mezhhozhajstvennogo kooperirovaniia i agropromyshlennoj integratsii v Ukrainskoj SSR : proekt* [Methodological recommendations on the development of specialization and concentration of agricultural production on the basis of inter-farm cooperation and agro-industrial integration in the Ukrainian SSR: the project]. Kiev: VASHNIL, Juzh. otd.-nie, Ukr. NII jekonomiki i org. sel. hoz.-va [In Russian].
7. Odintsov, O.M. (2014). *Formuvannia instytutsionalnykh peredumov klasternoi orhanizatsii ahropromyslovoho kompleksu : monohrafiia* [Formation of institutional prerequisites for cluster organization of agro-industrial complex: monograph]. Cherkasy: Vertykal [In Ukrainian].

8. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., Malik, M.Y., et al. (2013). *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahropromyslovoho vyrobnytstva na osnovi rozvytku klasternykh system* [Increasing the competitiveness and social orientation of agro-industrial production on the basis of development of cluster systems]. M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
9. Porter, M. (2005). *Konkurencija* / per. s angl. [Competition / trans. from English]. Moscow: Izdatelskij dom "Viljams" [In Russian].
10. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaja konkurencija* / per. s angl. [International competition / trans. from English]. V.L. Shetinin (Ed.). Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenija [In Russian].
11. Sokolenko, S.I. (2004). *Klastery v hlobalnii ekonomitsi* [Clusters in the global economy]. Kyiv: Lohos [In Ukrainian].
12. Sabluk, P.T., Kropyvko, M.F., Bulavka, O.H. et al. (2011). *Upravlinnia kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva i silskykh terytorii : monohrafiia* [Management of integrated development of agro-industrial production and rural areas: monograph]. P.T. Sabluk, M.F. Kropyvko (Eds.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

Kropyvko M.F., Kovalova O.V. Essence of the cluster as the latest network organization of joint activities in agro-industrial production

The purpose of the article is to generalize theoretical foundations, as well as the world and domestic experience of forming agrarian clusters, and propose to agricultural producers and employees of state and local government authorities perspective models of cluster organization of competitive agro-industrial production in Ukraine.

Research methodology. In the research process have been used the following scientific methods: abstract and logical for systematization of available theoretical material and practical experience of the cluster organization of agro-industrial production; induction and deduction to determine the principles of functioning and distinguishing types of agrarian clusters; modeling to justify theoretical models of interactions between cluster participants and organizational models of agro-industrial clusters.

Research results. The theoretical bases, world experience and national initiatives on the network organization of agro-industrial production according to cluster approaches have been generalized, and advantages and principles of functioning of agrarian clusters have been characterized. There have been distinguished the "network" and "centrifugal" theoretical models of network interactions of cluster participants, and types of agro-industrial clusters have been defined according to the functional orientation: agropducts for development of high-value agricultural food chains; innovative for strengthening of the links between agricultural science and education institutions and agro-industry to ensure its innovative development; territorial production for improvement of the resource potential in providing the integrated development of agriculture and rural areas.

Elements of scientific novelty. The proposed organizational models of agrarian clusters are aimed, in particular, at attracting rural households, family farms, and other forms of small agricultural entrepreneurship to joint activities in the organized agricultural market and the formation of high-value agricultural food chains.

Practical significance. The necessity of orientation of agricultural producers, employees of state and local self government authorities, institutions of agrarian science and education for practical actions on establishing joint activity on cluster models in order to form competitive innovative and socially oriented integration agro-industrial formations has been determined. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 12.

Keywords: organization of agro-industrial production, competitiveness, network interactions, clusters, organizational models.

Kropyvko Mykhailo Fedorovich - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, honored worker of science and technology of Ukraine, chief research fellow of the department of management organization and public administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: kropyvko@iae.kiev.ua

Kovalova Olena Viktorivna - candidate of economic sciences, deputy Minister of Agrarian Policy and Food of Ukraine (24, Khreshchatyk st., Kyiv)

E-mail: helen_kovaliova@ukr.net

Кропивко М.Ф., Ковалева Е.В. Сущность кластера как новейшей сетевой организации совместной деятельности в агропромышленном производстве

Цель статьи - обобщить теоретические основы, а также мировой и отечественный опыт формирования аграрных кластеров и предложить производителям сельскохозяйственной продукции, сотрудникам органов государственной власти и местного самоуправления перспективные модели кластерной организации конкурентоспособного агропромышленного производства в Украине.

Методика исследования. Использованы общенаучные методы: абстрактно-логический для систематизации имеющегося теоретического материала и практического опыта кластерной организации агропромышленного производства; индукции и дедукции для определения принципов функционирования и выделения типов аграрных кластеров; моделирования для обоснования теоретических моделей взаимодействий участников кластеров и организационных моделей агропромышленных кластеров.

Результаты исследования. Обобщены теоретические основы, мировой опыт и отечественные инициативы относительно сетевой организации агропромышленного производства в соответствии с кластерными подходами, охарактеризованы преимущества и принципы функционирования аграрных кластеров, выделены «сетевая» и «отцентровая» теоретические модели сетевых взаимодействий участников кластеров, очерчены типы агропромышленных кластеров в соответствии с функциональной направленностью: агропродуктовые - формирование агропродовольственных цепочек с высокой добавленной стоимостью; инновационные - усиление связей учреждений аграрной науки и образования с агропромышленным производством для обеспечения его инновационного развития; территориально-производственные - у

лучшение использования ресурсного потенциала в обеспечении комплексного развития сельского хозяйства и сельских территорий.

Элементы научной новизны. Предложены организационные модели аграрных кластеров, в частности направленные на привлечение сельских домохозяйств, семейных ферм, других форм малого аграрного предпринимательства к совместной деятельности на организованном аграрном рынке и на формирование агропродовольственных цепочек с высокой добавочной стоимостью.

Практическая значимость. Определена необходимость ориентации производителей сельскохозяйственной продукции, сотрудников органов государственной власти и местного самоуправления, учреждений аграрной науки и образования на практические действия по организации совместной деятельности в соответствии с кластерными моделями в целях формирования конкурентоспособных инновационно и социально направленных интеграционных агропроизводственных формирований. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: организация агропромышленного производства, конкурентоспособность, сетевые взаимодействия, кластеры, организационные модели.

Кропивко Михаил Фёдорович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

Ковалёва Елена Викторовна - кандидат экономических наук, заместитель Министра аграрной политики и продовольствия Украины (г. Киев, ул. Крещатик, 24)

E-mail: helen_kovaliova@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 07.06.2018 р.

Фахове рецензування: 19.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кропивко М. Ф., Ковальова О. В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 18 – 30.

*

УДК 338.432(045)

М.Ю. КОДЕНСЬКА, доктор економічних наук, професор
С.А. СЕГЕДА, кандидат економічних наук, доцент

Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування

Мета статті - висвітлити значення аграрно-промислового виробництва в економіці країни у контексті розкриття закономірностей його розвитку та проблеми ефективності функціонування.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи: діалектичний, абстрактно-логічний, розрахунковий, факторного аналізу та статистико-економічний.

Результати дослідження. Проведено оцінку результатів функціонування аграрного сектору економіки України, визначено місце та його динаміку у структурі валової доданої вартості національного господарства і зовнішньої торгівлі, виявлено низький рівень оплати праці у валовій доданій вартості аграрного сектору економіки, встановлено залежність сільськогосподарського виробництва від кон'юнктури світового ринку, з'ясовано тенденцію щодо формування в країні монокультурного землеробства, що має негативні наслідки для забезпечення продуктивності землі, використання праці людини, її життєдіяльності.

Елементи наукової новизни. Ефективний розвиток аграрно-промислового виробництва задовольняється раціональним урахуванням зональних особливостей природно-кліматичного потенціалу країни та застосуванням людських ресурсів, що гарантує добробут населення та продовольчу безпеку країни.

Практична значущість. Авторські пропозиції сприятимуть підвищенню культури землекористування, раціональному розміщенню галузей рослинництва і тваринництва, з урахуванням зональних особливостей відповідно до потреб рослин, забезпеченню людини робочим місцем, нарощуванню виробництва різних видів продукції і енергетичних товарів для продовольчої безпеки нації. Табл.: 5. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: аграрно-промислове виробництво, людський капітал, аграрний сектор, розвиток, закономірність, монокультура, валова додана вартість, стратегія, інвестиції, ефективність, експорт, імпорт.

лучшение использования ресурсного потенциала в обеспечении комплексного развития сельского хозяйства и сельских территорий.

Элементы научной новизны. Предложены организационные модели аграрных кластеров, в частности направленные на привлечение сельских домохозяйств, семейных ферм, других форм малого аграрного предпринимательства к совместной деятельности на организованном аграрном рынке и на формирование агропродовольственных цепочек с высокой добавочной стоимостью.

Практическая значимость. Определена необходимость ориентации производителей сельскохозяйственной продукции, сотрудников органов государственной власти и местного самоуправления, учреждений аграрной науки и образования на практические действия по организации совместной деятельности в соответствии с кластерными моделями в целях формирования конкурентоспособных инновационно и социально направленных интеграционных агропроизводственных формирований. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: организация агропромышленного производства, конкурентоспособность, сетевые взаимодействия, кластеры, организационные модели.

Кропивко Михаил Фёдорович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

Ковалёва Елена Викторовна - кандидат экономических наук, заместитель Министра аграрной политики и продовольствия Украины (г. Киев, ул. Крещатик, 24)

E-mail: helen_kovaliova@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 07.06.2018 р.

Фахове рецензування: 19.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кропивко М. Ф., Ковальова О. В. Сутність кластера як новітньої мережевої організації спільної діяльності в агропромисловому виробництві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 18 – 30.

*

УДК 338.432(045)

М.Ю. КОДЕНСЬКА, доктор економічних наук, професор
С.А. СЕГЕДА, кандидат економічних наук, доцент

Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування

Мета статті - висвітлити значення аграрно-промислового виробництва в економіці країни у контексті розкриття закономірностей його розвитку та проблеми ефективності функціонування.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи: діалектичний, абстрактно-логічний, розрахунковий, факторного аналізу та статистико-економічний.

Результати дослідження. Проведено оцінку результатів функціонування аграрного сектору економіки України, визначено місце та його динаміку у структурі валової доданої вартості національного господарства і зовнішньої торгівлі, виявлено низький рівень оплати праці у валовій доданій вартості аграрного сектору економіки, встановлено залежність сільськогосподарського виробництва від кон'юнктури світового ринку, з'ясовано тенденцію щодо формування в країні монокультурного землеробства, що має негативні наслідки для забезпечення продуктивності землі, використання праці людини, її життєдіяльності.

Елементи наукової новизни. Ефективний розвиток аграрно-промислового виробництва задовольняється раціональним урахуванням зональних особливостей природно-кліматичного потенціалу країни та застосуванням людських ресурсів, що гарантує добробут населення та продовольчу безпеку країни.

Практична значущість. Авторські пропозиції сприятимуть підвищенню культури землекористування, раціональному розміщенню галузей рослинництва і тваринництва, з урахуванням зональних особливостей відповідно до потреб рослин, забезпеченню людини робочим місцем, нарощуванню виробництва різних видів продукції і енергетичних товарів для продовольчої безпеки нації. Табл.: 5. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: аграрно-промислове виробництво, людський капітал, аграрний сектор, розвиток, закономірність, монокультура, валова додана вартість, стратегія, інвестиції, ефективність, експорт, імпорт.

Коденська Марія Юхимівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва (Черкаська обл., м. Умань, вул. Інститутська, 1)

E-mail: economics@udau.edu.ua

Сегеда Сергій Андрійович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (м. Вінниця, вул. Соборна, 87)

E-mail: sehedas@gmail.com

Постановка проблеми. Соціально-економічна значимість розвитку аграрно-промислового виробництва, його кожного продуктового підкомплексу, а також конкретної галузі, що спроможні забезпечити виробництво якісної аграрно-продовольчої продукції широкого асортименту, зачіпає інтереси всього населення країни, держави в цілому. І не тільки як споживачів аграрно-продовольчої продукції, а й промислових товарів повсякденного вжитку, виготовлених із сільськогосподарської продукції (текстиль, взуття, фармакологічні й інші препарати, енергетичні ресурси і т. ін.). Це, з одного боку, з іншого - розвиток аграрно-промислової сфери, збільшення обсягів виробництва, формування нових технологічних ліній з глибокої переробки сільськогосподарської продукції і проміжної (супутньої) продукції промислових підприємств розширює сферу прикладання праці людини, зумовлює її збереження й використання, створення робочих місць не тільки у сільській місцевості, вирішення багатьох соціально-економічних проблем розвитку людини, суспільства й економіки країни в цілому [3, с. 78].

Аграрний сектор економіки формує 13,8% валової доданої вартості (2016 р.), гарантуючи життєдіяльність населення, та значну частину експортних ресурсів. У товарній структурі зовнішньої торгівлі сума валютних надходжень від реалізації аграрно-продовольчої продукції становила у 2016 р. 17,1 млрд дол. США з часткою у загальних валютних надходженнях - 46,9%, у 2014 р. відповідно 19,1 млрд дол. США і 35,3% [6, с. 396].

Незважаючи на позитивну динаміку в аграрно-промисловому виробництві наявні і негативні тенденції, що на перший погляд непомітні. Насамперед поза увагою держави безконтрольне поширення монокультури в Україні, що викликано кон'юнктурністю ринку. Іншою несприятливою умовою є орієнтація виробництва багатьох сільськогоспо-

дарських культур на зовнішні ринки збуту. З огляду на те, що АПК є основним джерелом валютних надходжень, все ж таки варто зауважити, що товарний експорт продукції АПК представлено переважно сировиною та продуктами низького ступеня переробки. Вказані негативні напрями в розвитку аграрно-промислового виробництва України і визначили актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аграрно-промислового виробництва є предметом досліджень багатьох вітчизняних учених. Серед них необхідно відзначити праці Т. Бондар [2], М.Ю. Коденської [3], С.А. Подолинського [4], С.А. Сегеди [5], С. Следзя [7], В. Ткача [9], О.В. Шубравської [10, 11]. Водночас залишаються недостатньо розробленими проблеми ефективного розвитку аграрно-промислового виробництва.

Мета статті - висвітлити значення аграрно-промислового виробництва в економіці країни у контексті розкриття закономірностей його розвитку та проблеми ефективності функціонування.

Виклад основних результатів дослідження. В одному із знакових документів нашого часу – Ювілейній доповіді керівників «Римського клубу» «Come On! Капіталізм, близорукість, населення и разрушение планеты» наведено висновок про неминучість докорінної зміни парадигми розвитку нашої цивілізації.

Розвиток - не тільки категорія філософська, а й економічна, соціальна, бо відображає закономірний процес позитивних якісних змін, що відбуваються в природному середовищі, економічних, суспільних взаєминах, а також природи і людини. Отже, передусім це стосується аграрно-промислового виробництва, умов його ефективного функціонування, зважаючи на важливість задоволення населення безпечним продовольством та товарами повсякденного вжитку, виготовленими з сільськогосподарської сировини.

Аграрно-промислове виробництво - сфера, що пов'язана з природним середовищем, людиною, людськими ресурсами, формує економічний стан національного багатства та соціальний клімат.

Сучасне національне господарство України характеризується гострою політичною нестабільністю, соціально-демографічною кризою, економічною стагнацією.

Національний дохід України на душу населення наприкінці 2016 року становив 2,3 тис. дол. США (для порівняння: Польщі - 12,7 тис. дол., Словаччини - 16,8, Естонії - 17,8 тис. дол.) [8, с. 202]. Це при тому, що Україна має працелюбну націю, сприятливе географічне розташування, різноманітні природно-кліматичні умови.

Природні ресурси країни, як база розвитку аграрно-промислового виробництва, мають граничні межі не тільки географічного характеру. Разом із тим зумовлюють різноманітні зв'язки з сусідніми країнами, що, з одного боку, потребують постійної уваги держави і суспільства, з іншого, можуть бути джерелом зародження й впровадження новітніх системних відносин як в економічному, так і соціальному аспектах й розробки та введення досконалої парадигми розвитку цивілізації.

Водночас природно-кліматичні ресурси (земельні, водні, лісові, повітряні) безмежні з огляду на раціональне й ефективне їх використання, якщо при організації аграрно-промислового виробництва враховувати й дотримуватися об'єктивних законів природи й суспільства, не зашкоджуючи їм.

Людина, людські ресурси вимагають особливої уваги з боку держави, владних структур щодо їх розвитку: фізичного, інтелектуального, духовного. Чи є граничні умови щодо межі такого розвитку? Чим викликані ці граничні умови?

Вважаємо, що ефективність аграрно-промислового виробництва визначатиметься як раціональним використанням природних ресурсів, так і рівнем розвитку людського капіталу, задіяного у багатьох галузях і сферах національного господарства. Земля - неоціненне багатство України, істотно різниться за своєю органо-мінеральною структурою в зональному розрізі. Потрібно розуміти, що треба, що можна і чого не можна для застосування та збереження такого на-

ціонального багатства, як земля, не тільки сьогодні, а й на майбутнє.

Розвиток аграрного сектору економіки, завдячуючи сприятливим природно-кліматичним умовам України, їх зональним й регіональним особливостям, наявності кваліфікованих трудових ресурсів, зумовлює вирощування багатьох сільськогосподарських культур і тварин, функціонування підприємств харчової та обробної промисловості з виробництва широкого асортименту споживчих товарів продовольчого й непродовольчого використання. Однак чомусь сучасні землекористувачі (і не тільки) вважають, що земля потрібна сьогодні й виснажують її, культивують лише кон'юнктурні на зовнішньому ринку культури - зернові й олійні (соняшник, ріпак, сою), що у структурі посівів займають понад 80%.

Про важливість ефективного функціонування аграрно-промислового виробництва свідчить місце його складової - аграрного сектору в структурі валової доданої вартості і прибутку та їх динаміка в національному господарстві України, також це сприяє працевлаштуванню і забезпеченню роботою працездатного населення, якісною аграрно-продовольчою продукцією людини та гарантуванню здоров'я нації.

За даними Державної служби статистики України, у 2016 р. сума валової доданої вартості (у фактичних цінах) аграрного сектору економіки становила 279,7 млрд грн з часткою 13,8% в загальній сумі при її підвищенні за період з 2010 р. на 5,5 відсоткових пункти і збільшенні обсягів ВВД в 3,4 раза при зростанні загальної суми ВДВ в 2,04 раза. Прибуток (змішаний дохід), отриманий в аграрному секторі, становив у 2016 р. 238,6 млрд грн з часткою 20,9% при підвищенні відповідно у 3,8 раза і на 6,3 в.п. Валовий прибуток у цілому по національному господарству збільшився понад у 2,6 раза (табл. 1). Це при тому, що в аграрному секторі економіки були порушені елементарні принципи правильного землекористування: гармонійне поєднання галузей рослинництва та тваринництва, впровадження науково обґрунтованих сівозмін, раціональні розміщення, спеціалізація і концентрація виробництва в зональному розрізі за природно-кліматичними умовами та формами господарювання, наднизький рівень оплати праці робітникам аграрного сектору.

**1. Місце і динаміка аграрного сектору (сільське, лісове та рибне господарство)
у валовій доданій вартості й валовому прибутку, змішаному доході**

Рік	ВДВ (в основних цінах), млн грн		Частка аграрного сектору у ВДВ, %	Динаміка, %			
	економіка, всього	у т.ч. аграрний сектор		ВДВ		Валовий прибуток аграрний сектор	
				економіка в цілому	аграрний сектор	економіка в цілому	частка аграрного сектору, %
2010	992175	82948	8,36	100,00	100,00	100,00	14,57
2011	1166900	109961	9,42	117,61	132,56	133,89	16,64
2012	1262157	113245	8,97	127,21	136,53	132,09	16,09
2013	1336364	132354	10,48	134,69	159,56	154,34	17,71
2014	1382719	161145	11,65	139,36	194,27	196,64	19,84
2015	1689387	239806	14,19	170,27	289,10	311,04	22,71
2016	2023228	279701	13,82	203,92	337,20	365,00	20,89

Джерело: [8, с. 204, 207].

Упродовж 1990-2016 рр. відчутно змінилася структура посівних площ при їх зменшенні на 5,4 млн га, або на 16,6%. За роками спостерігається нестабільність посівних площ і обсягів виробництва за основними групами культур та їх окремими видами. За майже стабільної площі зернових (98,8%) зменшилися посіви пшениці за цей період на 1,4 млн га, або на 17,8%, зернобобових - на 1,4 млн га (в 5,3 раза), площі кукурудзи на зерно зросли з 1,2 до 4,3 млн га, в окремі роки сягали 4,9 млн га (2013 р) [6, с. 89]. Площі технічних культур збільшилися від 3,7 до 8,8 млн га з часткою в посівах 32,7%, причому за всіма культурами, за винятком посівів буряків цукрових, поле під якими зменшилось від 1,6 млн га до 292 тис. га, або в 5,5 раза [6, с. 89]. Посіви соняшнику перевищують гранично допустимі норми майже вдвічі. Зведено нанівець посіви льону-довгунця від 172 до 1,5 тис. га - найбільш ефективної технічної культури зони Полісся. Більш-менш стабільними залишаються площі під картоплею і овочами відкритого ґрунту, що культивуються переважно на присадибних ділянках населення примітивними знаряддями праці. Значно зменшилися посіви кормових культур - від 12 до 1,9 млн га, або в 6,2 раза, з них кукурудзи на силос - в 17,3 раза, багаторічних трав - у 4 рази, площі чистих парів - у 2,4 раза [5, с. 44].

Структура посівів сільськогосподарських культур має ризиковий характер: по-перше, обмежує можливості введення спеціалізованої науково обґрунтованої сівозміни, що є необ'єктивним фактором розвитку шкідливих організмів та знижує використання хіміч-

них засобів захисту рослин, ґрунтів та трудових і фінансових витрат; по-друге, зменшення посівів кормових культур є стримуючим чинником для галузей тваринництва, а також поголів'я, причому за всіма видами і формами господарювання; по-третє, зміна структури посівів сільськогосподарських культур у напрямі розширення кон'юнктурних культур зовнішнього ринку призвела не тільки до деформації ринку праці та витіснення із села найпродуктивної частини населення, а й негативно вплинула на продуктивність землі. За інформацією Державної служби статистики України, індекс виробництва сільськогосподарської продукції у постійних цінах 2010 р. відносно 1990 р. становив у 2016 р. 93,8%, з неї продукції рослинництва - 132,9%, продукції тваринництва - 52,6%, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах відповідно - 76,3, 100,9, 40,7%; у господарствах населення: 134,9, 267, 69,7%. Тобто за період 1990-2016 рр. не досягнуто рівня 1990 р. переважно через різке зниження виробництва продукції тваринництва - майже вдвічі. Даний напрям спостерігається і надалі - поголів'я тварин продовжує зменшуватися, погіршується співвідношення між основними галузями не тільки в цілому по аграрному сектору, а й за формами господарювання, при цьому ця тенденція в останні роки виявилася і в господарствах населення, в яких 2016 р. частка продукції тваринництва уже становила 34,6% (табл. 2).

Водночас, вважав С. Подолинський, тваринництво є важливою складовою правильного господарювання. «Всі тварини в більшій чи меншій мірі перетворюють частину збе-

реженої рослинами енергії у її найвищу форму - механічну роботу». «Енергія, накопичена рослинами, тільки тоді йде на піднімання нової кількості енергії на вищий щабель, коли запас цей входить до складу їжі працюючої тварини чи людини, або ж служить паливом для машини, яку виготовлено і яка управляється людською працею» [4, с. 37-38].

белі, коли запас цей входить до складу їжі працюючої тварини чи людини, або ж служить паливом для машини, яку виготовлено і яка управляється людською працею» [4, с. 37-38].

2. Динаміка співвідношення виробленої сільськогосподарської продукції, %

Показники	1990 р.*	2000 р.*	2010 р.**	2016 р.**	Індекс виробленої продукції 1990=100%
Всі категорії господарств	100,0	100,0	100,0	100,0	93,8
рослинництво	45,6	55,9	64,3	72,7	132,9
тваринництво	54,4	44,1	35,7	27,3	52,6
Сільськогосподарські підприємства	100,0	100,0	100,0	100,0	76,3
рослинництво	49,3	67,3	71,4	78,1	100,9
тваринництво	50,7	32,7	28,6	21,9	40,7
у т.ч. фермерські господарства	-	100,0	100,0	100,0	-
рослинництво	-	88,4	90,5	93,7	-
тваринництво	-	11,6	9,5	6,3	-
Господарства населення	100,0	100,0	100,0	100,0	134,9
рослинництво	37,3	50,1	57,6	65,4	267
тваринництво	62,7	49,9	42,4	34,6	69,7

* 1990, 2000 р. - у порівнянних цінах 2005 р.; ** 2010, 2016 рр. - у постійних цінах 2010 року.

Джерело: [8, с. 524].

За досліджуваний період (1990-2016 рр.) обсяги виробництва зерна зросли від 51,0 до 66,1 млн т, або на 29,8%, у тому числі зерна кукурудзи - від 4737 до 28074,6 тис. т, або в 5,9 раза; олійних (соняшник, ріпак, соя) - від 2800 до 15057,8 тис. т, або в 6,8 раза, у тому числі насіння соняшнику - від 2571 до 13626,9 тис. т, або в 5,3 раза [6, с. 92-94]. Активізувалося виробництво насіння ріпаку (хоча за роками нестабільне) та сої, що є позитивним явищем, якби це відбувалося за рахунок безперервного підвищення врожайності, відповідно нарощувалося поголів'я тварин та введення в дію промислових потужностей переробних підприємств різнопрофільного спрямування, і зокрема, з виробництва біоенергетичних ресурсів (біоетанолу, біодизеля, біогазу, бетаїну) та інших продуктів промислового виробництва.

Наразі збільшення обсягів виробництва продукції зернових та олійних культур не забезпечило відповідного приросту продукції аграрного сектору. На це є дві причини: перша - стримується розвиток тваринництва, бо воно потребує впровадження інноваційних технологій, великих інвестицій та врахування часового фактора, професійних кадрів, підготовлених до використання нових технологій у галузі; друга - сповільняється розвиток промислових підприємств з

доброби, зберігання та глибокої переробки сільськогосподарської продукції, побічної та проміжної продукції промислового походження, що також вимагає відчутних вкладень для будівництва об'єктів, оснащених сучасним обладнанням та значних інвестиційних ресурсів іноземного походження. Натомість розробка вітчизняних технологій та інвестиційних ресурсів переважно залежна від розвитку науки, науково-дослідних робіт, що нині фінансуються за залишковим принципом, частка яких у 2016 р. становила 0,2% у загальній структурі капітальних вкладень [8, с. 363].

Відтак збільшення обсягів виробництва зерна при зміні структури сприяло підвищенню його експорту. Так, відносно 2010 р. обсяги виробництва зерна зросли від 39,7 до 66,1 млн т, або на 66%, у тому числі зерна кукурудзи від 12 до 28,1 млн т, або в 2,4 раза. При цьому на переробку надходить близько 10 млн т, у тому числі кукурудзи за роками приблизно 4-5 млн т (табл. 3). Експорт зерна за цей період збільшився від 14,3 у 2010 р. до 41,5 млн т у 2016 р., або від 36,2 до 62,7% обсягу виробництва при незначному його імпорті, що становить 0,4% до обсягів виробництва. Таким чином, зі збільшенням виробництва зерна обсяги переробки не зросли, а лише обсяги експорту.

3. Динаміка балансу зернових

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Виробництво зерна - всього, тис. т	39271	56747	46216	63051	63859	60126	66088
Імпорт, тис. т	175	273	228	242	263	190	240
Експорт, тис. т	14239	14825	27798	27836	33423	38338	41451
Частка до виробництва, %	36,26	26,12	60,14	44,14	52,34	63,76	62,72
Надійшло на переробку, тис. т	8907,3	10703,2	10270,8	10794,2	10707,3	10030,5	-
% до виробництва	22,7	18,9	22,2	17,1	16,8	16,7	-
% до 2010 р.	100,0	120,2	115,3	121,2	120,2	112,6	-
Виробництво кукурудзи на зерно, тис. т	11953	22838	20961	30862	28452	23327	28074
% до всього зерна	30,44	40,24	45,35	48,94	44,55	38,80	42,48
до 2010 р.	100,00	191,07	175,36	258,19	238,03	195,16	234,87
Направлено на переробку, тис. т	2452,1	4024,4	4165,8	4796,4	4779,4	3979,9	-
% до виробництва	20,5	17,6	20,0	15,5	16,8	17,1	-
% до 2010 р.	100	164,1	169,9	195,6	194,9	162,3	-
% до всього зерна	27,5	37,6	40,5	44,4	44,8	39,7	-

Джерело: [1, с. 36; 6, с. 20].

Підвищення обсягів експорту продукції аграрного сектору внесло істотні корективи у товарну структуру зовнішньої торгівлі України при загальному зменшенні товарообороту. Так, у 2016 р. відносно 2010 р. експорт товарної продукції в цілому по економіці сягав 70,7%, тоді як продукції аграрного сектору - 153,2%, тобто збільшився в 1,5 раза. За цей час імпорт продукції знизився до

64,6%, у тому числі аграрного сектору - до 67,5%. Така ситуація докорінно змінила мінусове сальдо товарної продукції: від 9337 до 2888,1 млн грн. При цьому плюсове сальдо аграрної продукції збільшилося на 11,4 млрд грн (табл. 4). При майже незмінному обсязі експорту продукції тваринного походження та готових харчових продуктів знизився їх імпорт.

4. Товарна структура зовнішньої торгівлі України

(млн дол. США)

Показники	2010 р.				2016 р.				2016 р. у % до 2010 р.				Сальдо, (+/-)	
	експорт		імпорт		експорт		імпорт		експорт		імпорт		2010 р.	2016 р.
	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%	сума	%		
Усього	51405,2	100,0	60742,2	100,0	36361,7	100,0	39249,8	100,0	70,74	x	64,62	x	-9337,0	-2888,1
За розділами УКТЗЕД [*] :														
живі тварини, продукти тваринного походження	771,4	1,50	1242,0	2,04	775,0	2,13	626,3	1,60	100,5	0,6	49,9	-0,4	-740,6	148,7
продукти рослинного походження	3976,2	7,74	1563,9	2,57	8093,7	22,26	1284,8	3,27	203,5	14,6	82,2	0,6	2412,3	6839,9
жири, олії тваринного, рослинного походження	2617,3	5,09	451,6	0,74	3963,0	10,90	246,0	0,63	151,1	5,8	54,4	-0,1	2165,7	3717
готові харчові продукти	2571,1	5,00	2506,1	4,13	2450,1	6,74	1734,0	4,42	95,3	-0,9	69,2	10,8	-65	716,1
Всього продукції аграрного сектору	9976,0	19,41	5763,6	9,49	15281,8	42,03	3891,1	9,91	153,2	22,6	67,5	0,4	4212,4	11390,7

* Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності.

Джерело: [8, с. 396].

Отже, як видно із табл. 4, порушення рівноваги розвитку галузей рослинництва і тваринництва негативно позначається також на товарній структурі зовнішньої торгівлі, в

якій переважає сировинна складова саме продукції рослинництва.

Коливання співвідношення функціонування галузей рослинництва і тваринництва в бік зменшення останньої є суперечливим для закону рівноваги з несприятливими наслідками для суспільства: низька кількість робочих місць, а, отже, скорочуються обсяги виробництва й соціально-економічні умови життєдіяльності населення; недоотримання валової доданої вартості, що знижує рівень ефективності виробництва й економіки в цілому; виявляється невідповідність пропозиції на ринку аграрно-продовольчої продукції потенційній можливості аграрного сектору та недоспоживання населенням продовольчих продуктів за раціональними науково обґрунтованими нормами [5, с. 42] і товарів повсякденного вжитку, вироблених з сільськогосподарської продукції; виникають ризики з їх реалізацією на зовнішньому ринку, й особливо в урожайні роки, що призводить до ускладнення збуту.

Порушення гармонійного розвитку основних галузей та запровадження монокультури є виснажливою моделлю землекористування аграрного сектору, в результаті чого руйнується структурованість ґрунтів.

Введення багатьма землекористувачами масштабної монокультури зумовить системний винос рослинами речовин порівняно з надходженням [6, с. 72], ґрунтовому, порушення структурованості ґрунтів, їх деградацію та зниження продуктивності; надмірне застосування мінеральних добрив без відповідного внесення у ґрунт органіки; збільшення використання хімічних засобів захисту рослин і ґрунтів від хвороб і шкідників, що є наслідком ігнорування впровадження спеціалізованих сівозмін та спричинить зростання вартості витрат і низької ефективності. Проте, при цьому зникає потреба у живій праці, зменшується попит на робочі місця, що спричиняє не тільки витіснення із села найпродуктивнішої частини населення - молоді, а й пасивне ставлення до власної долі.

Експлуататорська щодо людини модель землекористування позначилася також на рівні заробітної плати працівників аграрного сектору. Так, при збільшенні обсягів валової доданої вартості аграрного сектору в 3,4 раза сума заробітної плати зросла лише в 2,3 раза при зниженні її частини у ВДВ на 7 в.п. (табл. 5).

5. Динаміка оплати праці працівників аграрного сектору і її частка у ВДВ, %

Рік	Оплата праці найманих працівників			Динаміка зростання оплати праці, %		Частка оплати праці у ВДВ, %	
	економіка в цілому, млн грн	аграрний сектор, млн грн	частка аграрного сектору, %	економіка в цілому	аграрний сектор	економіка в цілому	аграрний сектор
2010	540651	17896	3,31	100,0	100,0	54,5	21,6
2011	636722	22755	3,57	117,8	127,2	54,6	20,7
2012	736495	26739	3,63	136,2	149,4	58,4	23,6
2013	763187	30745	4,02	141,2	171,8	57,1	23,2
2014	734943	31274	4,25	135,9	174,7	53,2	19,4
2015	777646	35131	4,52	143,8	196,3	46,0	14,6
2016	873829	40834	4,67	161,6	228,2	43,2	14,6

Джерело: [8, с. 204, 207].

Слід зауважити, що хоча загальна сума оплати праці в аграрному секторі збільшилась майже вдвічі порівняно з 2010 р., а в цілому по національному господарству - в 1,6 раза, частка заробітної плати найманих працівників у ВДВ аграрного сектору значно нижча і становить 14,6%, тоді як у ВДВ національного господарства - 43,2%, тобто оплата праці працівників аграрного сектору залишається на дуже низькому рівні.

Економічний розвиток держави, суспільства, нації забезпечується функціонуванням галузей, що сприяють найрезультативнішому використанню зональних особливостей

природно-кліматичного потенціалу і людських ресурсів, та зростанню виробництва продукції, що гарантує добробут населення та продовольчу безпеку країни.

При цьому економічна лібералізація як нова цінність реформованої економіки зможе реалізуватися лише за умови дотримання у діяльності кожного підприємця, землекористувача, працівника дії законів природи та об'єктивних економічних норм.

Сприятливі природно-кліматичні умови України, їх зональні й регіональні особливості зумовлюють вирощування багатьох видів сільськогосподарських культур з різноманіт-

ними якісними й агробіологічними характеристиками та утримання різних видів худоби, що є базою не тільки для виробництва продовольства, а й сировини для задоволення функціонування промислових підприємств з обробки, промислового зберігання та глибокої переробки сільськогосподарської продукції й виготовлення продовольчих товарів широкого асортименту, комбікормів для тваринництва та товарів повсякденного вжитку (одяг, взуття), фармакологічних препаратів та парфумів; будівельних матеріалів і виробів, енергетичних ресурсів. Відтворювальний характер сільськогосподарської продукції (щорічне виробництво) сприяє безперервному функціонуванню підприємств переробної промисловості, постійній зайнятості працюючих та є одним із шляхів зниження енергетичної залежності країни.

Особливої уваги уряду і бізнесу потребує відродження результативних у минулому галузей льонарства, хмелярства, коноплярства, ефіроолійних і лікарських рослин, вівчарства та ін.

Виробництво спеціалізованої сільськогосподарської техніки для льонарства і переробної промисловості за часів Радянського Союзу здійснювалося за межами України переважно в Росії, що є однією з причин знищення льонопродуктового підкомплексу.

Первинну переробку льону проводили 44 заводи, що виробляли льоноволокно, клоччя і кострицю, а також переробні пункти сільськогосподарських підприємств. Переробка льоноволокна на тканини відбувалася на двох льонокомбінатах (Житомир, Рівне) та інших текстильних і нетекстильних підприємствах. Спеціалізовану виробничу інфраструктуру становили: транспорт, 4 заготівельні відділення, 2 ремонтно-технічні майстерні, ремонтно-механічний завод, 22 льононасінневі станції. Наукове забезпечення галузі здійснювали науково-дослідні інститути (Інститут луб'яних культур).

Розвиток льонарства забезпечував виробництво товарів широкого вжитку для повсякденного використання; функціонування швейної промисловості (тканини), трикотажної промисловості (пряжа), фабрики кручених виробів (шпагати, мотузки, мішки та інші вироби), фармакологічну промисловість (медичні вироби), лакофарбове та паперове виробництво (лаки, фарби, папір) та

інші підприємства нетекстильного спрямування (неткані вироби).

Льонувиробництво добре поєднується з розвитком скотарства: макуха і полова йдуть на годівлю худоби, відходи промисловості - на виробництво будівельних матеріалів, паливних брикетів та ін. Разом з тим площі посівів льону-довгунцю зменшились від 175 у 1990 р. до 1,5 тис. га у 2016 р., при зростанні врожайності від 6,4 ц з 1 га (у перерахунку на волокно) до 9,2 ц з 1 га. Враховуючи наявність природно-кліматичних умов поліських районів Волинської, Житомирської, Київської, Львівської, Сумської та Чернігівської областей, а в Прикарпатському регіоні Івано-Франківської та Чернівецької (суглинисті, сірі лісові, підзолисті ґрунти, а також необхідну суму активних температур - 1200-1600⁰ С і опадів 600-700 мм) доцільно відродити галузь льонарства в названих областях на рівні 1990 року для забезпечення насамперед внутрішніх потреб натуральною продукцією і робочими місцями за можливості створити експортні ресурси. При цьому треба запровадити власну базу машинобудування спеціалізованої техніки, що можливо на ПАТ «Ірпіньмаш» як першої сфери підкомплексу з виробництва сучасних машин із заданими техніко-технологічними характеристиками, відродити льонопереробні заводи та всю належну інфраструктуру льонопромислового підкомплексу.

Висновки. В Україні сформувалася модель монокультурного землеробства, що має негативні наслідки для використання земельних і трудових ресурсів країни. Сільськогосподарське виробництво України є експортоорієнтованим і переважно залежить від кон'юнктури зовнішніх ринків. Усе це вимагає розробки і прийняття на рівні держави стратегії розвитку (чи відродження) кожного, зокрема продуктового, підкомплексу з подальшим впровадженням інвестиційних програм як структурної складової стратегії розвитку АПК. В основі такої стратегії мають бути інвестиції у розвиток людини, гарантування їй робочого місця, відповідність пропозиції попиту внутрішнього ринку продовольства та непродовольчих товарів, виготовлених з продукції сільського господарства та побічної продукції її переробки, науковий супровід.

Список бібліографічних посилань

1. Баланси споживання основних продуктів харчування населенням України / за ред. О.М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2017. 49 с.
2. Бондар Т. Руйнація української науки як наслідок кланово-олігархічного ладу. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13. С. 12
3. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин / Коденська М. Ю. та ін. Умань : Видавець «Сочинський М.М.», 2017. 172 с.
4. Подолінський С. Людська праця і її роль у розподілі енергії. Київ : [б.в.], 1997. 104 с.
5. Сежеда С. А. Аграрно-продовольче забезпечення населення України *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 40-48.
6. Сільське господарство України за 2016 рік / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2017. 246 с.
7. Следзь С. Садохін В. Хибна спеціалізація країни - це не фатум. *Дзеркало тижня*. 2018. № 13. С. 10
8. Статистичний щорічник України за 2016 рік / за ред. І.Є. Вернера. Київ : Держстат, 2017. 611 с.
9. Ткач В. Назустріч світу: формула поступу (Прогулянка озером). *Дзеркало тижня*. 2018. № 2. С. 14
10. Шубравська О. В., Прокопенко К. О. Поширення агроінновацій у контексті забезпечення ефективного галузевого зростання. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 71-76.
11. Шубравська О. В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 40-51.

References

1. Prokopenko, O.M. (Ed.) (2017). *Balansy spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy [Balance of consumption of basic food products by the population of Ukraine]*. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
2. Bondar, T. (2018). *Ruinatsiia ukrainskoi nauky yak naslidok klanovo-oliharkichnoho ladu [Destruction of Ukrainian science as a result of the clan-oligarchic system]*. *Dzerkalo tyzhnia*, 13, p. 12 [In Ukrainian].
3. Kodenska, M.Yu., Nesterchuk, Yu.O., Sokoliuk, S.Yu. & Sokoliuk, K.Yu. (2017). *Liudskiy kapital v systemi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn : monohrafiia [Human capital in the system of socio-economic relations: monograph]*. Uman: Vydavets "Sochynskiy M.M." [In Ukrainian].
4. Podolynskiy, S.A. (1997). *Liudska pratsia i yii rol u rozpodili enerhii : monohrafiia [Human labor and its role in the distribution of energy: monograph]*. Kyiv: [b.v.] [In Ukrainian].
5. Sehed, S.A. (2017). *Ahrarno-prodovolche zabezpechennia naselennia Ukrainy [Agro-food provision of the population of Ukraine]*. *Ekonomika APK*, 10, pp. 40-48 [In Ukrainian].
6. Prokopenko, O.M. (Ed.) (2017). *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy za 2016 rik [Agriculture of Ukraine for 2016]*. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
7. Sledz, S. & Sadokhin, V. (2018). *Khybna spetsializatsiia krainy - tse ne fatum [The false specialty of the country is not a fatush]*. *Dzerkalo tyzhnia*, 13, pp. 10 [In Ukrainian].
8. Verner, I.Ye. (Ed.) (2017). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016]*. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
9. Tkach, V. (2018). *Nazustrich svitu: formula postupu (Prohulianka ozerom) [Towards the World: formula of progress (Walking by the lake)]*. *Dzerkalo tyzhnia*, 2, pp. 14 [In Ukrainian].
10. Shubravsk, O.V., & Prokopenko, K.O. (2018). *Poshyrennia ahroinnnovatsii u kontekstvi zabezpechennia efektyvnoho haluzevoho zrostannia [Dissemination of agricultural innovations in the context of ensuring effective sector growth]*. *Ekonomika APK*, 2, pp. 71-76 [In Ukrainian].
11. Shubravsk, O.V. (2015). *Sil'skohospodarske vyrobnytstvo Ukrainy: novi mozhyvosti ta vykyky rozvytku [Agricultural production of Ukraine: new opportunities and challenges of development]*. *Ekonomika Ukrainy*, 5, pp. 40-51 [In Ukrainian].

Kodenska M.Yu., Sehed S.A. Regularities of development of agro-industrial production and the efficiency of its functioning

The purpose of the article is to highlight the importance of agro-industrial production in the economy of the country in the context of revealing the patterns of its development and effective functioning.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods as dialectical, abstract and logical, calculation, factor analysis and statistical-economic.

Research results. It has been made an estimation of the functioning of the economic agrarian sector and its highlighted dynamics and place in the structure of the gross added value of the national economy and in the commodity structure of foreign trade. The low level of remuneration in the gross added value of the agrarian sector of the economy has been revealed. It has been established that agricultural production depends on the world market situation. It has been noted that in agro-industrial production it is fended the tendency of monocultural agriculture formation, which has negative consequences for maintenance of land productivity, labor usage of people and their life activity.

Elements of scientific novelty. Efficient development of agro-industrial production has been ensured by rational use of zonal features of the country's natural and climatic potential and human resources, which guarantees the welfare of the population and food security of the country.

Practical significance. The author's proposals will promote the increase of the land usage culture, the rational distribution of crop and livestock industries, taking into account zonal peculiarities according to the plants conditions, help to provide people with working places, increase the gross value of various types of products, in particular energy products of national food security. Tabl.: 5. Refs.: 11.

Keywords: agro-industrial production, human capital, agrarian sector, development, regularity, monoculture, gross value added, strategy, investment, efficiency, export, import.

Kodenska Mariia Yuhymivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of entrepreneurship, trade and stock activities, Uman National University of Horticulture (1, Institutska st., Uman, Cherkasy reg.)
E-mail: economics@udau.edu.ua

Sehed Serhii Andriiovych - candidate of economic sciences, associate prof. (docent), associate prof. (docent) of the department of accounting and taxation, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (87, Soborna st., Vinnytsia)
E-mail: sehedas@gmail.com

Коденская М.Е., Сегеда С.А. Закономерности развития аграрно-промышленного производства и эффективность его функционирования

Цель статьи - раскрыть значение аграрно-промышленного производства в экономике страны в контексте закономерностей его развития и проблемы эффективности функционирования.

Методика исследования. Использованы общенаучные методы: диалектический, абстрактно-логический, расчетный, факторного анализа и статистико-экономический.

Результаты исследования. Осуществлена оценка результатов функционирования аграрного сектора экономики, определены место и его динамика в структуре валовой добавленной стоимости национального хозяйства и внешней торговли, выявлен низкий уровень оплаты труда в валовой добавочной стоимости аграрного сектора экономики, установлена зависимость сельскохозяйственного производства от конъюнктуры мирового рынка, отмечена тенденция формирования в стране монокультурного земледелия, которое имеет негативные последствия для обеспечения производительности земли, использование труда человека, его жизнедеятельности.

Элементы научной новизны. Эффективное развитие аграрно-промышленного производства обеспечивается рациональным учетом зональных особенностей природно-климатического потенциала страны и использованием человеческих ресурсов, гарантирует благосостояние населения и продовольственной безопасности страны.

Практическая значимость. Авторские предложения будут способствовать повышению культуры землепользования, рациональному размещению отраслей растениеводства и животноводства, с учетом зональных особенностей в соответствии с потребностями растений, обеспечению человека рабочим местом, наращиванию производства различных видов продукции и энергетических товаров продовольственной безопасности нации. Табл.: 5. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: аграрно-промышленное производство, человеческий капитал, аграрный сектор, развитие, закономерность, монокультура, валовая добавленная стоимость, стратегия, инвестиции, эффективность, экспорт, импорт.

Коденская Мария Ефимовна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Уманский национальный университет садоводства (Черкасская обл., г.Умань, ул. Институтская 1)

E-mail: economics@udau.edu.ua

Сегеда Сергей Андреевич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и налогообложения, Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (г. Винница, ул. Соборная, 87)

E-mail: sehedas@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 24.04.2018 р.

Фахове рецензування: 24.05.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Коденська М. Ю., Сегеда С. А. Закономірності розвитку аграрно-промислового виробництва та ефективність його функціонування. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 30 – 39.

*** Новини АПК

Надійна система агрострахування сприятиме мінімізації ризиків у тваринництві

Сільське господарство і тваринництво зокрема є галуззю з досить високим ризиком. Саме тому в Україні необхідні диверсифікація й розвиток систем агрострахування, щоб виробники за допомогою відповідних інструментів могли протидіяти ризикам і збиткам не тільки в секторах з виробництва продукції рослинництва, але й тваринництва.

Про це повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова під час круглого столу «Потенціал для фінансування молочних господарств та страхові рішення для майбутнього розвитку бізнесу», організованого Міжнародною Корпорацією (IFC) у червні цього року. У заході взяли участь Голова регіонального представництва IFC в Україні, Білорусі та Молдови Джексон Пелмар, провідні експерти IFC, банки, страхові компанії, профільні асоціації, перестраховики, брокери й учасники ринку.

«Розвиток тваринництва в Україні є одним із пріоритетних завдань Мінагрополітики. Ми шукаємо страхові рішення для збереження та збільшення прибутковості невеликих молочних господарств та мінімізації ризиків, пов'язаних із галуззю скотарства. З цією метою Мінагрополітики та IFC спільно працюють над удосконаленням нормативно-правового регулювання та інституційної складової агрострахування в Україні», - зазначила заступник Міністра.

Вона додала, що найбільшим досягненням даної співпраці на даний момент стало створення Сектору з агрострахування, завданням якого є покращення регулювання системи агрострахування в Україні, що, відповідно, стимулюватиме розвиток цього ринку.

Під час круглого столу основні доповідачі презентували результати дослідження сектору тваринництва в Україні й запропонували рекомендації та страхові рішення, які зможуть збільшити фінансування молочних господарств в Україні. Крім того, спеціально запрошений експерт, головний спеціаліст з фінансування аграрного сектору голландського банку «Rabobank» поділився успішним досвідом кредитування молочних господарств і виробників телятини у Нідерландах (включаючи методики оцінки ризиків).

Прес-служба Мінагрополітики України

А.В. СКРИПНИК, доктор економічних наук, професор
В.А. ТКАЧУК, кандидат економічних наук, доцент
В.М. АНДРЮЩЕНКО, Е.К. БУКІН, аспіранти*

Диференціація ефективності аграрного бізнесу та потенційний ринок землі

Мета статті - проаналізувати ефективність різних форм аграрного бізнесу й оцінити вплив цих показників на прогностичні параметри потенційного ринку землі сільськогосподарського призначення.

Методика дослідження. Використано методи статистичного та економетричного аналізу.

Результати дослідження. Базуючись на даних розподілу доходу фермерських господарств та аграрних підприємств оцінено платоспроможний попит на земельні ділянки у разі запровадження ринку землі сільськогосподарського призначення.

Елементи наукової новизни. Розвиток найбільш щільної групи фермерських господарств з наближенням до максимального значення здійснюється темпами, що суттєво перевищують аналогічний показник для аграрних підприємств.

Практична значущість. Показано, що за існуючої ефективності сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств, сумарна вартість землі, що може бути викуплена у власників паїв, оцінюється від 30 до 54 млрд євро. Табл.: 5. Рис.: 5. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: прибутковість, фермерські господарства, аграрні підприємства, ринок землі, попит, ставка дисконтування.

Скрипник Андрій Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: avskripnik@ukr.net

Ткачук Вадим Анатолійович - кандидат економічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи, міжнародної діяльності та розвитку, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: vadtkachuk@hotmail.com

Андрющенко Віктор Миколайович - аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: andryuschenko@nubip.edu.ua

Букін Едуард Костянтинович - аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)

E-mail: eduard.bukin@ugent.be

Постановка проблеми. Велике різноманіття організаційно-правових форм українського аграрного бізнесу утворює хибне існування істотної диференціації їх ефективності [4]. Держава не втручається в діяльність форм господарювання, що існують в українському агробізнесі, а різноманіття форм власності відповідає тривалому переходу до ринкових відносин в аграрному секторі. Слід підкреслити, що цей етап розвитку буде завершено тільки із досягненням відносного консенсусу із питань ринку землі та оподаткування аграрного сектору.

Незважаючи на незавершеність інституціональних перетворень, аграрний сектор стабільно розвивається, гарантуючи високий експорт, значну частку ВВП і створюючи постійний попит у сфері сільськогосподарських послуг. Однак варто зазначити, що із загальним економічним зростанням частка аграрного сектору у ВВП поступово зменшується. Про це свідчить статистика країн ЄС, у яких частка аграрного сектору у ВВП не перевищує 1,5% [11]. Якщо розглянути показники групи країн, до яких належить Україна (це країни з доходами нижче середньосвітового рівня - «lower middle income» - 1006 - 3955 дол. США на 1 особу станом на 2015 р.), то для цих країн середня оцінка частки аграрного сектору становила 16,6% у 2014 р. відбувається спрямування до подальшого зменшення [12]. Однак це не озна-

* Науковий керівник - А.В. Скрипник, доктор економічних наук, професор.

© А.В. Скрипник, В.А. Ткачук, В.М. Андрющенко, Е.К. Букін, 2018

чає, що розвиток аграрного бізнесу суперечить національним інтересам країни. Потрібно враховувати, що аграрний бізнес забезпечує робочі місця значної частини населення України і від його ефективності відчутно залежать як показники добробуту сільського населення, так і всієї країни [5]. Вважаючи, що нині не варто розраховувати на суттєву державну підтримку аграрного бізнесу, виникає інтерес до аналізу існуючих форм агробізнесу із позицій їх економічної ефективності.

Показник ефективності (прибуток, рентабельність, оцінка ризику) також надзвичайно актуальний для успішного впровадження ринку землі сільськогосподарського призначення та важелів податкового регулювання. Якщо керуватися цільовою функцією, що побудована не на обсягах аграрного виробництва, а скоріше на розвитку сільських територій, то потрібно визначитися з переважаючою формою ведення аграрного бізнесу. Вдале впровадження ринку землі сільськогосподарського призначення залежить від фінансових показників переважної частини аграрного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За допомогою аналізу статистичної звітності діяльності аграрних підприємств, автори дійшли висновку, що існуюча статистика не дає можливості зробити припущення про наявність переваг одних або інших організаційних форм аграрного бізнесу [4]. Варто звернути увагу на низьку економічну результативність державних підприємств та тенденцію до зменшення площ, що обробляються в цих підприємствах, тобто швидше за все ці підприємства обирають безризикову, рентну стратегію ведення аграрного бізнесу [1].

Належність до розподілу Парето головного ресурсу аграрного виробництва — землі свідчить, що ринкова трансформація аграрного сектору ще не завершена. Швидше за все вибір оптимальних форм та розмірів аграрного виробництва буде визначатись як за рахунок впливу стану ринку землі, так і за рахунок довготривалої стратегії підтримки й оподаткування аграрного бізнесу [4]. У статті пропонується зведення великої організаційної кількості форм господарювання.

Проведені для Світового банку дослідження впливу ефекту масштабу на ефективність аграрного виробництва показують, що його значимість найчастіше оцінюється завищено, а зростання показників ефектив-

ності великих аграрних підприємств зумовлено банкрутством та переходом до ефективніших власників [18]. Взагалі питання передачі прав власності надзвичайно актуальне для розвитку аграрного бізнесу [19].

Щодо можливостей впровадження ринку землі, то передусім рекомендують сформулювати пропозицію на підставі землі державних підприємств. Головними факторами, що визначають рівень цін в умовах обмеженої пропозиції та макроекономічної нестабільності, вірогідно стане фактор прибутковості аграрного виробництва у найефективніших виробників [1]. Цю позицію не підтримує О.М. Шпичак, який прогнозує ціну 1 га на рівні 400-600 USD [10]. Аналіз ефективності за допомогою методу обвідних підприємств, що спеціалізуються на виробництві пшениці, показав, що у разі використання неефективними підприємствами технології, що властива підприємствам із найвищими показниками ефективності, можливо вивільнити третину ресурсів, що використовуються у виробництві пшениці за умови збереження сталого валового збору [3]. Оцінки збалансованого внеску України в глобальний продовольчий потенціал підтверджують наявність значних резервів розвитку аграрної сфери країни [6], їх реалізація істотно підвищить рівень продовольчої безпеки країни [8].

Мета статті - проаналізувати ефективність різних форм аграрного бізнесу й оцінити вплив цих показників на прогнозні параметри потенційного ринку землі сільськогосподарського призначення.

Виклад основних результатів дослідження. Для аналізу ефективності економічної діяльності підприємств різних організаційних форм проаналізуємо дані звітності аграрних підприємств (юридичних осіб) за формою 50 сг за 2009 та 2015 р. Оскільки розрахунки проводили на одиницю площі ріллі, із первинної сукупності підприємств відкинуто підприємства з нульовою площею ріллі, тобто нижня межа площі ділянок підприємств, що у подальшому досліджуються, дорівнює 1 га. Після чого було здійснено додаткову фільтрацію загальної кількості від відхилень прибутків з 1 га ріллі, що виходять за межі математичного очікування плюс-мінус три стандартних відхилення за допомогою операції граничного стандартизованого відхилення.

Оскільки існує велика кількість організаційних форм, які практично нічим не відріз-

няються за показниками економічної ефективності, то було виділено лише три групи: фермерські господарства, державні підприємства та інші підприємства (приватні підприємства, акціонерні підприємства, товариства та кооперативи, холдинги і об'єднання й багато інших організаційних форм [4]). Остання група (інші підприємства) становить абсолютну більшість у вибірці, що досліджується, тому в подальшому їх називатимемо аграрними підприємствами.

Як критерій ефективності використовуємо прибуток з 1 га ріллі. Аналіз розподілу цього показника дає змогу оцінити кількісні

характеристики попиту на ринку землі, тому що, зазвичай, дисконтний потік прибутку, що виробляє аграрний бізнес, певною мірою визначає вартість землі [1, 9]. Відтак, національна грошова одиниця зазнала значних інфляційних процесів, то ціни 2009 р. приведено до цін кінця 2015 р. способом множення на інтегрований показник зростання цін на продукцію рослинництва $r_{2009/2015}$ на часовому інтервалі з кінця 2009 по кінець 2015 р. (табл. 1):

$$r_{2009/2015} = r_{2010}/100 \cdot r_{2011}/100 \dots r_{2015}/100 \approx 3,70$$

1. Індекси цін на аграрну продукцію на інтервалі 1996-2016 рр.

Рік	Продукція сільського господарства	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
1996	164,0	170,3	158,1
1997	105,1	101,7	111,5
1998	110,0	97,7	128,3
1999	129,2	137,0	120,4
2000	155,8	168,2	138,5
2001	105,0	92,4	136,8
2002	87,4	87,8	86,6
2003	120,6	133,7	104,8
2004	105,7	93,3	134,2
2005	108,1	95,5	129,5
2006	102,4	114,1	88,8
2007	138,0	157,7	115,8
2008	110,3	95,2	147,4
2009	106,4	109,1	101,4
2010	130,0	139,8	114,3
2011	113,6	115,7	109,2
2012	106,8	105,6	108,0
2013	97,1	91,8	102,4
2014 ¹	124,3	129,2	119,1
2015 ¹	154,5	167,2	141,3
2016 ¹	109,0	116,3	101,7

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Для того щоб порівняти результати фінансової звітності 2009 і 2015 р., прибутки 2009 р. збільшено у 3,7 раза. Загальні харак-

теристики виробничої діяльності фермерських господарств, аграрних та державних підприємств подано у табл. 2.

2. Показники виробничої діяльності підприємств за 2009 і 2015 р.

Показники	Рік	Державні підприємства	Фермерські господарства	Аграрні підприємства
Площа, млн га	2009	0,4	1,5	15,1
	2015	0,5	1,6	14,1
Собівартість, млрд грн	2009	0,7	2,5	33,2
	2015	1,7	12,0	14,1
Виручка, млрд грн	2009	0,8	3,2	38,6
	2015	2,0	18,9	21,2
Рентабельність, %	2009	14,3	28	16,3
	2015	17,6	57,5	50,4

Джерело: Власні розрахунки.

На перший погляд, фермерські господарства мають надзвичайно високі показники рентабельності виробництва у 2015 р. (58% для фермерських господарств і 50% для аграрних підприємств), однак пояснення цьому дуже просте - 2015 р. характеризувався відчутною інфляцією, ціни за рік на продукцію рослинництва збільшилися на 67,2% (див. табл. 1), тому вхідні компоненти процесу виробництва (добрива, гербіциди, паливо тощо) придбавали за одними цінами, а готова продукція реалізовувалася за набагато вищими. Виділити зростання ефективності виробництва на фоні такої значної інфляції дуже складно, тому що невідомі дати реалізації продукції. З урахуванням вище викладеного 17,6% рентабельності державних підприємств швидше свідчать про їх фактичну збитковість за даними 2015 р.

Основні статистичні характеристики прибутку від реалізації продукції подано у табл. 3. Передусім слід підкреслити, що розподіли прибутків усіх форм власності мають позитивну асиметрію, як практично у всіх розпо-

ділах позитивних фінансових показників. Однак величина цієї асиметрії різна: найбільша асиметрія спостерігається в аграрних підприємствах, тому що там існують як інноваційно спрямовані підприємства, так і колишні, які практично не змінились за останні роки. Найменша асиметрія у державних підприємств, причому вона істотно зменшилася за 6 років. На наш погляд, це свідчить про те, що державне підприємство - поступово відмираюча форма власності, в якої цільовою функцією є, передусім, витрати ніж прибуток. Це припущення підтверджується й іншими показниками табл. 3. Так, оцінки середнього прибутку для державних підприємств хоч і зросли від 200 грн з 1 га ріллі у 2009 р. до 800 грн з 1 га ріллі у 2015 р., вони перебувають на надзвичайно низькому рівні. Для фермерських господарств середня величина прибутку збільшилася втричі і становила 4,1 тис. грн, тоді як для аграрних підприємств цей показник підвищився у 8 разів.

3. Статистичні характеристики прибутку на 1 га ріллі підприємств різних форм власності у 2009 і 2015 рр. (тис. грн, у цінах 2015 р.)

Показник	Фермерські господарства		Державні підприємства		Аграрні підприємства	
	2009 р.	2015 р.	2009 р.	2015 р.	2009 р.	2015 р.
Середнє	1,4	4,1	0,2	0,8	0,9	7,4
Медіана	1,1	3,3	0,1	0,4	0,4	2,9
Мода	0,3	2,1	0,2	0,3	0,2	0,8
Стандартне відхилення	1,6	3,6	5,9	1,4	11,3	63,5
Ексцес	1,0	11,1	49,4	4,1	274,8	649,3
Асиметрія	0,9	2,3	3,5	1,3	1,3	23,1
Кількість	775	812	277	175	7499	6807
Коефіцієнт варіації	1,2	0,9	29,8	1,8	12,8	8,6
Ризик збитковості, %	17,7	5,0	38,6	17,1	33,4	7,9

Джерело: Власні розрахунки.

Однак це не означає, що основна частка аграрних підприємств розвивається швидшими темпами, ніж фермерські господарства. Так, медіанний показник прибутку фермерських господарств сягає 3,3 тис. грн - вище ніж для аграрних підприємств (2,9 тис. грн), а це свідчить, що багато фермерських господарств працюють продуктивніше, ніж аграрні підприємства. Модальне значення прибутку для фермерських господарств збільшилося у 7 разів (2,1 тис. грн), що також значно більше, ніж в аграрних підприємствах (0,8 тис. грн). Отже, переважна частина фермерських господарств розвивається відчутно вищими темпами, ніж аграрні підприємства. Щодо збиткової част-

ки господарств, то вона найістотніше зменшилася для аграрних підприємств (від 33,4 до 7,8%), вказуючи на працюючі механізми передачі прав власності більш ефективному виробникові. Найменша частка у 2015 р. збиткових фермерських підприємств, найбільша - державних підприємств.

Звичайно, такі характеристики прибутковості з 1 га ріллі далекі від європейських стандартів: так середній прибуток у країнах ЄС у 2014 р. від вирощування кукурудзи досягає 800 євро/га, пшениці - 300-400, ячменю - 200 євро/га [13]. Середній показник прибутковості з 1 га в Україні у фермерських господарствах становив близько 130 євро, в аграрних підприємствах - 250 євро,

при цьому внаслідок істотної асиметрії в розподілі доходів тільки 17,5% аграрних підприємств отримують прибутки вище за середній рівень (рис. 1), серед фермерських господарств показник асиметрії набагато менше (42,1% одержують прибутки вище середнього рівня (рис. 2)).

Щодо ризиків аграрних підприємств, то вони оцінювалися за допомогою гістограм розподілу прибутків за 2009, 2015 рр. трьох раніше визначених категорій підприємств (див. табл. 3).

Вважаємо, що отримані аграрним бізнесом прибутки є головним для формування попиту на ділянки у випадку впровадження ринку землі сільськогосподарського призначення. Якщо використовувати європейський досвід, то ціна на землю - LP_i виражається через очікувану на наступний рік $-i+1$ орендну плату $E(LR_{i+1})$ та ставку дисконтування [14]:

$$LP_i = E(LR_{i+1}) / r. \quad (1)$$

Визначення орендної плати ґрунтується на величині субсидій та ефективності виробництва [17]:

$$LR_{it} = \beta_0 + \beta_1 GS_{it} + \beta_2 X_{it} + e_{it}, \quad (2)$$

де $\beta_0, \beta_1, \beta_2$ - регресійні коефіцієнти у векторній формі; GS_{it} - вектор субсидій; X_{it} - вектор ефективності виробництва; e_{it} - похибка моделі, де $E(\dots)$ означає математичне очікування; r - ставка дисконтування; i - часовий індекс; j - просторовий.

Наступною величиною субсидій (у 2016 р. вона становила приблизно 350 грн на 1 га [7]), зазначаємо, що вартість землі оцінюється безпосередньо очікуваним грошовим потоком прибутку $E(Pr_{i+1})$ на наступний рік, що можна одержати з 1 га землі [2]. Щодо орендної плати, то стверджуємо, що на цей показник відчутно впливає на фактор асиметрії інформації відносно фактичної прибутковості аграрного бізнесу між суб'єктом господарювання (орендарем) та власниками паїв. Тобто вартість 1 га за рік можна охарактеризувати і таким способом:

$$LP_i = \frac{E(Pr_i)}{r_i} + e_i. \quad (3)$$

Просторовий ефект неоднорідності в подальшому не враховується, тому що табл. 3 та дані за розподілом прибутків (рис. 1, 2) оцінено за показниками аграрного виробництва в масштабах всієї країни. Це, звичайно, не означає, що ціни на землю у випадку запровадження ринку землі не будуть мати просторової компоненти, передусім мова буде йти про усереднені по країні характеристики. Базуючись на даних за розподілом доходів фермерських господарств (рис. 2) та аграрних підприємств (рис. 1) зробимо спробу визначити платоспроможний попит на ділянки землі у випадку впровадження ринку землі сільськогосподарського призначення. Низькодохідні та збиткові підприємства до уваги не беруться, з тієї ж причини не розглядаються державні підприємства. Криві попиту для фермерських господарств і аграрних підприємств розраховуються окремо. Для фермерських господарств межею платоспроможності обирається група з доходами від 1,5 до 2,5 тис. грн/га (середній показник 2 тис. грн, або 67 євро за курсом 2017 р.), для аграрних підприємств з доходами від 2 до 3 тис. грн (середній показник 2,5 тис. грн, або 83 євро).

Щорічний потік прибутку 67 євро формує при ставці дисконтування 10% попит за ціною 670 євро/га, розмір якого визначається землекористуванням усіх фермерських господарств з прибутком, що дорівнює або перевищує 67 євро. У загальному вигляді алгоритм побудови попиту на земельні ділянки від ціни можна подати у такому вигляді:

$$S(p) = \sum_k S_k, \quad (4)$$

де $S(p)$ - попит на площу за ціною p ; S_k - площа землекористування k групи прибутковості аграрних підприємств, область сумування по k одержуємо за умовою:

$$\frac{Pr_k}{r} \geq p. \quad (5)$$

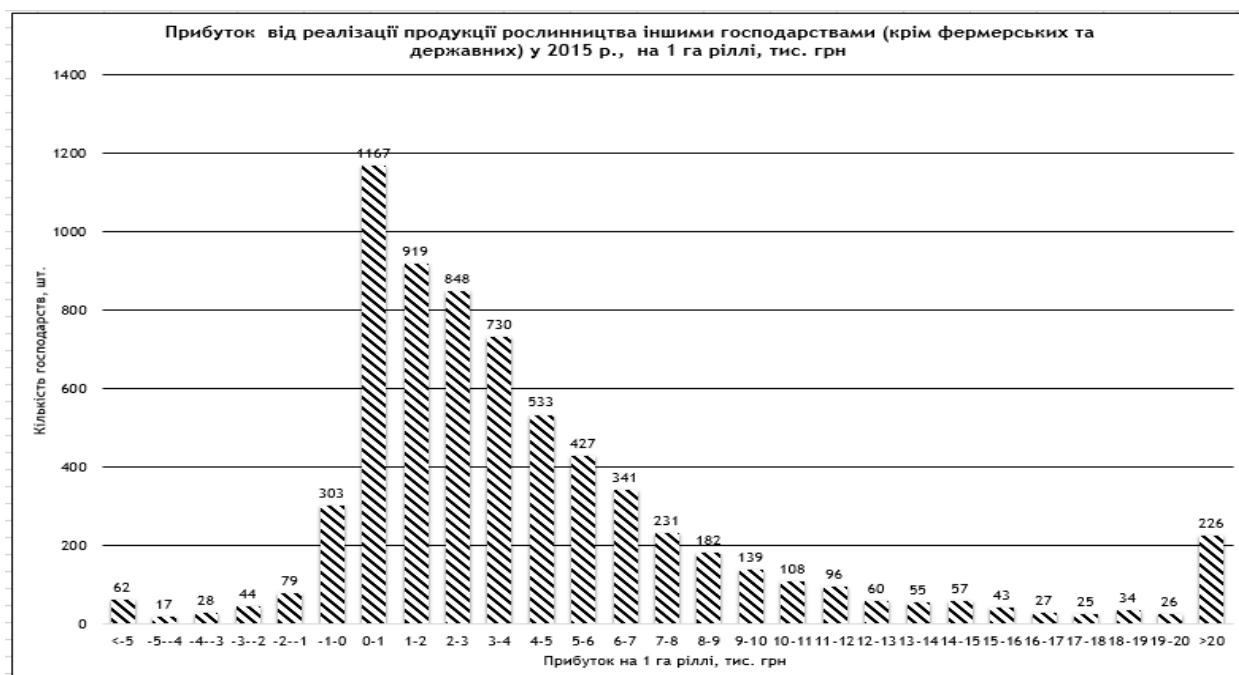

Рис. 1. Гістограма розподілу прибутків аграрних підприємств за 2015 р.

Джерело: Власні розрахунки.

Рис. 2. Гістограма розподілу прибутків фермерських господарств за 2015 р.

Джерело: Власні розрахунки.

У табл. 4 представлено оцінку попиту на земельні ділянки залежно від ціни, що визначається дисконтним потоком прибутку аграрного бізнесу з 1 га. Звичайно, оцінки землі повинні встановлюватися не тільки існуючою величиною прибутків, що генерує аграрний бізнес, але і прибутками, що очікуються у майбутньому [15, 16]. Крім величини прибутку на ціну істотно впливає дис-

контна ставка. Великі ціни на землю в країнах ЄС визначаються не тільки значними прибутками, але і малими дисконтними ставками. Великі дисконтні ставки - це одна з причин недоцільності оцінки вартості землі в гривнях. Наприклад, досить відповідна орендна плата в 3000 грн при 20% дисконтній ставці призведе до вартості 1 га в розмірі 15 000 грн (500 євро). Однак у ситуації

макроекономічної нестабільності навряд чи можна використати меншу ставку при оцінках у гривнях. У подальшому для розрахунків кривих попиту нами використано дві дисконтні ставки – 5 і 10% для цін на 1 га в

євро. Вважаємо, що отриманий в результаті діапазон цін охоплює можливі зміни в макроекономічній ситуації та їх вплив на потенційний ринок землі в найближчі кілька років.

4. Попит на земельні ділянки залежно від ціни для фермерських господарств і аграрних підприємств

Фермерські господарства									
Прибуток з 1 га, тис. грн (євро)	2 (67)	3 (100)	4 (133)	5 (167)	6 (200)	7 (233)	10 (333)	15 (500)	20 (667)
Ціна 1 га при 10% ставці, євро	670	1000	1330	1670	2000	2330	3330	5000	6670
Ціна 1 га при 5% ставці, євро	1340	2000	2660	3340	4000	4660	6660	10000	13340
Очікуваний попит, тис. га	1305,5	1047,2	813,8	609,9	473,3	324,4	114,8	23,7	7,8
Аграрні підприємства									
Прибуток з 1 га, тис. грн (євро)	2,5 (83)	3,5 (117)	4,5 (150)	5,5 (183)	6,5 (217)	7,5 (250)	10 (333)	15 (500)	20 (667)
Ціна 1 га при 10% ставці, євро	830	1170	1500	1830	2170	2500	3330	5000	6670
Ціна 1 га при 5% ставці, євро	1660	2340	3000	3660	4340	5000	6660	10000	13340
Очікуваний попит, тис. га	9797,0	7965,9	6345,7	5204,4	4120,9	3230,5	1810,0	981,8	456,3

Джерело: Власні розрахунки.

За розрахованими оцінками пропозиції побудовано криві попиту при 5 та 10% дисконтних ставках окремо для фермерських господарств та аграрних підприємств (рис. 3, 4). Щодо ставки дисконту, то у випадку ринку землі, на наш погляд, не доцільно використовувати ставку дисконту, характерну для гривневих фінансових інструментів під час макроекономічної нестабільності [11]. Земля належить до нетлінних цінностей і під час макроекономічної нестабільності інвестиції в моноефективний сектор економіки набувають надзвичайної привабливості. На 2015 р. попит з боку аграрних підприємств значно перевищує попит фермерських господарств. Так, за ціни 2000 євро попит фермерських господарств не більше 0,5 млн га, тоді як аграрних підприємств – 4,5 млн га. Усі точки перебування попиту, ціна з мінімальною похибкою відповідають оберненій логарифмічній залежності, про що свідчить коефіцієнт детермінації в межах 0,98-0,99 для всіх чотирьох випадків.

У загальному вигляді криві попиту можна подати у такому виразі окремо для фермерських господарств та окремо для аграрних підприємств:

$$p = -a_1 \ln S + b_1 - \text{фермерські} \quad (6)$$

$$p = -a_2 \ln S + b_2 - \text{аграрні},$$

де a_1 , b_1 , a_2 , b_2 розраховуються за допомогою регресійного аналізу.

Для того щоб отримати криву спільного попиту, потрібно просумувати попит фермерських господарств та аграрних підприємств за фіксованою ціною.

Величина попиту при заданій ціні для фермерських господарств і аграрних підприємств за формулами (6) реалізується у вигляді оберненої експоненціальної залежності:

$$S_\phi = \exp(b_1/a_1) \cdot \exp(-p/a_1);$$

$$S_a = \exp(b_2/a_2) \cdot \exp(-p/a_2). \quad (7)$$

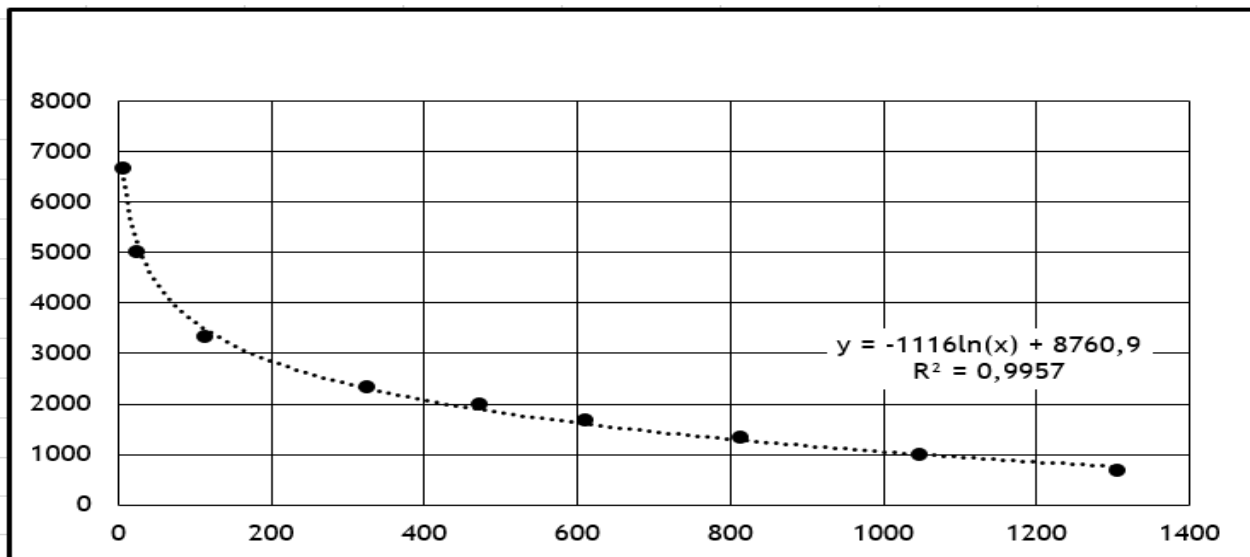

Рис. 3. Попит на землю фермерських господарств при 10% дисконтній ставці

Джерело: Власні розрахунки.

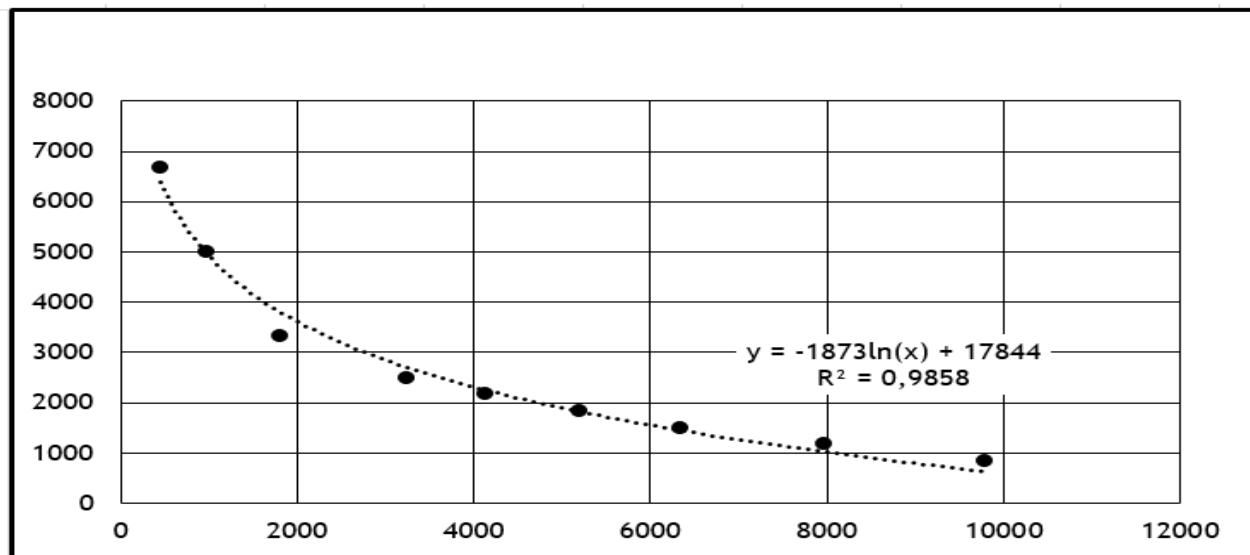

Рис. 4. Попит на землю аграрних підприємств при 10% дисконтній ставці

Джерело: Власні розрахунки.

Сумарний попит всіх реальних суб'єктів господарювання визначається як сума попиту фермерських господарств і аграрних підприємств при заданій ціні:

$$S_{\Sigma}(p) = S_f(p) + S_a(p). \quad (8)$$

Одержані криві загального попиту представлено на рис. 5.

Площа під кривими попиту являє собою загальну суму коштів, що отримують власники паїв. Вона може бути оцінена за допомогою інтегрування виразу (6):

$$Pr = \int_{S_1}^{S_2} p \cdot dS = 10^3 \int_{S_1}^{S_2} (b - a \ln S) dS = 10^3 (b + a)(S_2 - S_1) - a(S_2 \ln S_2 - S_1 \ln S_1). \quad (9)$$

Як нижню межу інтегрування беремо $S_1 = 0,001$ тис. га (1га), як верхню межу - сумарну площу землекористування для фермерських господарств і аграрних підприємств, яку вони відповідно наявним прибуткам спроможні придбати за мінімальною ціною:

$S_2 = 1306$ тис. га - фермерські; $S_2 = 9797$ тис. га - аграрні (табл.4).

Множник 10^3 виникає внаслідок того, що ціна вимірюється у євро/га, тоді як площа у (6) визначається у тис. га. Зробимо грошову оцінку сумарного попиту з боку фермерських господарств та з боку аграрних підприємств (табл. 5).

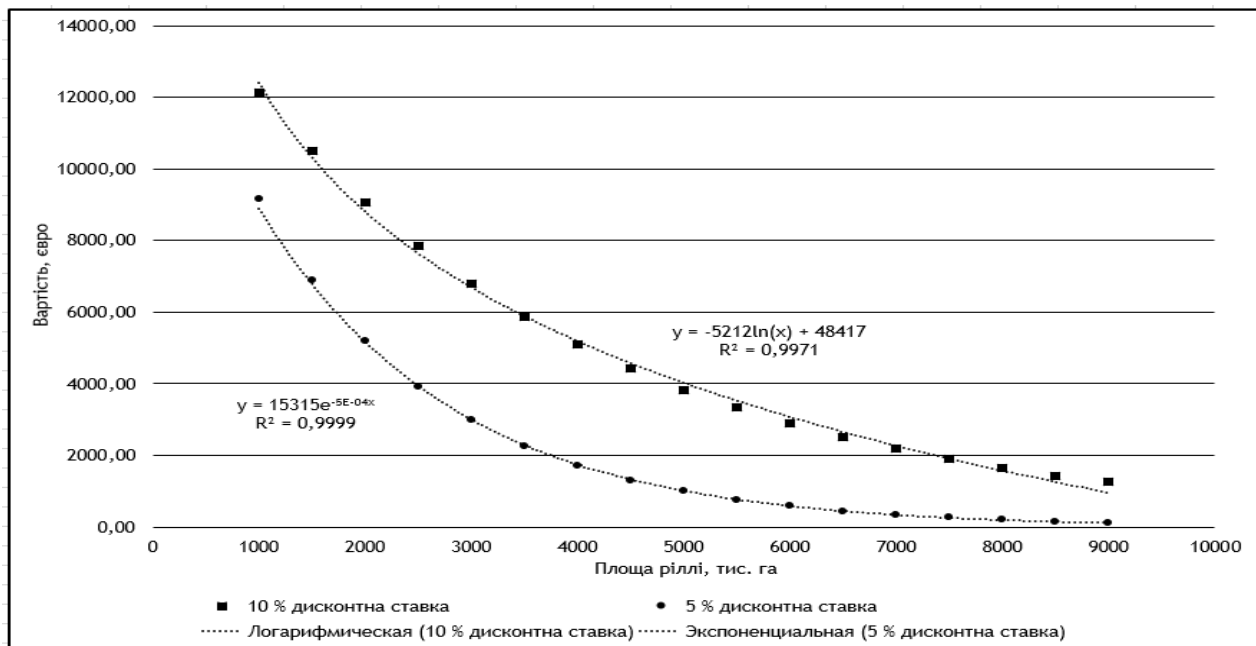

Рис. 5. Сумарний попит суб'єктів господарювання при впровадженні ринку

Джерело: Власні розрахунки.

5. Потенційні доходи від продажу паїв

Доходи	b		a		S ₂ (тис. га)	P _r	
	10%	5%	10%	5%		10%	5%
Фермерські господарства	8760,9	17522	1116	2232	1 306	2,43	4,87
Аграрні підприємства	17844	35688	1873	3746	9 797	24,52	49,04
Загальний попит		48417		5212	11 103	30,63	53,91

Примітки: 1. Позначення індексів b і a див. у формулі 6.

2. S₂ - площа земельних паїв; P_r - прибуток від продажу земельних паїв.

Джерело: Власні розрахунки.

З наведених розрахунків випливає, що фермерські господарства забезпечують на 2015 р. тільки 12% платоспроможного попиту на площі і лише 9% загального грошового попиту при 10% ставці дисконтування. Попит з боку аграрних підприємств значно вище, тобто якщо впровадити ринок землі без обмежень, частка купівлі за рахунок аграрних підприємств буде переважною. Однак ситуація швидко змінюється, оскільки багато фермерських господарств з рівнем прибутковості навколо модального значення збільшують прибутки зі швидкістю 0,3 тис. грн/(га·рік), що істотно перевищує цей показник для аграрних підприємств - 0,1 тис. грн/(га·рік). Якщо швидкість зростання доходів поблизу медіанного значення в обох форм господарювання приблизно однакова, то відбувається збільшення середніх прибутків вдвічі для аграрних підприємств, тобто

в аграрному бізнесі продовжується процес диференціації.

Сумарний попит (8), що представлено на рис. 5, відчутно відрізняється при 5% та 10% ставках дисконтування, для 5% ставки зберігається спадна логарифмічна залежність, тоді як при 10% ставці - спадна експоненціальна крива, що швидко наближується до осі площ:

$$p = 15315 \cdot \exp(-0,0005 \cdot S).$$

Це означає, що при такій високій ставці дисконтування великі площі (понад 6 млн га) будуть затребувані тільки у надзвичайно низьких цінах (менше ніж 500 євро/га).

Виникає питання щодо величини платоспроможного попиту, яка за наведеними розрахунками дорівнює 11,1 млн га, тоді як всього обробляється до 30 млн га. Насамперед слід зазначити, що не було враховано

земельні ділянки, що обробляють низькододаткові фермерські (0,32 млн га) та аграрні підприємства (4,3 млн га), крім того, 2,52 млн га обробляють фермерські господарства (фізичні особи) та 1,77 млн га малі підприємства (фізичні особи) [2]. Якщо все це просумувати, то отримаємо 20 млн га ріллі, що займає аграрний бізнес. Ще приблизно 10 млн га обробляються сільськими домогосподарствами та державними підприємствами.

Для успішного розвитку ринку землі потрібен доступ до дешевих кредитних ресурсів. Це дасть змогу ефективному аграрному бізнесу отримати додаткові площі, тобто потрібен механізм, що дозволить банківській системі відокремлювати платоспроможний аграрний бізнес від неплатоспроможного. Тільки так можна підтримати платоспроможний попит на землю з боку аграрного бізнесу. Якщо буде запроваджено купівлю земельних ділянок особами, що не мають досвіду аграрного виробництва, то кредити повинні видаватися на менш вигідних умовах. За умови забезпечення кредитними коштами успішного аграрного бізнесу, доходи власників паїв можуть збільшитися практично вдвічі щодо даних, наведених в табл. 5.

Взагалі доходи власників паїв істотно підвищуються у випадку подальшого продовження макроекономічної стабілізації в країні, а це означає, що ставка дисконтування може бути меншою 5%, відповідно ціни зростуть (навіть без збільшення прибутків аграрного бізнесу) від 25 до 75%. Слід підкреслити, що впровадження ринку землі сприятиме макроекономічній стабілізації, поліпшенню умов фінансування агробізнесу, притоку інвестицій (і не тільки в аграрний сектор), а також зниженню відсотка кредитування економіки. Це пов'язано із тим, що земля сільськогосподарського призначення буде використовуватися як застава для сільськогосподарських кредитів.

Звичайно, діючі суб'єкти аграрного бізнесу не єдині, хто будуть формувати попит на потенційному ринку землі сільськогосподарського призначення. До розглянутих у статті фермерських (юридичних осіб) і аграрних підприємств варто додати фермерські господарства (фізичні особи) й найуспішніші селянські домогосподарства.

Висновки. За даними аналізу розвитку аграрного бізнесу в 2009-2015 рр. аграрний бізнес розділено на три категорії: державні

підприємства, фермерські господарства, аграрні підприємства. Наведено загальні характеристики землекористування та їх ефективності. При порівнянні даних по розподілу прибутків у 2009 та 2015 рр. (у цінах 2015 р.) зроблено припущення щодо тенденції розвитку кожної з груп.

Якщо ґрунтуватися на оцінках середньої прибутковості, то найшвидше розвиваються аграрні підприємства, однак розвиток найбільш щільної групи фермерських господарств з наближенням до модального значення здійснюється темпами, що істотно перевищує аналогічний показник для аграрних підприємств. Якщо брати до уваги значення дисперсії та коефіцієнтів варіації прибутків, то можна дійти висновку, що фермерські господарства є найбільш однорідною групою з найменшим відсотком збиткових підприємств.

Базуючись на даних розподілу доходів фермерських господарств та аграрних підприємств, оцінено платоспроможний попит на ділянки землі у разі запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. У кількісному виразі (грошовому і за площею) визначено загальну величину попиту з боку фермерських господарств і аграрних підприємств та показано, що наразі ці показники вищі для аграрних підприємств.

Проаналізовано вплив макроекономічної ситуації в країні на характеристики майбутнього ринку землі, побудовано криві попиту на землю сільськогосподарського призначення при 10% дисконтній ставці (стан макроекономічної нестабільності) та 5% дисконтній ставці (відносна стабільність). Установлено, що при існуючій ефективності сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств сумарна вартість землі, що може бути викуплена у власників паїв, оцінюється від 30 до 54 млрд євро. Це той обсяг фінансових потоків, який може бути спрямований землевласникам. Водночас існування ринку землі зробить агробізнес інвестиційно привабливим, адже з'явиться реальний механізм застави для аграрних кредитів. Наявність дієвого інструменту гарантування позик призведе до вкладення в агробізнес України інвестицій в обсягах, порівняних з грошовими потоками, що введено ринком землі.

Рівень цін буде визначатися залежно від шляхів переходу до ринку землі. Надмірна

пропозиція в стані знецінити ринок землі, тому село не отримує максимально можливий обсяг інвестицій. Отже, першою має бути виставлена на продаж земля державних підприємств, які, як правило, існують за рахунок оренди закріпленої за ними площі. Щодо регіонального аспекту, то цілком мо-

жливо встановити регіональну послідовність переходу від найменш продуктивних регіонів до найпродуктивніших. Крім того, внаслідок існування наявної оберненої залежності величини оренди від відстані до великих міст, Київська область має бути останньою.

Список бібліографічних посилань

1. Кваша С. М., Скрипник А. В., Жемойда О. В. Очікувані наслідки переходу до ринку землі. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 32-41.
2. Сільське господарство України : стат. зб. / Державна служба статистики України. Київ, 2016. 367 с.
3. Скрипник А. В., Букін Е. К. Аналіз відносної ефективності сільськогосподарських підприємств методом обвідних (DEA). Київ : КНЕУ, 2016. С. 145-148.
4. Скрипник А. В., Жемойда О. В., Андрющенко В. М. Аналіз тенденцій до структурних зрушень аграрного бізнесу. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 27-39.
5. Скрипник А. В., Зінчук Т. Ю. Інформаційна складова продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2012. № 9. С. 103-111.
6. Скрипник А. В., Стариченко Є. М. Оптимізаційні оцінки потенційного внеску України в глобальний продовольчий потенціал. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 27-39.
7. Підтримка аграріїв. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL : <http://www.minagro.gov.ua/uk/budget?nid=23625>.
8. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 85-95.
9. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблема власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 3-9.
10. Шпичак О. М. В Украине 1 га земли должен стоить \$400-600. URL : <https://latifundist.com/novosti/39480-v-ukraine-1-ga-zemli-dolzhen-stoit-400-600-shpichak>.
11. Agriculture, value added (% of GDP) URL : <http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>.
12. Deininger K., Nizalov D., Singh S. Are mega-farms the future of global agriculture? Exploring the farm size-productivity relationship for large commercial farms in Ukraine. Washington, 2013.
13. EU cereal farm report 2013. URL : http://ec.europa.eu/agriculture/rca/pdf/cereal_report_2013_final.pdf.
14. Land Values 2014 Summary 08/01/2014-National. URL : www.nass.usda.gov/Publications/Todays.
15. New country classifications by income level: 2017-2018. URL : <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2017-2018>.
16. Janssen L., Dillivan K., McMurtry B. South Dakota agricultural land market trends 1991-2014. *South Dakota State University*. URL : www.igrou.org/up/resources_03-7000-2014.pdf.
17. Swinnen J., Ciaian P., Kanks A. Study on the functioning of land markets under the influence of measures applied under common agricultural policy. *Center for European Policy Studies (CEPS)*. Brussels. 2008. 301 p.
18. The agricultural economics of the 21 st century. Vitor Dominquez Machinlw Editor Springer international publishing Switzerland 2015pp.3-19/.
19. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/05/10/636671/>.

References

1. Kvasha, S.M., Skrypnyk, A.V., & Zhemoida, O.V. (2015). Ochikuvani naslidky perekhodu do rynku zemli [Expected consequences of the transition to the land market]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 32-41 [In Ukrainian].
2. Silske hospodarstvo Ukrainy : stat. zb. [Agriculture of Ukraine: stat. coll.]. (2016). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
3. Skrypnyk, A.V., & Bukin, E.K. (2016). Analiz vidnosnoi efektyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv metodom obvidnykh (DEA) [Analysis of the relative efficiency of agricultural enterprises by the method of bypass (DEA)]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
4. Skrypnyk, A.V., Zhemoida, O.V., & Andriushchenko, V.M. (2016). Analiz tendentsii do strukturnykh zrushen ahrarnoho biznesu [Analysis of tendencies towards structural shifts in agrarian business]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 27-39 [In Ukrainian].
5. Skrypnyk, A.V., & Zinchuk, T.Yu. (2012). Informatsiina skladova prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Information component of Ukraine's food security]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 103-111 [In Ukrainian].
6. Skrypnyk, A.V., & Starychenko, Ye.M. (2016). Optyimizatsiini otsinky potentsiinoho vnesku Ukrainy v hlobalnyi prodovolchyi potentsial [Optimization assesses of Ukraine's potential contribution to global food potential]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 27-39 [In Ukrainian].
7. Pidtrymka ahrariiv [Support of agrarians]. *Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy*. Retrieved from: <http://www.minagro.gov.ua/uk/budget?nid=23625> [In Ukrainian].
8. Shpichak, O.M. (2015). Ekonomiko-orhanizatsiini neuzghodzhennosti vzaiemovidosyn u produktovykh lantsiuhakh v umovakh inflatsiino-devalvatsiinykh protsesiv: napriamy vrehuliuвання [Economic and organizational mismatches of relations in food chains in the conditions of inflation-devaluation processes: directions of regulation]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 85-95 [In Ukrainian].
9. Shpichak, O.M., & Bodnar, O.V. (2012). Problema vlasnosti ta formuvannya tsiny zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Problem of ownership and formation of the price of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 3-9 [In Ukrainian].
10. Shpichak, O.M. (n.d.). V Ukraine 1 ga zemli dolzhen stoit \$400-600 [In Ukraine, 1 hectare of land should cost USD 400-600]. Retrieved from: <https://latifundist.com/novosti/39480-v-ukraine-1-ga-zemli-dolzhen-stoit-400-600-shpichak> [In Russian].
11. Agriculture, value added (% of GDP). *World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files*. Retrieved from: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS> [In English].
12. Deininger, K., Nizalov, D., & Singh, S. (2013). Are mega-farms the future of global agriculture? Exploring the farm size-productivity relationship for large commercial farms in Ukraine. Washington [In English].
13. EU cereal farm report 2013. (2014). Retrieved from: http://ec.europa.eu/agriculture/rca/pdf/cereal_report_2013_final.pdf [In English].
14. Land values 2014 summary 08/01/2014-National. Retrieved from: <http://www.nass.usda.gov/Publications/Todays> [In English].
15. New country classifications by income level: 2017-2018. (2017). *The World Bank*. Retrieved from: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2017-2018> [In English].

16. Janssen, L., Dillivan, K., & McMurtry, B. (n.d.). South Dakota agricultural land market trends 1991-2014. *South Dakota State University*. Retrieved from: <https://www.igrou.org/up/resources03-7000-2014.pdf> [In English].
17. Swinnen, J., Ciaian, P., & Kanks, A. (2008). *Study on the functioning of land markets under the influence of measures applied under common agricultural policy*. Brussels: Center for European Policy Studies (CEPS) [In English].
18. Machinlw, V.D. (Ed.). (2015). *The agricultural economics of the 21st century*. Switzerland: Springer international publishing [In English].
19. Nizalov, D. (2018). Pro rakovu pukhlynu ukrainskoj ekonomiky, abo Yak zemelnyi moratorii shkodyt kozhnomu ukraintsiu [About a cancerous tumor of the Ukrainian economy, or How a land moratorium hurts every Ukrainian]. *Ekonomichna Pravda*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/05/10/636671/>. [In English].

Skrypnyk A.V., Tkachuk V.A., Andryushchenko V.M., Bukin E.K. Differentiation of the efficiency of agrarian business and potential land market

The purpose of the article is to analyze the efficiency of various forms of agrarian business and assess the impact of these indicators on the forecast parameters of the agricultural land market.

Research methodology. In the research process scientific methods of statistical and econometric analysis have been used.

Research results. The solvent demand for land plots in terms of the introduction of the agricultural land market has been estimated, based on the distribution data of farms and agrarian enterprises incomes. It has been estimated that the current total value of agrarian enterprises' demand is sufficiently higher than for farms in quantitative terms (money, area, etc.). Demand function for agricultural land, taking into account possible changes in the macroeconomic situation has been constructed. It has been estimated the development indicators of efficiency differentiation of agricultural enterprises and farms on basis of their efficiency (profitability) in 2015.

Elements of scientific novelty. Based on estimation of average profitability it is determined that agricultural enterprises are developing at the highest pace, but the development of the most dense group of farms near modal significance is carried out at a pace that is substantially higher than that for agricultural enterprises. Taking into account the variance and the indicators of income variation, we can conclude that farms represent the most homogeneous group with the lowest percentage of loss-making enterprises.

Practical significance. It is shown that with the existing efficiency of agricultural enterprises and farms, the total value of land that can be bought from the plot's owners is estimated in the amount from 30 to 54 billion Euros. It is necessary to avoid the situation when an excessive supply might destroy the land market, therefore, a plan for its phased management should be developed. Tabl.: 5. Figs.: 5. Refs.: 19.

Keywords: profitability, farms, agrarian enterprises, land market, demand, discount rate.

Skrypnyk Andrii Vasyliovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of economic cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: avskripnik@ukr.net

Tkachuk Vadym Anatoliiovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), vice-rector for scientific and pedagogical work, international activity and development, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: vadtkachuk@hotmail.com

Andriushchenko Viktor Mykolaiovych - post-graduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: andryuschenko@nubip.edu.ua

Bukin Eduard Kostiantynovych - post-graduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: eduard.bukin@ugent.be

Скрипник А.В., Ткачук В.А., Андрющенко В.Н., Букин Э.К. Дифференциация эффективности аграрного бизнеса и потенциальный рынок земли

Цель статьи - проанализировать эффективность различных форм аграрного бизнеса и оценить влияние этих показателей на прогнозные параметры потенциального рынка земли сельскохозяйственного назначения.

Методика исследования. Использованы методы статистического и эконометрического анализа.

Результаты исследования. Основываясь на данных распределения доходов фермерских хозяйств и аграрных предприятий, оценён платежеспособный спрос на земельные участки в случае введения рынка земли сельскохозяйственного назначения.

Элементы научной новизны. Развитие наиболее плотной группы фермерских хозяйств с приближением к модальному значению, осуществляется темпами, существенно превышающими аналогичный показатель для аграрных предприятий.

Практическая значимость. Показано, что при существующей эффективности сельскохозяйственных предприятий и фермерских хозяйств, суммарная стоимость земли, которая может быть выкуплена у владельцев паёв, оценивается от 30 до 54 млрд евро. Табл.: 5. Илл.: 5. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: доходность, фермерские хозяйства, аграрные предприятия, рынок земли, спрос, ставка дисконтирования.

Скрипник Андрей Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: avskripnik@ukr.net

Ткачук Вадим Анатольевич - кандидат экономических наук, доцент, проректор по научно-педагогической работе, международной деятельности и развитию, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: vadtkachuk@hotmail.com

Андрющенко Виктор Николаевич - аспирант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: andryuschenko@nubip.edu.ua

Букин Эдуард Константинович - аспирант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: eduard.bukin@ugent.be

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

Фахове рецензування: 24.04.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Скрипник А. В., Ткачук В. А., Андрющенко В. М., Букін Е. К. Диференціація ефективності аграрного бізнесу та потенційний ринок землі. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 40 – 52.

*

УДК 339.133.057.2

О.М. ГРИБИНЮК, кандидат технічних наук
М.А. ЛИСАК, В.М. ПУГАЧОВ, кандидати економічних наук

Особливості визначення еластичності попиту на плодово-ягідні продукти

Мета статті - визначити на основі моделі AIDS цінову еластичність за доходом та цінову еластичність попиту на плодово-ягідну продукцію в Україні.

Методика дослідження. Використано методи математичного моделювання, аналізу та синтезу, порівняльної оцінки. Методичною складовою дослідження є модель прикладного аналізу попиту.

Результати дослідження. Використання моделі AIDS на основі даних витрат та ресурсів домогосподарств в Україні за 2002-2017 рр. дало змогу розрахувати еластичність за доходом і цінову еластичність попиту на плодово-ягідні продукти, коефіцієнти моделей попиту, їх статистичні характеристики й здійснити оцінку значущості. Комплексність дослідження еластичності попиту на харчові продукти зумовила його наукову новизну.

Елементи наукової новизни. Запропоновано визначення показників цінової еластичності попиту на плодово-ягідну продукцію в Україні.

Практична значущість. Зазначено підходи та результати дослідження можуть бути використано при розробленні маркетингових стратегій і програм, насамперед, в умовах кризи. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: попит, еластичність, споживачі, плодово-ягідні культури, модель AIDS, маркетинг, товар.

Грибинюк Олександр Миколайович - кандидат технічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: bemotic@gmail.com

Лисак Марина Анатоліївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: marina.lysak.86@gmail.com

Пугачов Володимир Миколайович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

Постановка проблеми. Одним з основних чинників, який формує попит споживача, є ціна товару. Згідно з законом попиту споживачі будуть купувати більшу кількість товару за нижчої на нього ціни (за незмінності всіх інших умов). Однак товари різняться за ступенем впливу зміни кількості продукту, що купується, на зміну ціни на нього.

© О.М. Грибинюк, М.А. Лисак, В.М. Пугачов, 2018

Ткачук Вадим Анатольевич - кандидат экономических наук, доцент, проректор по научно-педагогической работе, международной деятельности и развитию, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: vadtkachuk@hotmail.com

Андрющенко Виктор Николаевич - аспирант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: andryuschenko@nubip.edu.ua

Букин Эдуард Константинович - аспирант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 15)

E-mail: eduard.bukin@ugent.be

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

Фахове рецензування: 24.04.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Скрипник А. В., Ткачук В. А., Андрющенко В. М., Букін Е. К. Диференціація ефективності аграрного бізнесу та потенційний ринок землі. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 40 – 52.

*

УДК 339.133.057.2

**О.М. ГРИБИНЮК, кандидат технічних наук
М.А. ЛИСАК, В.М. ПУГАЧОВ, кандидати економічних наук**

Особливості визначення еластичності попиту на плодово-ягідні продукти

Мета статті - визначити на основі моделі AIDS цінову еластичність за доходом та цінову еластичність попиту на плодово-ягідну продукцію в Україні.

Методика дослідження. Використано методи математичного моделювання, аналізу та синтезу, порівняльної оцінки. Методичною складовою дослідження є модель прикладного аналізу попиту.

Результати дослідження. Використання моделі AIDS на основі даних витрат та ресурсів домогосподарств в Україні за 2002-2017 рр. дало змогу розрахувати еластичність за доходом і цінову еластичність попиту на плодово-ягідні продукти, коефіцієнти моделей попиту, їх статистичні характеристики й здійснити оцінку значущості. Комплексність дослідження еластичності попиту на харчові продукти зумовила його наукову новизну.

Елементи наукової новизни. Запропоновано визначення показників цінової еластичності попиту на плодово-ягідну продукцію в Україні.

Практична значущість. Зазначено підходи та результати дослідження можуть бути використано при розробленні маркетингових стратегій і програм, насамперед, в умовах кризи. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: попит, еластичність, споживачі, плодово-ягідні культури, модель AIDS, маркетинг, товар.

Грибинюк Олександр Миколайович - кандидат технічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: bemotic@gmail.com

Лисак Марина Анатоліївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: marina.lysak.86@gmail.com

Пугачов Володимир Миколайович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: avtor05@ukr.net

Постановка проблеми. Одним з основних чинників, який формує попит споживача, є ціна товару. Згідно з законом попиту споживачі

будуть купувати більшу кількість товару за нижчої на нього ціни (за незмінності всіх інших умов). Однак товари різняться за ступенем впливу зміни кількості продукту, що купується, на зміну ціни на нього.

© О.М. Грибинюк, М.А. Лисак, В.М. Пугачов, 2018

Так, при зменшенні ціни продукту на 1% його кількість, яка купується, може змінитись: більш ніж на 1% (переважно товари розкоші); менше, ніж на 1% (товари першої необхідності); на 1% (товари другої необхідності). Для визначення ступеня реакції, чутливості зміни кількості продукту, який купується, на зміну ціни на нього використовують показник еластичності попиту за ціною, або цінової еластичності попиту [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зміни споживчих настроїв на певні товари під впливом соціально-економічних чинників постійно досліджують економісти. Проблемам аналізу поведінки споживачів і встановленню еластичності попиту увагу приділили С.Е. Балац і Л. Мейнард [2], А. Басарир [3], Р.К. Міттельхаммер та ін. [7], М.А. Сахінлі [10], Д. Фішер [5], К. Янда, Я. Міколасек, М. Нетука [6].

Методичною складовою їх досліджень є модель прикладного аналізу попиту, зокрема модифікація моделі AIDS (Almost Ideal Demand System). Її застосування на основі даних витрат та ресурсів домогосподарств в Україні за 2002-2017 рр. дало змогу розрахувати еластичності за доходом і цінову еластичність попиту на плодово-ягідні продукти, визначити коефіцієнти моделей попиту, їх статистичні характеристики й здійснити оцінку значущості.

Мета статті - визначити на основі моделі AIDS цінову еластичність за доходом та цінову еластичність попиту на плодово-ягідну продукцію в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Увагу до систем моделювання попиту зосереджено завдяки наявності довготривалого періоду баз даних та досягнень в економетричній методології. Найпопулярнішою за останні 20 років залишається система майже ідеального попиту, що описує модель AIDS. Що було розроблено у 1980 р. й у подальшому стало основою прикладного аналізу попиту [4]. А. Дітон, один з авторів цієї моделі, у 2015 р. отримав Нобелівську премію з економіки.

Однак особливість попередніх досліджень попиту полягає в тому, що оцінки точкової еластичності не є надійними для отримання результату. Зокрема, виявляється, що оцінки короткострокової еластичності істотно відрізняються від довгострокових значень. Саме цю характеристику розглянуто у статті в контексті попиту на плодово-

ягідні культури в Україні за період 2002-2017 рр.

Оцінка еластичності цін і витрат (доходу) здійснено для п'яти різних категорій плодово-ягідних культур: яблука, груші, сливи, черешні та абрикоси. Використовуючи підхід моделювання системи динамічного попиту, ці еластичності оцінювалися як на коротко-, так і на довгострокову перспективу. Застосування динамічної моделі AIDS до попиту на плодово-ягідних має особливе значення як для галузі рослинництва, так і для економіки України в цілому. Результати аналізу дають змогу формувати ефективну аграрну політику щодо плодово-ягідних культур у країні та садівництві (у формі виробничої та цінової політики).

Згідно з підходами прикладного аналізу попиту визначено функцію вживання кісточкових як модель, що окреслено у виразі [4, с. 313]:

$$w_i = a_i + \sum_k \gamma_{ik} \log p_k + \beta_i \log (x/P), \quad (1)$$

де w_i - частка витрат на i -й товар в бюджеті споживача; p_k - ціна k -го товару, x - сукупні витрати споживача (обмеження по бюджету), P - ціновий індекс.

Для визначення P використовуємо апробовані дослідниками підходи та формулу [8]:

$$\log(P) = a_0 + \sum_k a_k \log p_k + \frac{1}{2} \sum_k \sum_j \gamma_{kj} \log p_k \log p_j. \quad (2)$$

Цінова еластичність попиту в моделі AIDS розраховується так:

1. Еластичність споживчих витрат:

$$\eta_i = 1 + \frac{\beta_i}{w_i}; \quad (3)$$

2. Еластичність попиту за ціною:

$$\epsilon_{ii} = -1 + \frac{\gamma_{ii}}{w_i} - \beta_i; \quad (4)$$

3. Перехресна цінова еластичність попиту за Маршаллом:

$$\epsilon_{ij}^M = \frac{\gamma_{ij} - \beta_i (a_j + \sum_k \gamma_{kj}) \log p_k}{w_i}. \quad (5)$$

4. Перехресна цінова еластичність попиту за Хіксом:

$$\epsilon_{ij}^H = \epsilon_{ij}^M + w_i \eta_i. \quad (6)$$

Усі обмеження попиту залежать тільки від невідомих параметрів α, β і γ . Система має такі обмеження:

$$\sum_i \alpha_i = 1; \sum_i \gamma_{ij} = 0; \sum_i \beta_i = 0; \gamma_{ij} = \gamma_{ji}. \quad (7)$$

У результаті моделювання охарактеризовано еластичності споживання плодово-ягідних продуктів залежно від доходу спо-

живачів та від зміни ціни. Також розраховано коефіцієнти моделей попиту, їх статистичні характеристики та оцінку значущості за критерієм Стюдента [9]. Значення показників еластичності споживання плодово-ягідних продуктів залежно від доходу наведено в табл. 1.

1. Еластичності споживання плодово-ягідних продуктів залежно від доходу

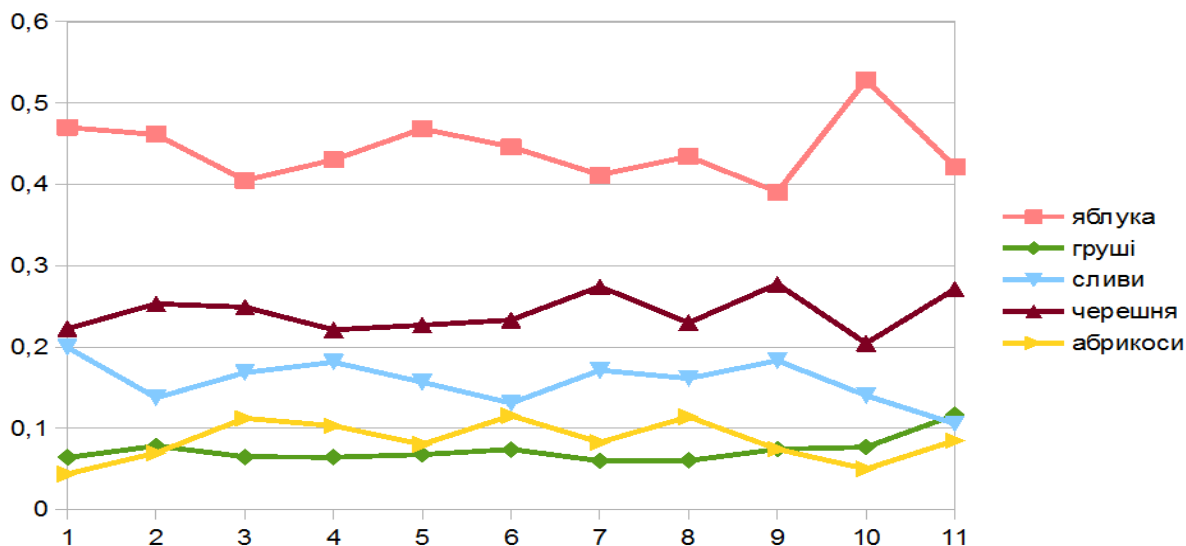
Яблука	Груші	Сливи	Черешні	Абрикоси
0,7553	0,5439	1,5947	1,1292	1,1932

Джерело: Сформовано авторами.

Розрахунки еластичності по доходу свідчать, що яблука і груші – це товари першої необхідності, причому, еластичність для груш (0,5438571) навіть менша, ніж для яблук (0,7553244). Отже, сливи, черешні й абрикоси для українських споживачів є товарами розкоші. Кожний досліджуваний продукт має свою несприятливу еластичність попиту, що

відповідає теорії. Усі продукти нееластичні відносно зміни своєї ціни.

Аналіз показує, що яблука займають до 45% загального бюджету сімей на плодово-ягідні продукти. Далі – черешня близько 23%, слива – 15 з тенденцією до зменшення своєї частки, абрикос – близько 10 та груші – 7% (рис.).

Частки бюджету сімей на яблука, груші, сливи, черешню та абрикоси

Значення некомпенсованих (маршалліанських) еластичностей споживання плодово-

ягідних продуктів залежно від ціни за результатами розрахунків наведено в табл. 2.

2. Некомпенсована цінова еластичність попиту на плодово-ягідні продукти

Фрукти	Яблука	Груші	Сливи	Черешні	Абрикоси
Яблука	-0.96986224	-0.19870078	0.03024834	0.3242403	0.05874999
Груші	-1.09376234	-0.22609288	1.07622599	-0.3368339	0.03660605
Сливи	-0.28226933	0.43425839	-0.67732382	-0.8003278	-0.26902137
Черешні	0.42182279	-0.14490267	-0.43761681	-0.7423447	-0.22617527
Абрикоси	0.09197245	-0.01805634	-0.39628343	-0.6207572	-0.25011582

Джерело: Сформовано авторами.

У табл. 3 представлено розраховані значення компенсованих (хіксіанських) еластич-

ностей споживання плодово-ягідних продуктів залежно від ціни.

3. Компенсована цінова еластичність попиту на плодово-ягідні продукти

Фрукти	Яблука	Груші	Сливи	Черешні	Абрикоси
Яблука	-0.6386132	-0.14322725	0.1469828	0.5075885	0.12726906
Груші	-0.8552527	-0.18615020	1.1602785	-0.2048175	0.08594192
Сливи	0.4170826	0.55137729	-0.4308673	-0.4132326	-0.12436001
Черешні	0.9170431	-0.06196924	-0.2630977	-0.4682375	-0.12373866
Абрикоси	0.6152704	0.06957920	-0.2118695	-0.3311088	-0.14187132

Джерело: Сформовано авторами.

Розрахунки свідчать, що для яблук компліментарними (взаємодоповнюючими) товарами є груші й сливи, а черешні та абрикоси - замітники (табл. 4). Для груш, яблук і черешень - це компліментарні товари, а сливи й абрикоси - замітники. Для сливи черешня

і абрикоси - компліментарні товари, а яблука і груші - замітники. Для черешні - яблука - замітник, а груші, сливи, абрикоси - компліментарні. Для абрикоси - яблука і груші - замітники, сливи, черешні - компліментарні товари.

4. Компліментарність та взаємозамінність плодово-ягідних продуктів

Фрукти	Яблука	Груші	Сливи	Черешні	Абрикоси
Яблука	-	Компліментарні	Замінник	Замінник	Замінник
Груші	Компліментарні	-	Замінник	Компліментарні	Замінник
Сливи	Замінник	Замінник	-	Компліментарні	Компліментарні
Черешні	Замінник	Компліментарні	Компліментарні	-	Компліментарні
Абрикоси	Замінник	Замінник	Компліментарні	Компліментарні	-

Джерело: Сформовано авторами.

Висновки. Аналіз еластичностей по плодово-ягідних продуктах для України показує, що яблука та груші є товарами першої необхідності, їхні еластичності за доходом позитивні й менші за одиницю (еластичність за доходом для яблук становить 0,7553244 та 0,5438571 - для груші). Усі інші досліджувані продукти (слива, черешня, абрикос) можна віднести до

предметів розкоші, оскільки їх еластичність за доходом перевищує одиницю.

Аналіз еластичностей за ціною вказує на те, що хіксіанська (компенсована) еластичність негативна для всіх плодово-ягідних продуктів і менша одиниці за модулем. Тобто це такі продукти, на обсяги купівлі яких практично не впливають коливання їх ціни.

Список бібліографічних посилань

1. Artushin V., Kobets M., Pugachov M. Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy. *Economics and Rural Development*. 2011. № 1. P. 7-17.
2. Balazs S.E., Maynard L. The Linear approximation of the almost ideal demand system (LA/AIDS) model: application to aggregated data. *Buletin USAMV-CN*. 2007. Vol. 64. № 1-2. P. 5.
3. Basarir A. An almost ideal demand system analysis of meat demand in UAE. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*. 2013. 19 (№ 1). P. 32-39.
4. Deaton A., Muellbauer J. An Almost Ideal Demand System. *The American Economic Review*. 1980. Vol. 70. №. 3. P. 312-336.
5. Fisher D., Fleissig A.R., Serletis A. An empirical comparison of flexible demand system functional forms. *Journal of applied econometrics*. 2001. Vol. 16. P. 59-80.
6. Janda K., Mikolasek J., Netuka M. Complete almost ideal demand system approach to the Czech alcohol demand. *Agricultural Economics*. 2010. Vol. 56. №. 9. P. 421-434.
7. Mittelhammer R.C., Shi H., Wahl T.I. Accounting for Aggregation Bias in Almost Ideal Demand Systems. *Journal of agricultural and Resource Economics*. 1996. №21 (2). P. 247-262.
8. Oyinbo O., Omolehin R.A., Abdulsalam Z. Analysis of the Demand for Rice in Kaduna State, Nigeria. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*. 2013. Vol. V. № 3. P. 45-52.
9. Pugachov M. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. *Global and Regional Aspects*. Springer International Publishing Switzerland. 2017. 180 p.
10. Sahinli M.A. Demand of commodity groups in Turkey. *The Journal of Social and Economic Research*. 2013. №26. P. 44-53.

References

1. Artushin, V., Kobets, M., & Pugachov, M. (2011). Impacts of the global financial and economic crisis upon the agro-food sector of Ukraine's economy. *Economics and Rural Development*, 1, pp. 7-17 [In English].
2. Balazs, S.E., & Maynard, L. (2007). The linear approximation of the almost ideal demand system (LA/AIDS) model: application to aggregated data. *Buletin USAMV-CN*, Vol. 64, 1-2, P. 5 [In English].
3. Basarir, A. (2013). An almost ideal demand system analysis of meat demand in UAE. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 1, pp. 32-39 [In English].
4. Deaton, A., & Muellbauer, J. (1980). An almost ideal demand system. *The American Economic Review*, Vol. 70, 3, pp. 312-336 [In English].
5. Fisher, D., Fleissig, A.R., & Serletis, A. (2001). An empirical comparison of flexible demand system functional forms. *Journal of applied econometrics*, Vol. 16, pp. 59-80 [In English].
6. Janda, K., Mikolasek, J., & Netuka, M. (2010). Complete almost ideal demand system approach to the Czech alcohol demand. *Agricultural Economics*, Vol. 56, 9, pp. 421-434 [In English].
7. Mittelhammer, R.C., Shi, H., & Wahl, T.I. (1996). Accounting for aggregation bias in almost ideal demand systems. *Journal of agricultural and Resource Economics*, 21 (2), pp. 247-262 [In English].
8. Oyinbo, O., Omolehin, R.A., & Abdulsalam, Z. (2013). Analysis of the demand for rice in Kaduna State, Nigeria. *Agris on-line Papers in Economics and Informatics*, Vol. 5, 3, pp. 45-52 [In English].
9. Pugachov, M. (2017). *The Eurasian wheat belt and food security. Global and regional aspects*. Springer International Publishing Switzerland [In English].
10. Sahinli, M.A. (2013). Demand of commodity groups in Turkey. *The Journal of Social and Economic Research*, 26, pp. 44-53 [In English].

The purpose of the article is to determine, on the basis of the AIDS model, the price elasticity of demand for fruits and berry products in Ukraine

Research methodology. In the research process the following scientific methods have been used: mathematical modeling, analysis and synthesis, comparative evaluation. The methodical base for the research is the model of applied analysis of demand.

Research results. The usage of the AIDS model on the basis of expenditure and household resources in Ukraine in the period between 2002 and 2015 allowed to calculate the elasticity of demand for fruit and berry products, determine coefficients of demand functions, their statistical characteristics, and assess the significance of the model components. Coefficients of demand models, their statistical characteristics and the estimation of significance by Student's criterion have been calculated. An analysis of fruit and berry products elasticity in Ukraine shows that apples and pears can be considered as essential products, their income's elasticity is positive worth less than 1.0. Other researched products (plum, cherry, and apricot) should be classified as luxury items regarding their income's elasticity worth more than 1.0.

An analysis of price elasticity shows that the Hicksian (compensated) personal elasticity is negative for all fruit and berry products worth less than 1.0 in modulus. That is, these are products whose purchases are virtually unaffected by fluctuations in their prices.

In the structure of overall fruit and berry products in private households the share of apples is 45%, cherries is approximately 23%, plums is 15% with a tendency of its reduction, apricots is nearly 10% and pears is 7%. Complex research of the elasticity of demand for fruits and berries led to its scientific novelty.

Elements of scientific novelty. The definition of indicators of price elasticity of demand for fruit and berry products in Ukraine has been proposed.

Practical significance. The research approaches and results can be used in the development of marketing strategies and programs, especially in terms of economic crisis. Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 10.

Keywords: demand, elasticity, consumers, fruit and berry crops, model AIDS, marketing, goods.

Hrybnyuk Oleksandr Mykolaiovych - candidate of technical sciences, senior research fellow of the department of agrarian production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: bemotic@gmail.com

Lysak Maryna Anatoliivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of agrarian production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: marina.lysak.86@gmail.com

Pugachov Volodymyr Mykolaiovych - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of agrarian production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: avtor05@ukr.net

Грибнюк А.Н., Лысак М.А., Пугачев В.Н. Особенности определения эластичности спроса на плодово-ягодные продукты

Цель статьи - определить на основе модели AIDS ценовую эластичность по доходу и ценовую эластичность спроса на плодово-ягодную продукцию в Украине.

Методика исследования. Использованы методы математического моделирования, анализа и синтеза, сравнительной оценки. Методической основой исследования является модель прикладного анализа спроса.

Результаты исследования. Использование модели AIDS на основе данных расходов и ресурсов домохозяйств в Украине за 2002-2017 гг. позволило рассчитать эластичность по доходу и ценовую эластичность спроса на плодово-ягодные продукты, коэффициенты моделей спроса, их статистические характеристики и осуществить оценку значимости.

Элементы научной новизны. Предложено определение показателей ценовой эластичности спроса на плодово-ягодную продукцию в Украине.

Практическая значимость. Указанные подходы и результаты исследования могут быть использованы при разработке маркетинговых стратегий и программ, прежде всего, в условиях кризиса. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: спрос, эластичность, потребители, плодово-ягодные культуры, модель AIDS, маркетинг, товар.

Грибнюк Александр Николаевич - кандидат технических наук, старший научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: bemotic@gmail.com

Лысак Марина Анатольевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: marina.lysak.86@gmail.com

Пугачев Владимир Николаевич - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: avtor05@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 07.05.2018 р.

Фахове рецензування: 14.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Грибнюк О. М., Лысак М. А., Пугачев В. М. Особливості визначення еластичності попиту на плодово-ягідні продукти. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 52 — 56.

* * *

Проблеми витрат виробництва зрошувального землеробства в умовах сучасних змін у податковому законодавстві

Мета статті — дослідити фактори впливу на формування витрат виробництва продукції рослинництва в умовах зрошення, передбачити наслідки внесення змін до Податкового кодексу України в частині окреслення кола платників рентної плати за спеціальне використання води, запропонувати методичний підхід та здійснити розрахунок собівартості поливу з урахуванням зазначених податкових змін, що дає змогу визначити додаткове податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників.

Методика дослідження. Використано такі методи: абстрактно-логічний, системний аналіз; ряди динаміки, структурно-логічний аналіз для порівняння витрат на виробництво продукції при зрошувальному і традиційному землеробстві, визначення собівартості поливу для сільськогосподарських товаровиробників; експертного оцінювання - для емпіричного дослідження впливу ряду факторів на формування витрат сільськогосподарських підприємств в умовах зрошення.

Результати дослідження. На основі критичної оцінки виявлено причини недостовірності офіційної статистичної звітності щодо врожайності та розміру поливних площ в Україні, розроблено методику розрахунку собівартості поливу сільськогосподарських культур за статтями витрат, з'ясовано розмір її збільшення беручи до уваги вплив додаткових факторів у 2018 р., в тому числі рентної плати за спеціальне використання води.

Елементи наукової новизни. На підставі рекомендованого методичного підходу розраховано собівартість поливу при вирощуванні сільськогосподарських культур та визначено її структуру, що дало змогу обчислити розмір додаткового податкового навантаження на сільськогосподарські підприємства внаслідок законодавчих змін щодо платників рентної плати за спеціальне водокористування.

Практична значущість. Запропоновано зміни до чинного законодавства України, що дають можливість зменшити податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників у частині скасування сплати рентної плати за спеціальне використання води, яка включається у вартість послуг із здійснення поливу для сільськогосподарських товаровиробників. Табл.: 6. Бібліогр.: 28.

Ключові слова: витрати виробництва, собівартість, зрошення, урожайність, сільськогосподарські підприємства, рента за спеціальне використання води, водокористувачі, зрошувальні системи.

Цап Володимир Дмитрович - кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Таврійський державний агротехнологічний університет (Запорізька обл., м. Мелітополь, просп. Богдана Хмельницького, 18); фінансовий директор ПП «Аскон» (Запорізька обл., Якимівський р-н, смт Якимівка, вул. Леніна, 68)
E-mail: tzapvd@gmail.com

Постановка проблеми. Значна частина території України розташована в зонах недостатнього та нестійкого зволоження. Насамперед це степова зона півдня країни. Невелика кількість опадів при значному надходженні теплових ресурсів призводить до того, що ведення землеробства в зоні Південного Степу знаходиться на межі постійного ризику. Єдиним радикальним способом боротьби з посухами, що винайшло людство упродовж свого існування — зрошення земель. Альтернативи зрошенню у світі поки що немає. Лише зрошення земель здатне істотно протистояти, пом'якшити спустошливий вплив посух і суховіїв, зберегти вро-

жаї від загибелі, забезпечити достатню кількість зерна та іншої продукції рослинництва у критичних кліматичних зонах у літніх періодах. [13] Воно зменшує негативний вплив ґрунтової і повітряної посухи на продукційні процеси культур, оптимізує умови їхнього вирощування. Зрошення дає змогу максимально використовувати генетичні можливості сортів, родючість ґрунтів і добрив, сприяє граничному використанню надходжень сонячної радіації.

У разі відсутності поливу в зонах неналежного та непостійного зволоження сільськогосподарські товаровиробники перебувають у зоні ризику отримати збитки від своєї діяльності. Водночас, порівняно із богарним, зрошувальне землеробство потребує великих витрат, які значно підвищують собівар-

тість продукції. Крім того, існує ряд чинників, які зумовлюють постійну зростаючу динаміку таких витрат, у тому числі додаткове податкове навантаження на агровиробників, інфляційні процеси, зростання вартості пально-мастильних матеріалів та ін.

Зважаючи на збільшення актуальності проблеми виробництва продукції на зрошуваних землях, необхідно проводити дослідження питання витрат собівартості й факторів, що впливають на їх формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування витрат і собівартості продукції сільського господарства є однією з основних у працях таких відомих науковців-аграрників, як В. Г. Андрійчук [1], Ф. Ф. Бутинець [3], В. П. Галушко [5], В. Н. Зимовець [12], О. В. Коваленко [9], І. І. Лукінов [10], Ю. О. Лупенко [11], І. В. Охріменко [15], Б. Й. Пасхавер [16], В. Ю. Протасов [12], П. Т. Саблук [25], І. В. Свиноус [21], О. М. Шпичак [23, 25, 26] та інших [27-28].

Питанням пошуку напрямів ефективного розвитку зрошувального землеробства, раціонального використання зрошуваних земель присвятили свої дослідження С.А. Балук [2], Р.А. Вожегова [4], Г.Є.Жуйков [7], О.М. Нечипоренко [14], В.А. Сташук [22], М.І. Ромащенко [20], М. А. Хвесик [24] та ін.

Однак у сучасних умовах вимагає подальшого глибокого дослідження проблематика формування витрат при виробництві продукції сільського господарства в умовах зрошення з огляду на останні податкові зміни у законодавстві.

Мета статті - дослідити фактори впливу на формування витрат виробництва продукції рослинництва в умовах зрошення, передбачити наслідки внесення змін до Податкового кодексу в частині окреслення кола платників рентної плати за спеціальне використання води, запропонувати методичний підхід та здійснити розрахунок собівартості поливу з урахуванням зазначених податкових змін, що дає змогу визначити додаткове податкове навантаження на сільськогосподарських товаровиробників.

Виклад основних результатів дослідження. Наразі у світі зрошується понад 270 млн га земель, які забезпечують 40% світового виробництва продовольства, при цьому займають лише 18% площі сільськогосподарських угідь. За даними інституту Все-

світньої Вахти (США), площа земель, яка зрошується в США, становить 28,6 млн га, або 15% орних земель, в країнах Азії - 175,4, в Японії - 3,3, що займають близько 75 % площі ріллі, Індія за темпами розвитку зрошення займає впевнено перше місце у світі, площа таких земель сягає 60 млн га - 30 % усіх земель, в Європі найбільші площі зрошення без країн СНД: Італія - 2 млн га, Іспанія - 3,1, Румунія - 3, Франція - 2,5 млн га [13]

В Україні площа зрошуваних земель становить 2,45 млн га, зокрема в Степу - 2,1 млн га (або 80% загальної їх площі), Лісостепу - 356 тис. га і в Поліссі - 11 тис. га. Частка зрошуваних земель до загальної площі ріллі і сільськогосподарських угідь сягає відповідно 12,8 і 8,4%. По областях: Херсонській - 25,6%, Запорізькій - 13,4, Дніпропетровській - 11,4, Одеській - 11,2, Миколаївській - 11,1, Донецькій - 9,4%. Найбільше зрошуваних земель в Херсонській області - 471,9 тис. га, у тому числі 452,8 тис. га ріллі [6]. Основними культурами, які вирощуються на поливних землях у цих областях, є: овочево-баштанні - майже 95% від загальної площі посівів овочів та баштанних, з технічних - соняшник, ріпак та соя, зернових - пшениця, кукурудза, горох, гірчиця.

Згідно з офіційними статистичними даними найбільше земель у Херсонській області зрошується під посівами олійних культур - 157, 4 тис. га, або 29,1%, зернові та зернобобові культури на площі 66,2 тис. га, що становить 9% та під вирощуванням овочевих культур лише 7,7 тис. га - 18,9% (табл. 1).

Незважаючи на статистичні дані, ця область є однією із найбільших з вирощування овочево-баштанних культур, які потребують відповідних високих температур повітря та підвищеної вологості, що досягається за допомогою штучного зрошення. Останнім часом тут переважно застосовують крапельний полив на богарних площах, що є набагато функціональнішим та вигіднішим від стаціонарних поливів. Водночас використання крапельного зрошення також повинно мати офіційне документальне дозвілля оформлення на спеціальне використання води, отримання лімітів, що, передусім, вимагає додаткових затрат часу та коштів. Враховуючи складне вітчизняне документальне оформлення, здебільшого сільськогосподарські товаровиробники застосовують кра-

пельне зрошення без законодавчо-правових документів, що викривляє статистичні дані щодо врожайності та кількості поливних площ. Крім того, у чинній звітності не передбачено подання інформації щодо вирощування та одержання продукції з поливних земель крапельним зрошенням. Така ситуація призвела до недостовірності даних щодо вирощування овочево-баштанних культур, бо на 90 % така продукція отримана саме на площах, які зрошуються крапельним спосо-

бом. У той час, коли технічні культури (соя, соняшник, ріпак) зрошуються звичайним фрегатним способом, а устаткування обліковується на балансі ще з 90-х років. Як показує практика, в офіційних статистичних даних щодо зрошення земель крапельним способом враховується інформація, подана юридичними особами, які мають право на одержання дозволів на полив, а це тільки до 30% від загальних поливних площ.

1. Частка поливних площ у структурі посівних площ за основними групами культур, 2017 р.

Область	Зернові та зернобобові культури			Олійні культури			Овочеві культури відкритого ґрунту		
	площа, тис.га		%	площа, тис.га		%	площа, тис.га		%
	всього	поливні		всього	поливні		всього	поливні	
Дніпропетровська	1120,1	7,8	0,7	684,6	5,2	0,8	35,3	1,5	4,2
Запорізька	951,2	16,0	1,7	622,9	21,7	3,5	15,6	0,8	5,1
Миколаївська	874,9	6,1	0,7	592,5	4,7	0,8	19,0	4,4	23,2
Одеська	1188,5	12,7	1,0	582,4	3,0	0,5	22,1	1,6	7,2
Херсонська	738,6	66,2	9,0	541,5	157,4	29,1	40,8	7,7	18,9
Україна	14560,3	120,6	0,8	8925,2	196,1	2,2	440,3	18,6	4,2

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Як свідчать дослідження, існує досить значне варіювання за рівнем врожайності при веденні традиційного і зрошувального землеробства (табл. 2). Зокрема врожайність зернових і зернобобових культур при зрошенні у 1,5-2 рази вища (залежно від області), ніж без зрошення, врожайність олій-

них - у 1,3-2 рази, а овочевих - у 1,7-5,3 рази. Таким чином, вирощування продукції рослинництва в Південному Степу знаходиться в ризиковій зоні, отримання прибутку можливе тільки за сприятливих погодних умов або штучного поливу, в інших випадках агровиробник одержує збиток.

2. Зіставлення врожайності сільськогосподарських культур при богарному і зрошувальному землеробстві, 2017 р.

Область	Зернові та зернобобові культури			Олійні культури			Овочеві культури відкритого ґрунту		
	урожайність, ц/га			урожайність, ц/га			урожайність, ц/га		
	без поливу	поливні	Відношення поливних до неполивних, %	без поливу	поливні	Відношення поливних до неполивних, %	без поливу	поливні	Відношення поливних до неполивних, %
Дніпропетровська	31,7	57,9	182,5	19,6	25,3	129,4	165,1	475,4	287,9
Запорізька	30,1	59,1	196,3	15,2	26,6	175,0	140,6	245,1	174,3
Миколаївська	30,5	50,7	166,5	16,4	24,6	149,7	142,7	762,5	534,5
Одеська	35,7	52,6	147,3	20,5	27,8	135,9	115,1	318,1	276,4
Херсонська	31,9	61	191,3	14,0	28,9	207,1	205,5	644,4	313,6
Україна	42,4	58,8	138,8	20,4	28,4	139,0	181,8	565,4	311,0

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

На перший погляд, такий рівень урожайності вказує на можливість ведення успішного аграрного бізнесу з одержанням мак-

симальних прибутків, але водночас потрібно пам'ятати, що отримання високих урожаїв на зрошуваних землях зумовлює чималі до-

даткові вкладення в основні та оборотні засоби. Зрошувальну систему в Україні було побудовано та введено в експлуатацію у 70-90-х роках і в процесі реформування агропромислових підприємств у 2000-х роках втрачено значну частину поливних систем. Однією з основних причин було те, що зрошувальне майно - майно, яке не підлягало паюванню, тривалий час знаходилося без власника, що призвело до розкрадання. Звернення до правоохоронних органів про «варварські» дії не давали результату через відсутність власника, і, як наслідок, немає потерпілої сторони. Обладнання, яке все-таки вдалося зберегти при реформуванні, передано у користування місцевим комунальним структурам за оцінковою вартістю, а ті надають в оренду сільськогосподарським товаровиробникам. Розмір орендної плати згідно з Законом України від 10.04.1992 року за № 2269-XII «Про оренду державного та комунального майна» та Постанови Кабінету Міністрів України від 04.10.1995 року «Про методику розрахунку орендної плати за державне майно та пропорції її розподілу» становить не менше 10% від вартості такого майна, оціненого експертами за ринковою вартістю на момент передачі їм від реформованих агропідприємств, після чого не здійснюється оцінка такого майна через

дорожнечу її проведення, а згідно з чинним законодавством України щороку застосовується індекс інфляції, амортизація не нараховується, що призводить до завищеної орендної плати за таке майно [8,18]. Як показує практика, договори оренди зрошувальних систем між місцевими комунальними органами та сільськогосподарським товаровиробником укладаються щороку, без нотаріального посвідчення, уникаючи додаткових накладних витрат на оформлення.

Дослідження підтверджують, що частка продукції сільського господарства, отриманої із поливних земель в цілому по Україні, є порівняно невеликою (табл. 3). Найбільше одержано продукції овочевих культур, зокрема у 2017 р. - 1 057,1 тис. тонн, що сягає 11,4% у загальному виробництві цих культур. Олійних культур отримано в обсязі 557,7 тис. тонн, що займає лише 3% у загальному валовому зборі, по зернобобових ці показники відповідно становлять 710,3 тис. тонн та 1,2%. Поясненням є те, що інтенсивність використання зрошувальних земель відслідковується тільки на півдні України у таких областях як Херсонська, Запорізька, Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, що ставить їх у нерівні умови з іншими областями України як відносно умов виробництва, так і відносно виробничих витрат.

3. Частка виробництва з поливних земель у загальному виробництві продукції рослинництва України

Культури	2016 р			2017 р		
	з усіх земель, тис. тонн	у т.ч. з поливних, тис. тонн	Частка поливних, %	з усіх земель, тис. тонн	у т.ч. з поливних, тис. тонн	Частка поливних, %
Зернові та зернобобові	66 088	565,1	0,9	61 916,7	710,3	1,2
Пшениця озима	26 043,4	230,3	0,9	25 398,5	223,3	0,9
Ячмінь ярий	5 798,2	9,8	0,2	5 243,8	11,3	0,2
Кукурудза	28 074,6	305,6	1,1	24 668,6	336,6	1,4
Олійні	19 192,4	576,2	3,0	18 411,5	557,7	3,0
Соняшник	13 626,6	113,6	0,8	12 235,5	117,7	1,0
Ріпак озимий	4 277,0	45,5	1,1	2 093,8	40,7	1,9
Соя	1 085,5	416,0	38,3	3 899,4	395,7	10,1
Баштанні (кавун, диня)	583,4	11,2	1,9	434,2	10,9	2,5
Овочі відкритого ґрунту	8 867,8	1000,4	11,3	9286,3	1 057,1	11,4

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

У результаті досліджень встановлено, що витрати на виробництво на одиницю продукції з основних культур на зрошуваних землях вищі порівняно із середніми витратами на 10-44% (табл. 4). Так, найбільша різниця спостерігається у групі зернових культур

(41,4%), тоді як зростання урожайності становить лише 38,8%. Зокрема на виробництво 1 ц кукурудзи у 2016 р. в середньому сільськогосподарські підприємства витратили 197,5 грн, тоді як за умов зрошення затрати збільшилися до 285,1 грн на 1 ц. При вирощуванні інших культур різниця витрат становить 10-44%.

щуванні олійних культур на зрошуваних землях витрати підвищуються на 26,3%, тоді як урожайність стає більшою на 39%. На виробництво овочевих та баштанних культур при поливі було використано 363,4 грн у роз-

рахунку на 1 ц, тоді як у середньому показник сягає 349,6 грн, що найбільш вигідно для сільськогосподарського товаровиробника, оскільки врожайність цих культур за умов поливу збільшується втричі.

4. Витрати на виробництво 1 ц основних видів продукції рослинництва України, 2016 р.

Культури	Витрати на виробництво 1 ц, грн		
	на усіх землях	на зрошуваних землях	Відношення, %
Зернові та зернобобові	213,0	301,2	141,4
Пшениця озима	221,4	316,9	143,1
Ячмінь ярий	218,5	265,8	121,6
Кукурудза	197,5	285,1	144,4
Олійні	498,9	630,1	126,3
Соняшник	448,3	590,8	131,8
Ріпак озимий	539,9	668,3	123,8
Соя	508,5	643,5	126,5
Баштанні (кавун, диня)	84,6	106,2	125,5
Овочі відкритого ґрунту	156,6	172,6	110,2

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Зважаючи на істотний ступінь спрацювання зрошувальних систем в Україні, гостро постає питання впровадження нововведеного зрошення, що потребує залучення чималих додаткових коштів порівняно з богарним землеробством. Міністерство аграрної політики та продовольства України за участі Світового банку розробило стратегію з відновлення та розвитку зрошення. Очікувалося, що активно цей процес розпочнеться вже 2017 року, а до 2020 р. буде відновлено систему поливу на площі близько 500 тис. га. Це дасть змогу збільшити врожайність утричі, щороку виробляти додатково продукції на 15 млрд грн та підвищити доходи сільгоспвиробників.

Потреба в коштах для капітальних вкладень становить близько 2000 доларів на гек-

тар, і це не враховуючи витрати на подачу води до поливних машин. Однак підвищення врожайності та багаторічна стабільність в отриманні високих урожаїв покриває ці витрати, водночас, коли від богарних земель через посуху одержаних урожаїв не вистачає для відшкодування фактично понесених витрат.

Відтак треба розраховувати собівартість поливу, крім витрат з експлуатації основних засобів, чи то капітальні вкладення та перенесення вартості у вигляді амортизаційних відрахувань, або сплата орендної плати за зрошувальні системи, значні витрати агро-виробник несе на обслуговування системи зрошування та кошти за вартість води (табл. 5).

5. Витрати на полив та їх структура на прикладі ПП «Аскон» Якимівського району Запорізької області

Статті витрат	2017 р. (факт)			2018 р. (план)		
	Сума, грн		Структура, %	Сума, грн		Структура, %
	на 100 м³	на 1 га		на 100 м³	на 1 га	
Послуги управліннь водного господарства	129,72	869,12	63,0	155,66	1 042,94	49,2
у т. ч. за електроенергію	74,28	497,68	36,1	89,14	597,22	28,2
Послуги, пов'язані з подачею води	55,44	371,44	26,9	66,52	445,72	21,0
Оплата праці	31,28	209,60	15,2	36,60	245,23	11,6
Відрахування на соціальні заходи	3,90	26,10	1,9	8,05	53,95	2,5
Запасні частини	6,95	46,59	3,4	8,34	55,90	2,6
Пально-мастильні матеріали	5,96	39,94	2,9	7,15	47,93	2,3

Матеріали	1,62	10,88	0,8	1,95	13,05	0,6
Амортизація	-	-	-	-	-	-
Орендна плата за користування зрошувальними системами	18,82	126,06	9,1	21,39	143,33	6,8
Використання автотранспорту, тракторного парку	6,83	45,77	3,3	8,20	54,92	2,6
Інші витрати	0,83	5,54	0,4	0,90	6,00	0,3
Рентна плата за спеціальне використання води	-	-	-	66,40	444,88	21,0
Всього	205,91	1379,60	100,0	314,64	2118,13	100,0

Джерело: Розраховано за даними ПП «Аскон» Якимівського району Запорізької області.

У результаті внесення змін до статті 255 Податкового кодексу України в частині визначення суб'єкта платником рентної плати за спеціальне користування води сільськогосподарські товаровиробники у 2018 р. повинні сплачувати ще одну статтю витрат «рентна плата за спеціальне використання води» (див. табл. 5).

Розглянемо цю ситуацію детальніше. З 01.01.2018 р. набрали чинності внесені зміни до пункту 255.1 статті 255 Податкового кодексу України в частині визначення кола платників рентної плати відповідно до Закону України від 21.12.2016 № 1797-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» (пункт 110 розділу I), а саме: обов'язок платника з рентної плати покладено на суб'єктів господарювання, що належать до первинних водокористувачів, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману способом забору води з водних об'єктів без надання преференцій бюджетним установам, що належать до первинних водокористувачів.

Рентну плату до 01.01.2018 року сплачували водокористувачі, які використовували воду, одержану від первинних водокористувачів. Вторинними водокористувачами були агропідприємства і на 2018 рік вони ними залишилися, з яких понад 90% є платниками єдиного податку 4-ї групи, а первинними водокористувачами - районні управління зрошувальних систем. Згідно з нормами Податкового кодексу України, а саме пункту 297.1 статті 297 «Особливості нарахування, сплати та подання звітності з окремих податків і зборів платниками єдиного податку», сільгосптоваровиробники, як платники єдиного податку 4-ї групи, звільнялися від сплати рентної плати за спецводокористування (вона є складовою єдиного податку групи) [17]. З 1 січня поточного ро-

ку платниками рентної плати за спеціальне водокористування є міжрайонні управління як первинні водокористувачі. Згідно зі статтею 42 Водного кодексу України «Первинні водокористувачі - це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води».

Міжрайонні управління водного господарства є бюджетними неприбутковими організаціями і державним бюджетом кошти на сплату податку (рентної плати) не передбачено, а тому первинні водокористувачі будуть вимушені з 2018 р. включити рентну плату за спецводокористування у вартість послуг, що додатково збільшить їх на 27% - відповідно на 66,44 грн за 100 м³, або 444,88 грн на 1 га (див. табл. 5).

Під час зрошення сільськогосподарських культур на 1 га поливу потрібно в середньому від 650-700 м³ води, на прикладі ПП «Аскон» Якимівського району Запорізької області у 2017 р. в середньому використано 670 м³ на 1 га, або 1379,60 грн додатково на фізичний 1 га поливу, водночас, коли кожна культура потребує кількарізного поливу та різний об'єм води. Наприклад, при вирощуванні пшениці озимої необхідно приблизно 2680 м³ води, або 4-разовий полив, при цьому витрати сягають 5 518,39 грн на 1 га (табл. 6).

Таким чином, порівняння фактичних даних 2017 р. з плановими показниками на 2018 р. свідчить, що витрати на полив збільшаться на 1500-5400 грн на 1 га залежно від культури, або понад 1,5 раза.

Значне збільшення собівартості виробленої продукції змусить сільгосптоваровиробників зменшити площі посіву, або повністю відмовитися від вирощування таких вологозалежних зернових, технічних та овочевих культур тощо, що негативно вплине на продовольчу безпеку держави та знизить надходження до бюджетів. Підвищення вартості води для зрошення сільгосп-

культур спричинить зменшення у рази її площ посівів під поливом. споживання водокористувачами, а також

6. Витрати на полив при вирощуванні основних сільськогосподарських культур в Україні

Культури	Об'єм води	Кількість поливів	Витрати на полив 1 га, грн		
	м³ на 1 га		2017 р.	2018 р.*	Різниця 2018 р. від 2017 р., грн
Зернові та зернобобові	2800	4	5 765,48	8 809,92	3044,4
Пшениця озима	2680	4	5 518,39	8 432,35	2914,0
Ячмінь ярий	1400	2	2 882,74	4 404,96	1522,2
Кукурудза	3500	5	7 206,85	11 012,4	3805,6
Олійні	2010	3	4 138,79	6 324,26	2185,5
Соняшник	2010	3	4 138,79	6 324,26	2185,5
Ріпак озимий	2010	3	4 138,79	6 324,26	2185,5
Баштанні (кавун, диня)	3500	5	7 206,85	11 012,40	3805,6
Овочі відкритого ґрунту	4900	7	10 080,59	15 417,36	5336,8

* 2018 р. — показники розраховані які планові на підставі фактичних даних 2017 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України та ПП «Аскон» Якимівського району Запорізької області.

Отже, держава продовжує здійснювати тиск на сільськогосподарського товаровиробника у вигляді сплати податків не на виробника, а через державні структури, збільшуючи при цьому послуги таких організацій. Тоді, коли аграрна галузь сплачує податки більші ніж інші галузі, податкове навантаження сягає 10-12 % від обсягу реалізації, або 2200-2500 грн з 1 га, при середньому податковому навантаженні в Україні не більше 3%.

Одним із шляхів вирішення проблеми зменшення вартості поливу може бути внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 № 524 «Про затвердження переліку підприємств та організацій, які забезпечують перекидання води у маловодні регіони каналами і водогонами міжбасейнового та внутрішньобасейнового перерозподілу водних ресурсів», а саме додавши до переліку водогосподарські організації (Міжрайонні управління водного господарства), які подають воду на зрошення сільгоспкультур [19]. Згідно із статтею 48 Водного кодексу України підприємства та організації, які входять до цього переліку, звільняються від оподаткування.

Висновки. У зв'язку із кліматичними змінами в останні роки набуває актуальності питання зрошувального землеробства. В Україні воно найбільше зосереджено в Херсонській, Одеській, Миколаївській, Запорізькій та Дніпропетровській областях. Виявле-

но певні викривлення в офіційних статистичних даних щодо площ зрошуваних земель, причинами яких є застосування сільськогосподарськими товаровиробниками крапельного поливу без офіційного дозвільного оформлення, яке також не передбачає подання звітності в органи статистики.

Встановлено, що сільськогосподарські товаровиробники отримують значно вищий рівень урожайності на зрошуваних площах (від 1,4 до 3 разів), проте це вимагає істотних додаткових витрат. Так, витрати на виробництво 1 ц продукції рослинництва на зрошуваних землях у 2016 р. збільшилися на 10-43% залежно від виду. На прикладі ПП «Аскон» Якимівського району Запорізької області визначено, що собівартість поливу в розрахунку на 1 га у 2017 р. становила 1379,6 грн, найбільшу частку в якій займали такі статті витрат, як оплата управлінням водного господарства за електроенергію (36,1%) та послуги, пов'язані з подачею води (26,9%). Внаслідок внесення змін до Податкового кодексу України в частині визначення кола платників рентної плати за спеціальне користування водою, таку рентну плату первинні водокористувачі змушені включити у вартість послуг за подачу води, які надаються сільськогосподарським підприємствам. У результаті для останніх збільшуються витрати на полив, які, за нашими розрахунками, у 2018 р. на 1 га зростуть на 53,5%, причому однією із найбільших статей витрат

буде рентна плата за спеціальне використання води (21%). Таке підвищення витрат загрожує відмовою товаровиробників від вирощування вологозалежних зернових, технічних та овочевих культур. Для зменшення податкового навантаження на сільськогосподарських товаровиробників пропонується

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : монографія 2-е вид., доповн. і переробл.. Київ : КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Балиук С. А. Наукові основи охорони та раціонального використання зрошуваних земель України; за наук. ред. С. А. Балиука, М. І. Ромашенка, В. А. Сташука. Київ : Аграрна наука, 2009. 624 с.
3. Бутинець Ф. Ф. Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю та аналізу*. 2012. Вип. 1 (22). С.11-18.
4. Вожегова Р. А. Стан та перспективи розвитку зрошення на півдні України. *Зрошуване землеробство*. 2010. Вип. 54. С. 3-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zz_2010_54_3 (дата звернення 17.04.18).
5. Голушко В. П. Точка беззбитковості : теоретичні погляди та методологія розрахунків *Економіка АПК*. 2006. № 10. С. 148-151.
6. Економічна статистика / Економічна діяльність / Сільське, лісове та рибне господарство. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pvzu/pvzu2017_xl.zip. (дата звернення: 09.05.2018).
7. Жуйков Г. Є. Інноваційні основи економіко-екологічної стратегії ефективного розвитку зрошуваного землеробства в нових умовах господарювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.07.02. Миколаїв, 2006. 36 с.
8. Закон України від 10.04.1992 року за № 2269-XII «Про оренду державного та комунального майна». URL : <http://rada.gov.ua/> (дата звернення: 09.05.2018).
9. Коваленко О. В. Класифікація витрат ресурсів як основа оцінювання собівартості продукції. *Економіка АПК*. 2004. № 4. С.90-95.
10. Лукинов И. И. Ценообразование и рентабельность производства сельскохозяйственных продуктов : монография. Москва : Колос, 1964. 423 с.
11. Лупенко Ю., Тулуш Л. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 5-17.
12. Методологія та методика формування і функціонування цінового механізму АПК в перехідний період до ринкової економіки; авт. кол. : О. М. Шпичак, В.Н. Зимовець, В.Ю. Протасов та ін. ; УААН, ІАЕ. Київ, 1993. 64 с.
13. Михальчук В. І., Коломієць Ю. А., Вознюк Л. І. Основи меліорації і ландшафтознавства. Петрівка. 2009. URL : <http://hevchenkove.org.ua> (дата звернення: 07.05.2018).
14. Нечипоренко О. М. Організаційно-управлінські трансформації в зрошувальному землеробстві України. *Економіка АПК*. 2016. №1. С. 24-32.
15. Охріменко І. В. Витрати в системі управління сільськогосподарських підприємств. *Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки*; редкол. О. В. Комеліна та ін. Полтава : ПолтНТУ, 2014. Ч. 1. С. 38-40.
16. Пасхавер Б. Й. Прибутковість і рентабельність сільськогосподарських підприємств в інфляційному процесі. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 3. С. 66-76.
17. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>. (дата звернення: 09.05.2018).

доповнити перелік підприємств і організацій, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 р. № 524, Міжрайонними управліннями водного господарства, що звільнить їх від зобов'язань сплачувати рентну плату за спеціальне використання води.

References

1. Andriichuk, V.H. (2002). *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv : monohrafiia 2-e vyd., dopovn. i pererobl.* [Economics of agrarian enterprises: monograph. 2nd ed.]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Baliuk, S.A. (2009). *Naukovi osnovy okhorony ta ratsionalnoho vykorystannia zroshuvanykh zemel Ukrainy* [Scientific fundamentals of protection and rational use of irrigated lands of Ukraine]. S.A. Baliuk, M.I. Romashchenko, V.A. Stashuk (Eds.). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
3. Butynets, F.F. (2012). *Vytraty vyrobnytstva ta yikh klasyfikatsiia dlia potreb upravlinnia* [Production costs and their classification for management needs]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu ta analizu*, 1 (22), pp. 11-18 [In Ukrainian].
4. Vozhehova, R.A. (2010). *Stan ta perspektyvy rozvytku zroshennia na pivdni Ukrainy* [Status and prospects of irrigation development in the south of Ukraine]. *Irrigated agriculture*, 54, pp. 3-9. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zz_2010_54_3 [In Ukrainian].
5. Halushko, V.P. (2006). *Tochka bezzbytkovosti : teoretychni pohliady ta metodolohiia rozrakhunkiv* [Break-even point: theoretical views and methodology of calculations]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 148-151 [In Ukrainian].
6. *Ekonomichna statystyka / Ekonomichna diialnist / Silske, lisove ta rybne hospodarstvo* [Economic statistics / Economic activity / Agriculture, forestry and fisheries]. *State Statistical Service of Ukraine*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pvzu/pvzu2017_xl.zip [In Ukrainian].
7. Zhuikov, H.Ye. (2006). *Innovatsiini osnovy ekonomiko-ekolohichnoi stratehii efektyvnoho rozvytku zroshuvanooho zemlerobstva v novykh umovakh hospodariuvannia* [Innovative bases of the economic-ecological strategy of effective development of irrigated agriculture in new conditions of management]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Mykolaiv [In Ukrainian].
8. *Pro orendu derzhavnoho ta komunalnoho maina : Zakon Ukrainy vid 10.04.1992 № 2269-KhII* [On the lease of state and communal property: Law of Ukraine from 10.04.1992 No. 2269-XII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://rada.gov.ua/> [In Ukrainian].
9. Kovalenko, O.V. (2004). *Klasyfikatsiia vytrat resursiv yak osnova otsiniuvannia sobivartosti produktiv* [Classification of resource costs as a basis for evaluating the cost of production]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 90-95 [In Ukrainian].
10. Lukynov, Y.Y. (1964). *Tsenobrazovanye y rentabelnost proizvodstva selskokhoziaistvennykh produktov : monohrafiia* [Price and profitability of production of agricultural products: monograph]. Moskva: Kolos [In Russian].
11. Lupenko, Yu.O., & Tulush, L.D. (2016). *Opodatkuvannia silskoho hospodarstva v umovakh transformatsii spetsialnykh podatkovykh rezhymiv* [Taxation of agriculture in the context of the transformation of special tax regimes]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 5-17 [In Ukrainian].
12. Shpychak, O.M., Zymovets, V.N., Protasov, V.Yu. et al. (1993). *Metodolohiia ta metodyka formuvannia i funktsionuvannia tsinovoho mekhanizmu APK v perekhidnyi period do rynkovoї ekonomiky* [Methodology and methods of formation and functioning of the price mechanism of agroindustrial complex in the transition period to a market economy]. Kyiv: UAAN, IAE [In Ukrainian].

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.1995 року «Про методику розрахунку орендної плати за державне майно та пропорції її розподілу». URL : <http://rada.gov.ua/>. [Дата звернення: 09.05.2018].
19. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 № 524 «Про затвердження переліку підприємств та організацій, які забезпечують перекидання води у маловодні регіони каналами і водогоними міжбасейнового та внутрішньобасейнового перерозподілу водних ресурсів». URL : <http://rada.gov.ua/>. [Дата звернення: 09.05.2018].
20. Ромащенко М. І. Роль зрошення в забезпеченні сталого ведення аграрного виробництва в умовах природно-кліматичних змін. URL : <http://amdi.org.ua/docs/Romaschenko.ppt> (дата звернення: 09.05.2018).
21. Свиноус І.В., Шпичак О. М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами - витрати, ціни, ефективність : монографія. Київ : ІАЕ, 2008. 320 с.
22. Сташук В. А. Еколого-економічні основи басейнового управління водними ресурсами. Київ : Аграрна наука, 2006. 443 с.
23. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення : монографія; О. М. Шпичак, О. В. Боднар, О. О. Шпичак ; за ред. О. М. Шпичака. Київ : ЦП «Компринт», 2017. 545 с.
24. Хвесик М.А., Левковська Л.В., Мандзик В.М. Інвестиційне забезпечення розвитку зрошувального землеробства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. №3. С. 5-14
25. Ціноутворення в умовах формування ринкових відносин в АПК : монографія; за ред. П. Т. Саблука, В. П. Ситника, О. М. Шпичака. Київ : ІАЕ, 1997. 502 с.
26. Шпичак О. М. Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 85-95.
27. Ohajianya D.O., Onyenweaku C.E.. Analysis of costs and returns in rice farming by farm size in Ebonyi State Journal of Agriculture and Social Research: 2003 3(1): 29-39.
28. Robert K Manatt, Arne Hallam, Lisa A Schulte, Emily A Heaton, Theo Gunther, Richard B Hall and Ken J Moore. Farm-scale costs and returns for second generation bioenergy cropping systems in the US Corn Belt - Environmental Research Letters, Volume 8, Number 3 September 2013.
13. Mykhalchuk, V.I., Kolomiets, Yu.A., & Vozniuk, L.I. (2009). *Osnovy melioratsii i landshaftoznavstva [Fundamentals of melioration and landscape studies]*. Petrivka. Retrieved from: <http://hevchenkove.org.ua> [In Ukrainian].
14. Nechyporenko, O.M. (2016). Orhanizatsiino-upravlinskiy transformatsii v zroshuvalnomy zemlerobstvi Ukrainy [Ecological and economic basics of basin water resources management]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 24-32 [In Ukrainian].
15. Okhrimenko, I.V. (2014). Vytraty v systemi upravlinnia silskohospodarskykh pidpriemstv [Expenditures in the management system of agricultural enterprises]. *Suchasni innovatsiino-investytsiini mekhanizmy rozvytku natsionalnoi ekonomiky*. (Ch. 1.). O.V. Komelina et al. (Eds.). (pp. 38-40). Poltava: PolNTU [In Ukrainian].
16. Paskhaver, B.Y. (2016). Prybutkovist i rentabelnist silskohospodarskykh pidpriemstv v inflatsiinomu protsesi [Profitability and profitability of agricultural enterprises in the inflation process]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, 3, pp. 66-76 [In Ukrainian].
17. Podatkovi Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI [Tax Code of Ukraine from 02.12.2010 No. 2755-VI]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> [In Ukrainian].
18. Pro metodyku rozrakhunku orendnoi platy za derzhavne maino ta proporsii yii rozpodilu : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.10.1995 [On the methodology for calculating the rent for state property and the proportion of its distribution: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 04.10.1995]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://rada.gov.ua> [In Ukrainian].
19. Pro zatverdzhennia pereliku pidpriemstv ta orhanizatsii, yaki zabezpechuiut perekydannya vody u malovodni rehiony kanalamy i vodohonomy mizh baseinovoho ta vnutrishnobaseinovoho pererozpodilu vodnykh resursiv : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.05.1997 № 524 [On approval of the list of enterprises and organizations that ensure the transfer of water to shallow regions by channels and water supply between the basin and inland water re-distribution of water resources: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 30.05.1997 No. 524]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://rada.gov.ua> [In Ukrainian].
20. Romashchenko, M.I. (n.d.). Rol zroshennia v zabezpechenni staloho vedennia aharnoho vyrobnytstva v umovakh pryrodno-klimatichnykh zmin [Role of irrigation in ensuring the sustainable management of agrarian production in conditions of natural and climatic changes]. Retrieved from: <http://amdi.org.ua/docs/Romaschenko.ppt> [In Ukrainian].
21. Svyynous, I.V., & Shpychak, O.M. (2008). *Realizatsiia produktsii osobystymy selianskymy hospodarstvamy - vytraty, tsiny, efektyvnist : monohrafiia [Realization of products by private peasant farms - costs, prices, efficiency: monograph]*. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
22. Stashuk, V.A. (2006). *Ekoloho-ekonomichni osnovy baseinovoho upravlinnia vodnymy resursamy [Organizational-managerial transformations in irrigating agriculture in Ukraine]*. Kyiv: Aharna nauka [In Ukrainian].
23. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., & Shpychak, O.O. (2017). *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy tsinoutvorennia : monohrafiia [Theoretical and methodological and practical basics of pricing: monograph]*. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: TsP "Komprynt" [In Ukrainian].
24. Khvesyk, M.A., Levkovska, L.V., & Mandzyk, V.M. (2016). Investytsiine zabezpechennia rozvytku zroshuvalnogo zemlerobstva v Ukraini [Investment provision of irrigation agriculture development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 5-14 [In Ukrainian].
25. Sabluk, P.T., Sytnyk, V.P., & Shpychak, O.M. (Eds.). (1997). *Tsinoutvorennia v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn v APK : monohrafiia [Pricing in the conditions of formation of market relations in AIC: monograph]*. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
26. Shpychak, O.M. (2015). Ekonomiko-orhanizatsiini neuzghodzhennosti vzaiemovidnosyn u produktovykh lantsiuhakh v umovakh inflatsiino-devalvatsiinykh protsesiv: napriamy vrehuliuvannia [Economic-organizational inconsistencies of relations in food chains in conditions of inflation-devaluation processes: directions of regulation]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 85-95 [In Ukrainian].

27. Ohajianya, D.O., & Onyenweaku, C.E. (2003). Analysis of costs and returns in rice farming by farm size in Ebonyi State. *Journal of Agriculture and Social Research*, 3(1), pp. 29-39 [In English].
28. Manatt, R.K., Hallam, A., Schulte, L.A., Heaton, E.A., Gunther, T., Hall, R.B., & Moore, K.J. (2013). Farm-scale costs and returns for second generation bioenergy cropping systems in the US Corn Belt. *Environmental Research Letters*, (Vol. 8), 3 [In English].

Tsap V.D. Problems of the production costs in irrigation farming in terms of modern changes in tax legislation

The purpose of the article is to study the factors influencing formation of the costs in crop production under irrigation conditions, predict the consequences of introducing amendments to the Tax Code, in particular definition of the range of payers for the rent for special water use, propose a methodical approach and calculate the cost of watering, taking into account the indicated tax changes, which makes it possible to determine additional tax burden on agricultural producers.

Research methodology. In the research process the following scientific methods have been used: abstract and logical, system analysis; rows of dynamics, structural and logical analysis for comparison of production costs for irrigation and traditional farming, calculation of the cost of irrigation for agricultural producers; expert assessment - for an empirical study of the influence of number of factors on the formation of the costs of agricultural enterprises under irrigation conditions.

Research results. A critical assessment has been made and the reasons for the unreliability of official statistical reporting on yield and size of irrigated areas in Ukraine have been identified. It has been worked out methodology and calculation of the cost of irrigation of agricultural crops depending on the cost items has been made. According to the calculations the size of cost increase has been determined, taking into account the influence of additional factors in 2018, including the rent payment for the special water use.

Elements of scientific novelty. On the basis of the recommended methodological approach, the cost of irrigation during the cultivation of agricultural products and its structure have been determined, which made it possible to highlight the size of the additional tax burden on agricultural enterprises as a result of legislative changes for paying renters for special water use.

Practical significance. Proposed changes to the current legislation of Ukraine, which allow to reduce the tax burden on agricultural producers in terms of cancellation of rent payment for special water use, which is included in the service costs for the implementation of irrigation for agricultural producers. Tabl.: 6. Refs.: 28.

Keywords: production costs, cost, irrigation, yield, agricultural enterprises, rent for special water use, water users, irrigation systems.

Tsap Volodymyr Dmytrovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of accounting and taxation, Tavria State Agrotechnological University (18, Bohdana Khmelnytskoho av., Melitopol, Zaporizhzhia reg.); financial director of PE "Askon" (68, Lenina st., Yakymivka urb. vill., Yakymivka dist., Zaporizhzhia reg.)
E-mail: tzapvd@gmail.com

Цап В.Д. Проблемы издержек производства орошаемого земледелия в условиях современных изменений в налоговом законодательстве

Цель статьи - исследовать факторы влияния на формирование издержек производства продукции растениеводства в условиях орошения, предвидеть последствия внесения изменений в Налоговый кодекс Украины в части определения круга плательщиков рентной платы за специальное использование воды, предложить методический подход и осуществить расчет себестоимости полива с учетом указанных налоговых изменений.

Методика исследования. Используются также методы: абстрактно-логический, системный анализ; ряды динамики, структурно-логический анализ с целью расчета себестоимости полива для сельскохозяйственных товаропроизводителей, определения влияния уплаты рентной платы первичными водопользователями на увеличение расходов сельскохозяйственных товаропроизводителей; экспертной оценки - для эмпирического исследования влияния ряда факторов на формирование расходов сельскохозяйственных предприятий в условиях орошения.

Результаты исследования. На основе критической оценки выявлены причины недостоверности официальной статистической информации относительно урожайности и размера поливных площадей в Украине, разработана методика расчета себестоимости полива сельскохозяйственных культур по статьям издержек, определен размер их увеличения с учётом влияния добавочных факторов в 2018 г., в том числе рентной уплаты за специальное пользование водой.

Элементы научной новизны. На базе рекомендуемого методического подхода рассчитана себестоимость полива при выращивании сельскохозяйственных культур и определена ее структура, что дает возможность определить размер дополнительной налоговой нагрузки на сельскохозяйственные предприятия в результате законодательных изменений плательщикам рентной платы за специальное водопользование.

Практическая значимость. Предложены изменения в действующее законодательство Украины, которые позволят уменьшить налоговую нагрузку на сельскохозяйственных товаропроизводителей в части отмены уплаты рентной платы за специальное использование воды. Табл.: 6. Библиогр.: 28.

Ключевые слова: издержки производства, себестоимость, орошение, урожайность, сельскохозяйственные предприятия, рента за специальное использование воды, водопользователи, оросительные системы.

Цап Владимир Дмитриевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры учёта и налогообложения, Таврический государственный агротехнологический университет (Запорожская обл., г. Мелитополь, просп. Богдана Хмельницкого, 18); финансовый директор ЧП «Аскон» (Запорожская обл., Якимовский р-н, пгт Якимовка, ул. Ленина, 68)
E-mail: tzapvd@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 15.05.2018 р.

Фахове рецензування: 17.05.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Цап В. Д. Проблеми витрат виробництва зрошувального землеробства в умовах сучасних змін у податковому законодавстві. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 57 – 66.

* * *

Передумови застосування фрактального підходу в організації суб'єктів аграрного бізнесу

Мета статті - обґрунтувати доцільність та особливості використання фрактального підходу до організації агробізнесу у високодинамічному та стохастичному середовищі.

Методика дослідження. В основу дослідження покладено наукові положення економічної та фрактальної теорії і принципи системного аналізу.

Результати дослідження. Обґрунтовано передумови застосування фрактального підходу до організації вітчизняного аграрного бізнесу. Ідентифіковано властивості аграрних бізнес-систем фрактального типу, що включають гетерархичність структури, подібність бізнес-системи та її компонентів, узгодженість цілей елементів системи (фракталів) та їх підпорядкованість загальній меті, здатність до самоорганізації та самооптимізації, внутрішню співконкуренцію. Визначено потенційні аграрні бізнес-системи фрактального типу, до яких віднесено вертикально інтегровані структури та диференційовані аграрні товаровиробники. Виділено переваги фрактальних систем, серед яких сприяння інноваційному розвитку, покращання інформаційного забезпечення, формування нових компетенцій.

Елементи наукової новизни. Виявлено необхідність створення бізнес-систем фрактального типу в АПК, показано об'єкти фракталізації в агробізнесу, ідентифіковано та формалізовано властивості та переваги фрактальних бізнес-систем в АПК.

Практична значущість. Охарактеризовано об'єктивну необхідність, переваги й особливості застосування фрактальної моделі у процесі розвитку АПК, що дало можливість розробити теоретичні положення створення аграрних бізнес-систем, спроможних до самооптимізації та самоорганізації у мінливому середовищі. Це сприятиме підвищенню гнучкості, життєздатності та адаптивності сучасних суб'єктів агробізнесу. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: фрактальна організація, фрактал, аграрна бізнес-система, вертикально інтегрована система, гетерархичність.

Николіук Ольга Миколаївна - доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем, Житомирський національний агроєкологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)
E-mail: nikolyukolya@gmail.com

Постановка проблеми. В умовах посилення інтеграційних та глобалізаційних процесів і поглиблення конкуренції аграрні підприємницькі структури набувають рис високоорганізованих соціально-економічних об'єктів. Сучасний ефективно функціонуючий суб'єкт підприємництва має розгалужену структуру (еквіпотенційність системи) із широкою мережею внутрішніх взаємозв'язків між його елементами (цілісність). У результаті взаємодії компонентів аграрних систем формуються додана вартість, ефект та конкурентоспроможність аграрних систем, які не притаманні її елементам (емерджентність системи). Важливим є цільова спрямованість функціонування господарюючих суб'єктів (цільова активність). Діяльність у нестабільному та стохастичному зовнішньому середовищі (відкритість)

визначає прагнення сучасних підприємницьких структур до безперервного відновлення стійкого ефективного стану (тобто до забезпечення рівноваги) (адаптивність системи).

Можна стверджувати, що сучасним суб'єктам агробізнесу характерні властивості складних систем. Однак, як свідчать результати останніх досліджень, традиційна теорія управління організаціями ґрунтується на припущеннях, які позбавляють можливості врахування деяких властивостей. До цих припущень належать такі: існує лише одна оптимальна організація бізнесу, вплив зовнішнього середовища є незначущим у довгостроковій перспективі, динаміка бізнес-систем лінійна, управлінські рішення завжди раціональні тощо [17, с. 31]. Натомість нова парадигма менеджменту має орієнтуватись на відкритість, нелінійність, дисипативність (як невід'ємний детермінант самовідновлення), багатокритеріальність сучасних еконо-

мічних систем. Крім того, слід враховувати, що навіть незначні збурення з боку входів системи та її параметрів часто призводять до незіставних із ними неконтрольованих наслідків. Це вказує на хаотичну динаміку складних економічних систем. Як наслідок, актуальним стає обґрунтування нових методів управління, орієнтованих на перехід системи з хаотичного стану в упорядкований, а також збереження раніше визначених властивостей, що забезпечують її життєздатність. До наукових підходів, принципи яких найчастіше застосовують до процесів організації бізнесу, належить фрактальний підхід.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою фрактального підходу як методологічної основи нашого дослідження є положення фрактальної геометрії, започаткованої французьким математиком Б. Мандельбротом [9]. Вивченню фрактальної будови об'єктів присвячено дослідження Р. Кроновера [8], Е. Фредера [12], М. Шредера [14] та ін. У соціально-економічних науках фрактальний підхід практикується у двох напрямках: для моделювання хаотичної динаміки фінансово-економічних систем (Дж. Браун, М. Дубовиков, Б. Мандельброт, Е. Петерс, Р. Хадсон та ін.) та для організації процесу функціонування бізнес-систем (Х.-Ю. Варнеке, Є. Колбачев, П. Ховерстед, К. Сандкул, М. Кірікова та ін.). У дослідженні використано другий із зазначених напрямів практичної реалізації фрактального підходу, який запропонував та систематизував німецький учений-економіст Х.-Ю. Варнеке [1]. Однак питання фрактальної організації бізнесу досліджувалося здебільшого як перспективний напрям розвитку промислового виробництва. Натомість, незважаючи на диверсифікованість (як горизонтальну, так і вертикальну) господарської діяльності сучасних бізнес-структур в АПК та мережеву будову, застосування ними відповідного підходу практично не вивчається.

Мета статті - обґрунтувати доцільність та особливості використання фрактального підходу до організації агробізнесу у високодинамічному та стохастичному середовищі.

Виклад основних результатів дослідження. Впорядкування та описання хаосу (зокрема економічних систем) пов'язують із фрактальною теорією [2, 3, 8, 14]. Існує два погляди щодо співвідношення фракталів та хаосу: 1) фрактал як метод опису детермі-

нованого хаосу та 2) фрактал як засіб управління хаосом [4, с. 59]. Другий підхід С. Деменок визначає як науковий міф, із чим можна погодитись, оскільки створення фракталів не завжди призводить до впорядкування хаосу. На нашу думку, положення теорії фракталів треба розглядати, поперше, як методологічний інструментарій дослідження процесів функціонування складних економічних систем в умовах хаотичної динаміки та, по-друге, як методологічну базу обґрунтування їх структурно-функціональної будови.

Поняття «фрактальна організація» в економічну теорію ввела американський економіст М. Уїтлі, яка наголосила, що найвищу якість мають саме фрактально організовані структури [21, с. 132]. Ідея фрактальної будови ґрунтується на теорії Б. Мандельброта про самоподібність елементів природних систем [12, с. 19]. Бізнес-систему, їх фрактальну будову можна тлумачити як подібність економічної системи та її складових. У фрактальній геометрії така подібність асоціюється із фізичною ідентичністю [5, с. 59]. Щодо складних бізнес-систем, то їх самоподібність поєднана з ідентичністю бізнес-процесів, організаційної структури, системи управління, ієрархії цілей. Європейські економісти К. Сендкул та М. Кірікова основними мотиваційними чинниками перетворення традиційно організованих суб'єктів бізнесу на фрактальні визначають гнучкість, надійність та здатність фрактальних систем легко адаптуватись до зовнішніх викликів [19, с. 194]. Ці властивості є невід'ємною умовою успішності господарювання на швидкозмінних і нестабільних аграрних ринках.

Німецький економіст Х.-Ю. Варнеке під фрактальною організацією розуміє соціально-економічну систему, яка формується практично незалежними структурними одиницями - фракталами. Фрактали характеризуються здатністю самоорганізовуватись, самовідновлюватись і самооптимізуватись у динамічному зовнішньому середовищі [1, с. 157-232]. До зазначених властивостей фрактальних систем також додають самоподібність (спроможність фракталу повторювати структуру бізнес-системи, до складу якої він входить, незалежно від його розміру), цілеспрямованість, емерджентність, коеволюційний розвиток [15]. Фрактальна організація бізнесу базується на тому, що підприємницька активність (діяльність на

власний ризик з метою отримання ефекту) зосереджується на всіх, а не лише на верхніх, рівнях структури господарюючого суб'єкта [17, с. 35]. Висновок про реалізацію того чи іншого рішення може затверджувати як управлінський персонал господарюючого суб'єкта у цілому, так і співробітники його структурних компонентів, зумовлюючись загальною метою організації.

Фрактальна організація господарської діяльності нерозривно поєднана з функціонуванням складних бізнес-систем. Бізнес-система - це сукупність компонентів, які, взаємодіючи між собою, утворюють нову властивість, нехарактерну для окремих елементів. У дослідженні під аграрною бізнес-системою (бізнес-системою аграрного спрямування) розуміємо формальний та неформальний суб'єкт агробізнесу (із обов'язковим виробництвом сільськогосподарської продукції). До аграрних бізнес-систем належать сільськогосподарські підприємства та їх об'єднання (зокрема вертикально інтегровані структури), компонентам яких можуть бути властиві ознаки фракталів. В основу декомпозиції таких бізнес-систем доцільно покласти структурний підхід (поділ на складові).

Процес трансформації традиційних бізнес-систем у фрактальні визначено як процес фракталізації. Рівень фракталізації господарюючого суб'єкта відображає, наскільки децентралізованим є управління його елементами. Процеси фракталізації нерозривно пов'язані з рівнем фрактальності елементів бізнес-системи, який залежить від готовності до набуття ознак фракталу (передусім самоорганізації, самовідновлення, самооптимізації, цілеспрямованості, цілепокладання) та відповідним чином отримання автономії від контролюючого центру.

Створення фрактальних організацій в аграрному секторі економіки вбачається цілком логічним з огляду на складну структуру аграрних бізнес-структур, зумовлену диверсифікованістю їх діяльності. Підрозділи суб'єктів агробізнесу, які спеціалізуються на рослинництві, тваринництві, переробці сільськогосподарської сировини, сервісному обслуговуванні тощо, можуть мати всі ознаки фракталів та водночас працюють заради досягнення єдиної стратегічної мети підприємницької структури, а також для об'єднання сільськогосподарських товаровиробників, утворених задля спіль-

ної мети. До потенційних фракталів у складі існуючих бізнес-систем аграрного профілю доцільно віднести:

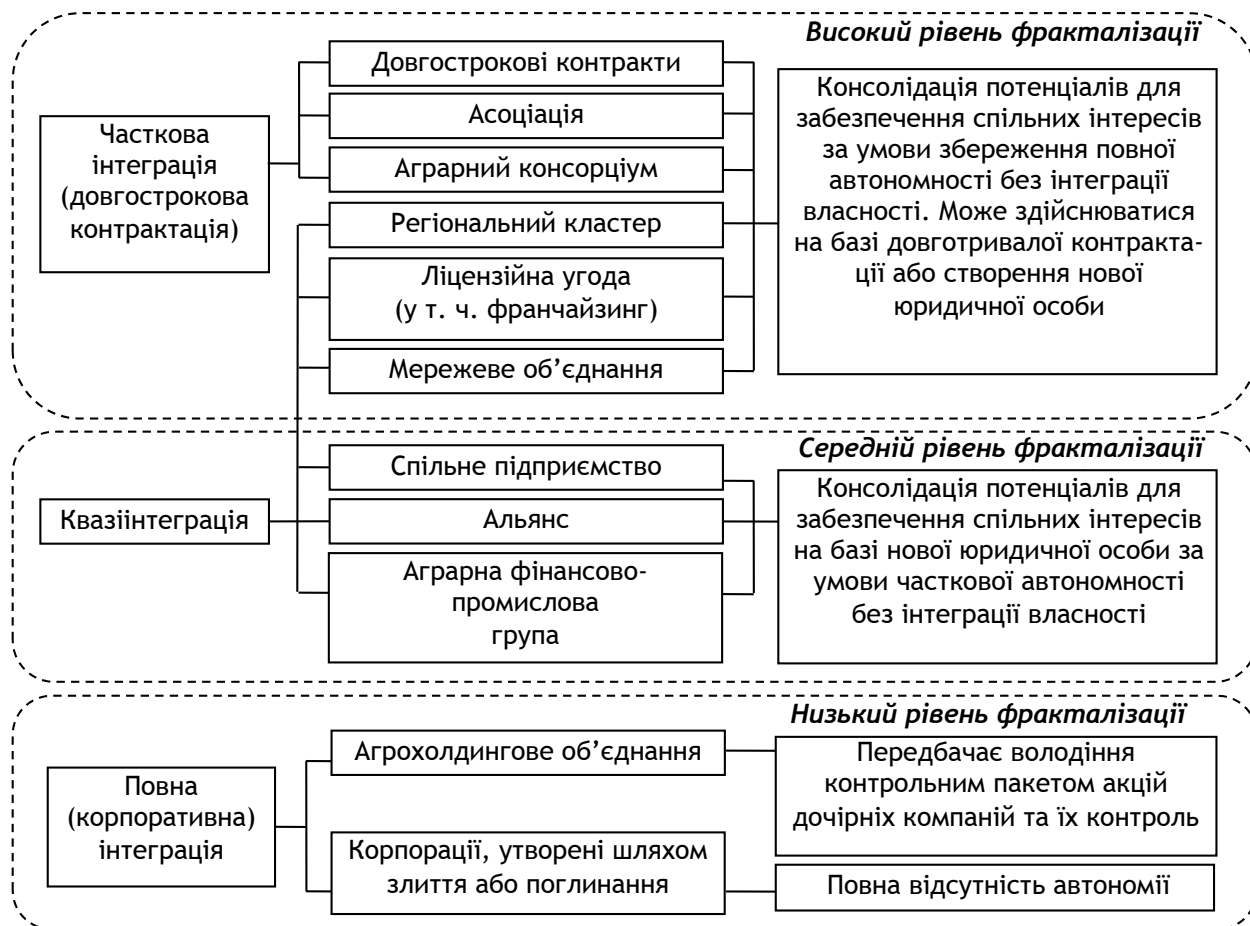
1) виробничі підрозділи сільськогосподарських підприємств;

2) господарюючих суб'єктів, забезпечення ефективного функціонування та повного використання ресурсного потенціалу, які потребують об'єднання з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками, партнерами та/або контрагентами;

3) сільськогосподарські підприємства, які вже є учасниками вертикально інтегрованих бізнес-систем. Наприклад, щодо товаровиробників, які входять до складу агрохолдингів та можуть поступово накопичувати ресурси і компетенції, необхідні для самостійного ведення бізнесу в структурі вертикально інтегрованого об'єднання;

4) горизонтально інтегровані структури - члени вертикально інтегрованого об'єднання, створеного для взаємодопомоги у межах одного напрямку господарської діяльності. Прикладом таких об'єктів є спеціалізовані сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, що входять (формально або неформально) у мережу вертикально інтегрованої структури (агрохолдингів, регіональних кластерів тощо).

Невід'ємною рисою фрактальної організації господарської діяльності бізнес-системи є децентралізація управління та самостійність менеджменту кожного фракталу. У вертикально інтегрованих бізнес-структурах рівень автономності (та фрактальності) характеризують вид та форми інтеграції (рисунок). Система цілей бізнес-структури фрактального типу складається з цілей фракталів, не містить протиріч і повинна спрямовуватися на досягнення загальної мети [1, с. 157]. Крім того, можна припустити, що бізнес-система, яка формується високоефективними самостійними і швидко адаптованими фракталами, буде гнучкішою та життєздатнішою, ніж традиційна ієрархічна бізнес-структура. Враховуючи зазначене, можемо стверджувати, що підвищення ефективності діяльності та конкурентоспроможності одного фракталу автоматично зумовлює зміцнення конкурентних позицій бізнес-системи у цілому і тому успішна діяльність одного фракталу сприятиме отриманню додаткових вигод іншими.

Види і форми вертикальної інтеграції аграрних товаровиробників залежно від рівня фракталізації об'єднання

Примітка. Враховано класифікацію видів інтеграції за ступенем концентрації (тобто контролю за поведінкою членів об'єднання) [10, с. 123].

Основні переваги фрактальної організації агробізнесу відображено у таблиці. Окремо варто відмітити те, що у межах бізнес-структур фрактального типу утворюються нові компетенції, чому значну увагу приділяє американська дослідниця Я. Райє. Вона доводить, що припинення інформаційних потоків та жорстких управлінських впливів за ієрархією зверху-донизу викликати зниження стресу в колективі [18]. Важливо, що в організації фрактального типу персонал, з одного боку, пов'язаний єдиними цілями, а з іншого - аналогічно суб'єкту підприємницької діяльності, самостійно обирає

шляхи їх досягнення за умови спільної відповідальності всіх працівників [20]. Інша перевага фрактальної організації агробізнесу, яка вкрай важлива для вітчизняного агровиробництва, поєднана з усуненням антагонізму між різними сферами АПК. Зокрема дотримання принципу узгодження цілей фракталів дасть можливість вирішити проблему недостатньої участі сільськогосподарських товаровиробників, які створюють основну частку доданої вартості, у розподілі результатів між усіма учасниками продуктового ланцюга.

Переваги від фракталізації аграрних бізнес-систем

Перевага	Причина виникнення переваги	Властивості, що забезпечують перевагу
Гнучкість та адаптованість	Здатність оперативно реагувати на зовнішні виклики	Самоорганізація шляхом оперативної зміни цілей, внутрішньої та зовнішньої взаємодії. Самооптимізація за рахунок зміни організаційної структури, розмірів
Життєздатність та самовідновлення	Здатність перетворювати зовнішні виклики на переваги та додаткові можливості	

Підвищення ефективності управління	Активний щодо ухвалення управлінських рішень характер функціонування фракталів	Цілепокладання: кожний фрактал, по-перше, сам визначає цілі, які забезпечить досягнення стратегічної мети бізнес-системи, та, по-друге, вирішує, як саме досягти ці цілі. Гетерархічність: замість зв'язків управління (ієрархічність) у фрактальних системах використовуються зв'язки координації
Усунення конфлікту між сферами АПК, між суб'єктами з антагоністичними інтересами	Цілі фракталів завжди взаємоузгоджені; відсутність опортунізму та економічної влади в одного або кількох компонентів бізнес-системи (підрозділів, учасників інтеграції)	Відкритість: забезпечення внутрішньої та зовнішньої взаємодії фракталів через ефективну інформаційну мережу, яка передбачає рівноправний доступ до інформації та знань
Ефективне інформаційне забезпечення	Незалежно від ієрархії всі фрактали мають доступ до всієї інформації, яка накопичується бізнес-системою та її окремими фракталами	Самоподібність: організаційна та управлінська структури, система ухвалення рішень у фракталах (частина) та фрактальній бізнес-системі (ціле) подібні, що задовольняє їх підприємницьку природу
Створення нових компетенцій (навичок і вмінь)	Розвиток підприємницького мислення всіх співробітників; консолідація знань, які формуються у всіх компонентах бізнес-системи	Співконкуренція: поглиблення взаємодії фракталів із одночасною конкуренцією між ними (за ресурси, споживача)
Отримання інтегративного ефекту	Збільшення ефективності функціонування фракталів та підвищення рівня їх конкурентоспроможності	

Джерело: Складено на основі [1, 18, 13, 16, 20] та результатів власних досліджень.

Російські науковці І. Чорна та Г. Бодункова серед переваг фракталізації виокремлюють комбінаторні вигоди [13, с. 98-100], поняття яких введено японським економістом Х. Ітамі [16, с. 111-127]. Комбінаторні вигоди подібні до інтегративного ефекту, коли сукупний ефект системи більший за сумарний ефект її складових елементів. В агробізнесі такі ефекти виникають у вертикально (виробництво різних видів продукції у межах одного продуктового ланцюга) та горизонтально (виготовлення різних видів сільськогосподарської продукції) диверсифікованих суб'єктах агробізнесу. Комбінаторні вигоди у результаті горизонтальної диверсифікації формуються за допомогою позитивного іміджу. Відтак довіра до одного або до кількох видів продукції перетворюється у довірливі відносини до підприємства у цілому [16].

Процес фракталізації та фрактальна організація функціонування вже існуючих бізнес-систем пов'язані із системними змінами їх структурної будови (S), внутрішніх взаємозв'язків між компонентами (L), бізнес-процесів, які визначають функціонал перетворення (F) входів (X) системи на виходи (Y), зовнішніх взаємозв'язків (α), системи цілей (A):

$$Z = \langle X, Y, S, L, F, A \rangle \xrightarrow{\Theta} Z' = \langle X', Y', S', L', F', A' \rangle,$$

де Z , Z' - бізнес-система до та після фракталізації; X , X' - входи бізнес-системи до та після фракталізації; Y , Y' - виходи бізнес-системи до та після фракталізації; S , S' - структура бізнес-системи до та після фракталізації; L , L' - система внутрішніх взаємозв'язків між елементами (у тому числі фракталами) бізнес-системи до та після фракталізації; F , F' - оператор динаміки бізнес-системи до та після фракталізації; A , A' - система цілей бізнес-системи до та після фракталізації; Θ - оператор перетворення.

Оператор динаміки має вигляд функціоналу перетворення вхідних сигналів бізнес-системи на вихідні з урахуванням взаємозв'язків фракталів між собою та із зовнішнім середовищем:

$$Y = F[X, L]_{\alpha \in A},$$

$$Y' = F[X', L', \alpha']_{\alpha' \in A},$$

де α , α' - умови зовнішнього середовища, які мають істотний вплив на процес формування виходів до та після фракталізації; A - множина умов зовнішнього середовища, які у той чи інший період часу можуть впливати на процес утворення виходів.

Інший напрям формування фрактальних систем в агробізнесі - формальні і неформальні об'єднання сільськогосподарських

товаровиробників. Наразі склалася ситуація, коли значну частину ефекту, створеного у сфері АПК, отримують не сільськогосподарські товаровиробники, а представники сфер переробки та збуту. Однією із причин такого несправедливого розподілу є неспроможність сільськогосподарських підприємств відстоювати власні інтереси у процесі взаємодії зі значно більшими конкурентами та контрагентами. Вирішення цієї проблеми полягає у розвитку вертикальної інтеграції суб'єктів агробізнесу за умови збереження свободи та самостійності її учасників. Це можливо за таких обставин: 1) використання форм вертикальної інтеграції, які не передбачають поглинання сільськогосподарських підприємств або встановлення контролю над ними (рисунк); 2) розмір залученого до процесу вертикальної інтеграції сільськогосподарського виробника має відповідати розміру представників інших сфер АПК (тобто інтереси сільського господарства має представляти значно більший суб'єкт господарювання, наприклад, кооператив).

Отже, інтеграційні процеси мають відповідати таким вимогам: 1) узгодженість та неконфліктність цілей учасників інтеграції; 2) об'єднання самостійних і самоорганізованих підприємницьких структур згідно із завданнями інтегрованого цілого [10]; 3) згуртування потенціалів учасників інтеграції; 4) формування нових внутрішніх (з іншими фракталами) та зовнішніх зв'язків:

$$z = \langle p, d, l^{ex} \rangle, \quad Z = \bigcup_i z_i, \\ i = \overline{1, n}, \\ Z = \langle P, D, L^{in}, L^{ex} \rangle, \quad P = \bigcup_i p_i,$$

де z - самостійний суб'єкт агробізнесу; p, d, l^{ex} - потенціал, тактика, зовнішні зв'язки самостійного суб'єкта агробізнесу; Z - бізнес-система фрактального типу; P, D, L^{in}, L^{ex} - потенціал, тактика, внутрішні та зовнішні зв'язки бізнес-системи фрактального типу, n - кількість учасників інтеграції.

Як стверджує американський економіст М. Портер, існує п'ять конкурентних сил – постачальники, потенційні конкуренти, фактичні конкуренти, покупці та виробники продуктів-замінників [11, с. 21]. В умовах ринкової економіки рівномірний та прогресивний розвиток господарюючих суб'єктів передбачає балансування інтересів зазначених

ринкових агентів. З огляду на це інтеграція суб'єктів агробізнесу на засадах фракталізації означатиме узгодження інтересів усіх сфер АПК, залучених до вертикальної інтегрованої структури. У цілому буде два типи цілей: цілі фракталів та цілі фрактальної бізнес-системи (зосереджені на досягненні максимального ефекту):

$$\omega_i = \{\omega_i^1, \omega_i^2, \dots, \omega_i^j\}, \quad i = \overline{1, m}, \\ \omega = \bigcup_i \omega_i, \quad i = \overline{1, n},$$

$$W = \langle W_1, W_2, \dots, W_k, \dots, W_m \rangle \quad W_k = f(x, a),$$

де ω_i - система цільових показників i -го учасника інтеграції; n - кількість учасників інтеграції; m - кількість цільових показників; ω_i^j - j -й цільовий показник i -го учасника інтеграції; a - множина цілей (цільових показників) учасників інтеграції; W_k - ефект k -го виду, що формується у результаті функціонування інтегрованої бізнес-системи фрактального типу; m - кількість ефектів, які утворюються у результаті діяльності бізнес-системи; W - узагальнений ефект функціонування інтегрованої структури.

У межах кожного фракталу завжди існуватиме 1-2 пріоритетні цілі (передусім максимізація економічного ефекту). Однак, як свідчить практика, відчутні вигоди одного або кількох економічних суб'єктів зумовлюють втрати інших. В агробізнесі це чітко простежується у співвідношенні недоотриманого сільськогосподарськими товаровиробниками ефекту та вигід великих корпоративних структур, переробників, посередників, трейдерів. Як наслідок, знижуються ефекти вертикально інтегрованої структури. Саме тому суперечливі цілі учасників інтеграції мають бути гармонізовані. У процесі інтеграції це забезпечуватиметься виконанням умови: досягнення цілей одного учасника не повинен зменшувати ефекти інтегрованої бізнес-системи у цілому:

$$\omega_i^k \rightarrow \begin{cases} \max \\ \min \end{cases}, \quad \omega_i^k < \omega_i^0, \\ \omega_i^0 = f(W_1, W_2, \dots, W_k, \dots, W_m),$$

де ω_i^k - пріоритетний цільовий показник функціонування i -го учасника інтеграції; ω_i^0 - гранична межа цільового показника i -го учасника інтеграції, перевищення якої приз-

веде до зниження загального ефекту фрактальної бізнес-системи.

Виконання цієї умови можливе у разі, якщо до складу вертикально інтегрованих формувань будуть входити не окремі невеликі товаровиробники, а впливові великі об'єднання сільськогосподарських підприємств.

Висновки. 1. В умовах динамічного хаосу та невизначеності запорукою стійкого розвитку суб'єктів агробізнесу стане залучення складних мережевих систем. Таким чином це визначає об'єктивну необхідність у трансформації вже функціонуючих і створення абсолютно нових бізнес-систем, що характеризуватимуться розгалуженою структурою з тісними внутрішніми взаємозв'язками, здатністю адаптуватися до швидкозмінних і непередбачуваних викликів зовнішнього середовища, спроможністю відновлювати рівноважний стан та формувати ефекти, які не можуть бути досягнуті окремими компонентами. Цим вимогам відповідають аграрні підприємницькі структури із фрактальною організацією бізнесу.

2. Аграрна бізнес-система фрактального типу має такі властивості: 1) складна гетерархічна структура з автономними, але тісно взаємопов'язаними елементами - фракталами; 2) структурна й функціональна подібність бізнес-систем та її компонентів;

3) узгодженість цілей елементів системи (фракталів) та їх підпорядкованість загальній меті бізнес-системи; 4) здатність до самоорганізації та самооптимізації; 5) співконкуренція як взаємодія раніше конкуруючих сторін у межах фрактальної бізнес-системи задля досягнення спільної мети.

3. Потенційними бізнес-системами фрактального типу є вертикально інтегровані структури та диверсифіковані аграрні товаровиробники. До переваг фрактальних систем належать високий рівень їх гнучкості та адаптованості; злагодженість антагоністичних інтересів суб'єктів агробізнесу, які входять до складу системи; покращання інформаційного забезпечення; утворення нових компетенцій, збільшення продуктивності праці та ін.

4. Процес фракталізації АПК відбуватиметься з урахуванням принципів фрактальної організації агробізнесу способом зміни структури, внутрішніх взаємозв'язків, зв'язків із зовнішнім середовищем, бізнес-процесів і цілей функціонуючих сільськогосподарських підприємств або їх об'єднань. В основі створення фрактальних вертикально інтегрованих структур має бути єдність потенціалів учасників інтеграції, узгодження інтересів конкуруючих сторін та об'єднання сільськогосподарських товаровиробників.

Список бібліографічних посилань

1. Варнеке Х.-Ю. Революция в предпринимательской структуре. Фрактальное предприятие / Х.-Ю. Варнеке; пер. с нем. Москва : МАИК «Наука/Интер-периодика», 1999. 280 с.
2. Воробьев А. Д. Фрактальный подход в методологии стратегического управления. Менеджмент в России и за рубежом. 2017. № 5. С. 3-11.
3. Гринченко В. Т., Мацыпура В. Т., Снарский А. А. Введение в нелинейную динамику: Хаос и фракталы. Москва : Изд-во ЛКИ, 2010. 280 с.
4. Деменок С. Л. Фрактал: между мифом и ремеслом. Санкт-Петербург : ООО «Ринвол», Академия исследования культуры, 2011. 296 с.
5. Зеленская А. О. Развитие производства и интересы стейкхолдеров в условиях формирования конкурентоспособных кластеров промышленности / Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Экономика. 2011. Вып. 2. С. 231-238.
6. Іванов Ю. Б., Пилипенко А. А. Інтеграційний розвиток суб'єктів господарювання: теоретичне обґрунтування та організація управління. Харків : ФОР Александрова К. М.; ВД «ІНЖЕК», 2012. 400 с.
7. Колбачев Е. Б. Экономическая сущность фрактальных свойств производственных систем и обеспечение их целостности. URL : <http://www.bogdinst.ru> (дата обращения: 16.01.2018).
8. Кроновер Р. М. Фракталы и хаос в динамических системах. Основы теории. Москва : Постмаркет, 2000. - 352 с.

References

1. Varneke, Kh.-Yu. (1999). *Revoliutsiya v predprinimatelskoi strukture. Fraktalnoe predpriyatie* [Revolution in the business organization. Fractal enterprise]. (Trans). Moscow: MAIK "Nauka/Inter-periodika" [In Russian].
2. Vorobev, A.D. (2017). *Fraktalnyy podhod v metodologii strategicheskogo upravleniya* [Fractal approach in the methodology of strategic management]. *Menedzhment v Rossi i za rubezhom*, 5, pp. 3-11 [In Russian].
3. Grinchenko, V.T., Matsyipura, V.T., & Snarskiy, A.A. (2010). *Vvedenie v nelineynuyu dinamiku: Haos i fraktaly* [Introduction to nonlinear dynamics: chaos and fractals]. Moscow: LKI [In Russian].
4. Demenok, S.L. (2011). *Fraktal: mezhdumifom i remeslom* [Fractal: between Myth and Trade]. Saint Petersburg: ООО "Rinvol", Akademiya issledovaniya kulturyi [In Russian].
5. Zelenskaya, A.O. (2011). *Razvitie proizvodstva i interesy steykholderov v usloviyah formirovaniya konkurentosposobnykh klasterov promyshlennosti* [Development of production and stakeholder interests in context of the formation of competitive industrial clusters]. *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta, ser. Ekonomika*, 2, pp. 231-238 [In Russian].
6. Ivanov, Yu.B., & Pylypenko, A.A. (2012). *Intehratsiyniy rozvytok subiektiv hospodariuvannia: teoretichne obgruntuvannia ta orhanizatsiia upravlinnia* [Integration development of business entities: theoretical grounds and management organization]. Kharkiv: FOP Aleksandrova K.M.; VD "INZhEK" [In Ukrainian].
7. Kolbachev, E.B., & Tunikov, V.A. (2003). *Organizatsionno-ekonomicheskie problemy ustoychivogo funktsionirovaniya proizvodstvennykh sistem* [Organizational and Economic Problems of Stable Functioning of Production Systems]. Rostov na Donu: SKNTs VSh [In Russian].

9. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы. Москва : Институт компьютерных исследований, 2002. 856 с.
10. Пилипенко А. А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. 408 с.
11. Портер М. Стратегія конкуренції / М. Портер; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. Київ, 1998. 390 с.
12. Федер Е. Фракталы. Москва : Мир, 1991. 260 с.
13. Черная И. П., Бодункова А. Г. Развитие культуры предпринимательства: фракталы как модель и источник предпринимательского потенциала. *Креативная экономика*. 2011. № 8. С. 97-103.
14. Шредер М. Фракталы, хаос, степенные законы. Миниатюры из бесконечного рая. Ижевск : НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2001. 528 с.
15. Fryer P., Ruis J. What are Fractal Systems: A Brief Description of Complex Adaptive and Emerging Systems: A brief description of «Complex Adaptive and Emergent Systems». 2006. URL : <http://www.fractal.org/Fractal-Systems.htm> (дата звернення: 18.12.2017).
16. Itami H., Roehl T. Mobilizing Invisible Assets. Massachusetts, London : Harvard University Press, 1991. 200 p.
17. Limone A., Marinovic M. The Theory of the Organization and the New Paradigms. *Open Journal of Business and Management*. 2013. № 1. P. 30-38.
18. Raye J. Fractal Organization Theory. *International Journal of Organizational Transformation and Social Change*. 2014. 11 (1). P. 50-68. URL : <http://journals.iss.org/index.php/proceedings56th/article/view/1796> (дата звернення: 16.01.2018).
19. Sandkuhl K., Kirikova M. Analysing Enterprise Models from a Fractal Organisation Perspective - Potentials and Limitations. *The Practice of Enterprise Modeling* : IFIP Working Conference on The Practice of Enterprise Modeling. Oslo : Springer, 2011. P. 193-207. URL : <https://hal.inria.fr/hal-01572393/document> (дата звернення: 16.01.2018).
20. Senge P. M. The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization. 1st ed. New York : Doubleday, 1990. 455 p.
21. Wheatley M. J. Leadership and the New Science: Discovering Order in a Chaotic World. San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, 1999. 248 p.
8. Kronover, P.M. (2000). *Fraktaly i haos v dinamicheskikh sistemah. Osnovy teorii* [Fractals and chaos in dynamic systems. Theoretical framework]. Moscow: Postmarket [In Russian].
9. Mandelbrot, B. (2002). *Fraktalnaya geometriya prirody* [Fractal geometry of nature]. Moscow: Institut kompyuternykh issledovaniy [In Russian].
10. Pylypenko, A.A. (2008). *Stratehichna intehratsiia pidpriemstv: mekhanizm upravlinnia ta modeliuvannia rozvytku* [Strategic integration of enterprises: management mechanism and development modeling]. Kharkiv: VD "INZHEK" [In Ukrainian].
11. Porter, M. (1998). *Stratehiia konkurentsii* [Competitive strategy]. (I.A. Oliinyk, R. Skilskyi, Trans). Kyiv: Osnovy [In Ukrainian].
12. Feder, E. (1991). *Fraktaly* [Fractals]. Moscow: Mir [In Russian].
13. Chernaya, I.P., & Bodunkova, A.G. (2011). *Razvitie kulturyi predprinimatelstva: fraktalyi kak model i istochnik predprinimatelskogo potentsiala* [Development of a business culture: fractals as a model and source of business potential]. *Kreativnaya ekonomika*, 8, pp. 97-103 [In Russian].
14. Shreder, M. (2001). *Fraktalyi, haos, stepennyie zakonyi. Miniatyuryi iz beskonechnogo raya* [Fractal organizations in a knowledge economy]. Izhevsk: NITs "Regulyarnaya i haticheskaya dinamika" [In Russian].
15. Fryer, P., & Ruis, J. (2006). *What are fractal systems: a brief description of complex adaptive and emerging systems*. Retrieved from: <http://www.fractal.org/Fractal-Systems.htm> [In English].
16. Itami, H., & Roehl, T. (1991). *Mobilizing invisible assets*. Massachusetts, London: Harvard University Press [In English].
17. Limone, A., & Marinovic, M. (2013). *The theory of the organization and the new paradigms*. *Open Journal of Business and Management*, 1, pp. 30-38 [In English].
18. Raye, J. (2014). *Fractal organization theory*. *International Journal of Organisational Transformation and Social Change*, 11 (1), pp. 50-68. Retrieved from: <http://journals.iss.org/index.php/proceedings56th/article/view/1796> [In English].
19. Sandkuhl, K., & Kirikova, M. (2011). *Analysing enterprise models from a fractal organisation perspective - potentials and limitations*. *Proceedings from IFIP Working Conference "Practice of Enterprise Modeling"* IFIP Working Conference on The Practice of Enterprise Modeling. Oslo: Springer. Retrieved from: <https://hal.inria.fr/hal-01572393/document> [In English].
20. Senge, P.M. (1990). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. New York: Doubleday [In English].
21. Wheatley, M.J. (1999). *Leadership and the new science: Discovering order in a chaotic world*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers [In English].

Nykolyuk O.M. Preconditions of usage of the fractal approach in agribusiness organization

The purpose of this article is to ground of practicality and peculiarities of using fractal model of agribusiness organization in highly dynamic and stochastic environment.

Research methodology. In the research process have been used the scientific principles of economic and fractal theory and method of system analysis.

Research results. It has been established that in conditions of dynamic chaos and uncertainty, the key to the sustainable development of agribusiness entity is the acquisition of complex network systems. This requirement totally corresponds to agribusiness structures with the fractal business organization. The agrarian business system of the fractal type is characterized by the following properties: 1) complex heterarchical structure with self-sustaining, but closely interconnected elements namely fractals; 2) structural and functional similarity of business systems and their components; 3) consistency of objectives of the system elements (fractals) and their subordination to the overall purpose of the business system; 4) the ability to self-organization and self-optimization; 5) internal competition. Potential fractal type business systems are vertically integrated structures and diversified agricultural commodity producers. The process of fractalization of agro-industrial complex will take place considering the principles of fractal organization of agribusiness by changing the structure, internal and external relations, business processes and the goals of agricultural enterprises or their associations' functioning. The basis for creating fractal vertically integrated structures should be the consolidation of the participants' potential in the integration, harmonization of the interests of the competing parties and association of agricultural producers. Fractal agribusiness organization can be considered as a direction of systemic transformation of the agricultural sphere, which will increase the efficiency of economic entities, intensify their innovation development, eliminate disproportions in the distribution of resources, and effects different sizes and directions of agribusiness activity.

The elements of scientific novelty. The necessity of forming fractal business systems in the agroindustrial complex has been substantiated and the objects of fractalization in agrobusiness have been identified. The features and advantages of fractal business systems in the agroindustrial complex have been identified and formalized.

Practical significance. It has been substantiated an objective necessity, advantages and peculiarities of using the fractal model in the agroindustrial complex's development, which allowed working out theoretical provisions for the creation of agrarian business systems capable of self-optimization and self-organization in a changing environment. This would help to increase the flexibility, vitality and adaptability of modern agribusiness entities. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 21.

Keywords: fractal organization, fractal, agrarian business system, vertically integrated system, heterarchy.

Nykolyuk Olga Mykolaivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of computer technologies and modeling systems, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)
E-mail: nikolyukolya@gmail.com

Николюк О.Н. Предпосылки внедрения фрактального подхода в организации субъектов аграрного бизнеса

Цель статьи - обосновать целесообразность и особенности использования фрактального подхода к организации агробизнеса в высокодинамической и стохастической среде.

Методика исследования. В основу исследования положены научные положения экономической и фрактальной теории и принципы системного анализа.

Результаты исследования. Обоснованы предпосылки применения фрактального подхода к организации отечественного аграрного бизнеса. Идентифицированы свойства аграрных бизнес-систем фрактального типа, включающие гетерархичность структуры, сходство бизнес-системы и ее компонентов, согласованность целей элементов системы (фракталов) и их подчиненность общей цели, способность к самоорганизации и самооптимизации, внутреннюю соконкуренцию. Определены потенциальные аграрные бизнес-системы фрактального типа, к которым отнесены вертикально интегрированные структуры и диверсифицированные аграрные товаропроизводители. Выделены преимущества фрактальных систем, среди которых содействие инновационному развитию, улучшению информационного обеспечения, формированию новых компетенций.

Элементы научной новизны. Выявлена необходимость создания бизнес-систем фрактального типа в АПК, показаны объекты фрактализации в агробизнесе, идентифицированы и формализованы свойства и преимущества фрактальных бизнес-систем в АПК.

Практическая значимость. Охарактеризованы объективная необходимость, преимущества и особенности применения фрактальной модели в процессе развития АПК, что позволило разработать теоретические положения создания аграрных бизнес-систем, способных к самооптимизации и самоорганизации в изменяющейся среде. Это будет способствовать повышению гибкости, жизнеспособности и адаптивности современных субъектов агробизнеса. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: фрактальная организация, фрактал, аграрная бизнес-система, вертикально интегрированная система, гетерархичность.

Николюк Ольга Николаевна - доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры компьютерных технологий и моделирования систем, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: nikolyukolya@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 12.06.2018 р.

Фахове рецензування: 18.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Николюк О. М. Передумови застосування фрактального підходу в організації суб'єктів аграрного бізнесу. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 67 – 75.

* * *

Новини АПК

Жнива-2018: збиральна кампанія триває

Станом на кінець червня до збирання зернових культур долучилися аграрії Кіровоградської та Закарпатської областей. Раніше почали жнивувати у Миколаївській, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській та Вінницькій областях.

Нині зібрано 1716 тис. т зерна нового врожаю з 559 тис. га при врожайності 30,7 ц/га. Намолочено сільськогосподарських культур:

озимої пшениці 552 тис. т з 185 тис. га при врожайності 29,8 ц/га;
озимого ячменю 1135 тис. т з 355 тис. га при врожайності 32,0 ц/га;
гороху 29 тис. т з 19 тис. га при врожайності 15,6 ц/га.

У Запорізькій, Одеській, Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській, Донецькій та Вінницькій областях розпочато збирання озимого ріпаку, який обмолочено на площі 75 тис. га при врожайності 17,4 ц/га й намолочено 130 тис. т.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 636.27.082:338.43

**О.В. КРУГЛЯК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант**

Інноваційні фактори та конкурентоспроможність галузі молочного скотарства

Мета статті - здійснити оцінку впливу впровадження інноваційних технологічних рішень безприв'язного утримання тварин та механізації процесів у племінних молочних господарствах України на показники ефективності їх функціонування.

Методика дослідження. Використано методи економічного аналізу та контент-аналіз наукових джерел.

Результати дослідження. За результатами досліджень обґрунтовано висновок, що застосування новітніх технологічних рішень промислового виробництва молока в умовах великих промислових господарств України забезпечує покращення фізіологічних показників здоров'я і відтворювальної здатності корів, зростання кількісних та якісних показників їхньої продуктивності, зменшення витрат ресурсів на виробництво продукції в натуральному та грошовому вимірах, підвищення конверсії кормів, що гарантує збільшення рівня дохідності та рентабельності галузі. Подальший розвиток господарств з розведення спеціалізованих молочних порід великої рогатої худоби має спрямовуватись як на створення економічно вигідних тварин, так і на впровадження інноваційних технологій їх утримання, годівлі й експлуатації.

Елементи наукової новизни. Встановлено, що основним фактором підвищення валового виробництва молока за умов впровадження інноваційних технологій є зростання рівня молочної продуктивності корів. У середньому по досліджуваних породах в господарствах, із застосуваннями інноваційними технологічними рішеннями, молочна продуктивність корів збільшилася від 6307 до 7350 кг.

Практична значущість. Введення новітніх інноваційних технологічних рішень промислового виробництва молока забезпечує приріст надходжень від збуту молока за рахунок зростання продуктивності корів та підвищення цін реалізації продукції з вищими якісними характеристиками, що дало змогу збільшити прибуток від реалізації молока у 2,3 рази, рентабельність - від 17,4 до 48,2 %. Табл.: 5. Бібліогр.: 16.

Ключові слова: молочне скотарство, конкурентоспроможність, ефективність, порода, безприв'язне утримання, механізація, продуктивність, тривалість господарського використання.

Кругляк Ольга Володимирівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: ovokrug@gmail.com

Постановка проблеми. Молочне скотарство знаходиться в процесі трансформації у високотехнологічну галузь із значним рівнем механізації виробничих процесів на основі інформаційних (ІТ) і біотехнологій, з використанням досягнень популяційної селекції і генетичних досліджень; автоматизації процесу управління, впровадження інноваційних технологічних рішень з утримання корів. Перспективні технологічні дії для різних процесів вирощування, годівлі та експлуатації великої рогатої худоби широко впроваджуються в практику господарювання. Тому питання впливу техніко-технологічних чинників на ефективність ведення галузі молочного скотарства потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням техніко-технологічного забезпечення галузі молочного скотарства приділяється значна увага у працях вітчизняних та іноземних науковців, серед яких В. В. Адамчук, В. В. Братішко, Р. Б. Кудрінецький та ін. [7], А. А. Ганєєв [2], В. Т. Дмитрів [3], Л. Ю. Кучер [4], М. М. Луценко, В. В. Іванишин, В. І. Смоляр [5], Е. Е. Савицький [9], А. І. Фененко [10] та ін. Зокрема, В. В. Адамчук зі співавторами, серед молочних ферм - підприємств, які задовольняють технологічний процес утримання великої рогатої худоби, виділяють молочні комплекси як висококомеханізовані та енергооснащені підприємства із застосуванням промислової технології виробництва, спеціалізації праці, прогресивних форм організації та управління процесами вирощування, годів-

© О.В. Кругляк, 2018

лі й використання корів [7, с. 6]. Автори зазначають, що виробництво молока в організованому секторі України переважно зосереджено в молочних фермах, що базуються на типах корівників, спроектованих понад 25 років тому, технологічні рішення яких зумовлюють рівень середнього навантаження на працівника молочного скотарства на рівні 2-12 корів. Водночас як на сучасних молочних комплексах цей показник становить 32-64, а на майстра машинного доїння - 128 корів [7, с. 3]. Для прикладу, на фермі «Ларсон Ейкрес» (США) утримують 2800 дійних корів із середньорічним надоем, що перевищує 15 тис. кг (добовий надій - 56 кг на корову). Ферму обслуговують 76 працівників, навантаження на яких сягає 36,8 корів, у т.ч. на одного дояра - 150 корів [1].

Сучасні молочні комплекси відрізняються системами утримання і доїння корів, їхньою продуктивністю, якістю молока й ефективністю виробництва. Згідно з дослідженнями А. І. Фененка, впровадження новітніх технологій у процес виробництва формує біотехнічну систему, де взаємозв'язок «людина - тварина» замінюється новою системою «людина - машина - тварина - комфорт», для чого вводяться модульні технологічні комплекси, які в межах існуючих, реконструйованих чи нових приміщень використовують машини та обладнання для приготування і роздачі кормів, водопостачання і напування, доїння, первинної обробки, зберігання і транспортування молока, видалення й екологічно чистого зберігання гною, заготування органічних добрив. Учений вважає, що розвиток галузі механізованого молочного скотарства буде спрямований в бік створення автоматизованих і роботизованих систем [10, с. 166-167].

Мета статті - здійснити оцінку впливу впровадження інноваційних технологічних рішень безприв'язного утримання тварин та механізації процесів у племінних молочних господарствах України на показники ефективності їх функціонування.

Для досягнення поставленої мети визначено базу показників, що характеризують рівень розвитку племінної частини поголів'я корів трьох найчисельніших спеціалізованих молочних порід великої рогатої худоби (українські чорно- та червоно-рябі молочні, голштинська) у 243 племінних господарствах України; та базу даних економічної оцінки ведення галузі племінного молочного

скотарства, що містить показники фінансово-господарської діяльності 19 племінних господарств з розведення великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності. Джерелом вихідних даних слугували Звіти про результати бонітування великої рогатої худоби молочних і молочно-м'ясних порід (форма № 7-мол) і Звіти про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств (форма № 50-сг (річна)) за 2016 р. Під час дослідження використовували методи економічного аналізу та контент-аналіз наукових джерел.

Виклад основних результатів дослідження. Забезпечення комфорту корів є наразі одним із найголовніших завдань менеджменту в молочному скотарстві. Результатом є збереження здоров'я, збільшення тривалості експлуатації та підвищення продуктивності корів [15, с. 4]. Кількісними показниками ефективності комфорту тварин у системі менеджменту є збільшення обсягів виробництва молока та доходу від його реалізації, зниження непродуктивних витрат на ветеринарне обслуговування, ремонт стада. За даними І. І. Червена, Т. С. Топорової, системи управління, спрямовані на гарантування комфорту корів, дають можливість досягти відчутних результатів у профілактиці таких поширених хвороб високопродуктивних корів, як субклінічний ацидоз рубця, ламініт, захворювання кінцівок та збільшити синтез молока у вимені на 8,0% [13, с. 335]. Зважаючи на те, що однією з основних причин вибракування високопродуктивних корів на молочних фермах є хвороби кінцівок, які становлять 20-25 %, а іноді - 50 % [11, с. 176], вирішальним фактором результативності молочного бізнесу провідні фахівці називають створення сприятливих умов для утримання корів [14].

В останні роки найчастіше застосовують безприв'язну систему утримання корів у групах, з вільним доступом до кормового столу, напувалок, виходом на вигульний майданчик, до приміщень відпочинку, де тварини самі регулюють режим, за винятком процесів доїння і підготовки раціону [6]. За цієї технології істотно змінюються організація та умови праці працівників тваринництва, оскільки зникає необхідність у проведенні таких трудоємних процесів як прив'язування і відв'язування, чищення стійл, внесення підстилки тощо. За умов використання уніфікованого обладнання для

доїння корів, значно зменшуються витрати на оплату праці на обслуговування тварин та виробництво молока. Так, за розрахунками В. Медведського, за стійлового утримання корів і доїння переносним апаратом (у від-ро) середні затрати праці, з розрахунку на одну корову, сягають 45-52 люд.-год, а при доїнні у доїльних залах типу «Тандем», «Ялинка» - 18-21 люд.-год [6].

Наразі функціонує потужна індустрія, що пропонує нові рішення для технічного оснащення ферм. Міжнародний пошуковий B2B-портал КОМПАС (https://ua.kompass.com) подає перелік з 245 фірм, що здійснюють проектування, виробництво, постачання обладнання для молочних ферм на території України. У сучасному виробництві молока використовується 74 види машин спеціального призначення, з яких лише 25 % виробляється в Україні [7, с. 3].

Серед провідних іноземних виробників обладнання для молочних ферм - GEA (Німеччина), DeLaval (Швеція), Boumatic (Бельгія), Afimilk (Ізраїль), Lemmer Fullwood (Німеччина), Happel (Німеччина), Bou-Matic (США), Stranko (Данія), Fullwood (Велика Британія) та ін.; вітчизняних - група компаній «Брацлав». Ці компанії виготовляють різні види обладнання для технологічних процесів утримання та обслуговування худоби в умовах молочної ферми, в т.ч. різноманітні типи установок для доїння корів [16, р. 219-225]. Доїльні установки - це досконала техніка, укомплектована засобами для діагностики маститу, профілактичної обробки вимені корів тощо. Витрати на такі високотехнологічні технічні засоби для доїння можуть становити до 70 % від вартості обладнання для ферми [8].

Сучасні ферми з виробництва молока нині можуть бути обладнані новітніми роботизованими доїльними системами Galaxy, Astonaut, Zenith, Merlin, що функціонують в автоматичному режимі та забезпечують процес доїння корів без участі людини [8]. Також до розробки інноваційних продуктів для молочного скотарства активно залучається венчурний бізнес. Серед понад 100 приватних компаній у галузі BI (Business intelligence - комп'ютерні методи та інструменти для організацій, згідно з інформацією, наведеною у Вікіпедії (https://wikipedia.org/wiki/Business/_Intelligence)) для аграрного сектору такі стартапи, як Stellapps (програмне забезпечення для управління фермами), BovControl

(аналітика та прогнози за допомогою штучного інтелекту для Big Data обчислень), AAD (діагностика захворювань), Connecterra (моделі розведення тварин), TL Biolabs (передбачення на основі геномної біоінформатики) вже є впливовими гравцями на ринку IT-продуктів для молочних ферм (https://www.cbinsights.com). Впровадження новітніх технологій дає змогу власникам оптимізувати процеси утримання та використання тварин, управління стадом, знизити ризики захворювань, результативно управляти ресурсами та гарантувати ефективне ведення молочного скотарства.

Однак з досвіду функціонування молочних ферм, переведення тварин із прив'язної на безприв'язну систему утримання, внаслідок впливу фактора стресу, може спричинити збільшення чисельності травмованих тварин, пошкоджень копит, підвищення захворюваності, безплідності, зменшення надойів та передчасне вибракування їх із стада [6]. Вказані наслідки виникають при недотриманні технічних умов до проектування, будівництва і експлуатації ферм з безприв'язним утриманням корів та призводять до зниження рентабельності виробництва молока.

Новітні технології виробництва молока широко застосовуються в країнах Європи, де, зокрема, працює понад 10 тис. доїльних роботів. Зокрема, у Німеччині щороку на 250-400 фермах із 3 тис. тих, що вводяться в експлуатацію (нових або реконструйованих), встановлюють роботизовані системи [12].

Відповідно до поставленої мети дослідження, нашим завданням було відслідкувати ефективність впровадження інноваційних технологічних рішень безприв'язного утримання та механізованого доїння корів в активній частині популяції молочних порід України.

У результаті було встановлено, що наразі в племінній (активній) частині популяції основних молочних порід (українські чорно- та червоно-рябі молочні, голштинська) великопромислове виробництво молока із залученням інноваційних технологій вирощування і використання корів організовано лише в 61 підприємстві (25,1 %), які утримують 47,8 тис. корів (52,2 %) (табл. 1). Середнє поголів'я корів на фермі у цій групі підприємств становить 819 гол. (від 300 до 2800 корів), навантаження на працівника ферми - від 8 до 30 гол., оператора машинного доїння - 30-75 корів.

1. Господарсько-корисні ознаки корів молочних порід України за різних технологій їх утримання та використання

Категорія підприємств	Кількість стад, од.	Враховано корів, гол.		Надій*, кг	Вироблено молока, тис. т	Тривалість використання корів, лактацій
		всього	у т.ч. у середньому в одному стаді			
Українська чорно-ряба						
Молочні комплекси**	31	25253	814	7858	198,44	2,80
Ферми із традиційною технологією	125	34586	276	5890	203,71	3,47
Міжгрупова різниця, +/-	-	-	538	1968	-5,27	-0,67
Українська червоно-ряба						
Молочні комплекси**	21	13608	648	6457	87,87	3,21
Ферми із традиційною технологією	49	9811	198	6119	60,03	3,64
Міжгрупова різниця, +/-	-	-	450	338	27,84	-0,43
Голштинська						
Молочні комплекси**	9	8949	994	7735	69,22	2,74
Ферми із традиційною технологією	8	1222	153	6914	8,45	3,32
Міжгрупова різниця, +/-	-	-	841	821	60,77	-0,58
Всього						
Молочні комплекси**	61	47810	819	7350	351,4	2,92
Ферми із традиційною технологією	182	45619	209	6307	287,7	3,33
Міжгрупова різниця, +/-	-	-	610	1043	63,7	-0,41

*Молочна продуктивність пробонітованих корів за 305 днів останньої (у 2016 р.) лактації.

** Індустріальні молочні комплекси та ферми з елементами впроваджених інноваційних технологічних рішень.

Джерело: Дослідження автора, виконані за даними форми № 7-мол «Звіт про результати бонітування великої рогатої худоби молочних і молочно-м'ясних порід» за 2016 р. (243 племінних господарства України).

Майже половина досліджуваного поголів'я корів (45,6 тис. гол., 48,8 %) все ще перебуває у вигляді малочисельних стад (40-250 гол.) на фермах із традиційною технологією прив'язного утримання та доїння у доїльне відро. Середнє навантаження корів на одну доярку становить 25-30 гол., на одного працівника цих ферм - 4-7 гол.

Валове виробництво молока підприємствами, де впроваджено елементи інноваційних технологій, сягало 351,4 тис. т (55,0 %), що перевищує відповідний показник ферм із традиційною технологією вирощування і використання корів на 63,7 тис. т. Встановле-

но, що основним фактором збільшення валового виробництва молока за умов запровадження сучасних технологій є зростання рівня молочної продуктивності корів. Так, середній надій на 1 корову, що утримувались на молочних комплексах, за 305 днів останньої закінченої лактації становив: по українській чорно-рябій молочної породи - 7858 кг, червоно-рябій - 6457, голштинській - 7735 кг; що більше від аналогічного показника господарств з традиційною технологією на 1968, 338, 821 кг відповідно (табл. 1). У середньому по породах перевищення молочної продуктивності корів, що вирощують на молочних

комплексах, становило 1043 кг. При цьому визначено зниження показника тривалості господарського використання корів у господарствах із впровадженими інноваційними технологічними рішеннями. У середньому по племінному поголів'ю всіх досліджуваних порід тривалість господарського використання корів, що утримувались за традиційною технологією, становила 3,33 лактації, а на молочних комплексах - 2,92 лактації. Скорочення тривалості використання корів із підвищенням рівня механізації та зміни технології їх утримання сягало 0,41 лактації (125 днів). З розрахунку на одну корову недоодержано 3013,5 кг молока, або майже 16,5 тис. грн чистого доходу від його реалізації. За даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>), середня ціна реалізації молока сільськогосподарськими підприємствами у 2016 р. становила 5461,8 грн/т.

За різних умов експлуатації значно змінюється частка повновікових корів, що вибраковуються із стада. У наших дослідженнях частка корів, що вибраковувались упродовж

2016 р. із господарств із високим рівнем технологій утримання, становила 42,7 %. Натомість на фермах із традиційною технологією цей показник був 26,9 %. Різниця становила 15,8 в.п. (табл. 2). Частка вибракуваних корів у молочних комплексах збільшувалася, насамперед, через травматичні пошкодження копит, захворювання кінцівок (+1,5 в.п.) та інших (+8,3 в.п.).

Результати наших досліджень узгоджуються із висновками В. Медведського про те, що основною причиною недоотримання доходів від експлуатації корів в умовах великопромислового виробництва молока є зниження їх стресостійкості до впливу на їх організм факторів, пов'язаних із утриманням [6]. Серед них неналежні технологічні рішення щодо комплектування груп тварин, переходів корів із секцій, через канали гноєвиведення (риштки) тощо, що призводить до збільшення випадків травмування, захворювань та гінекологічних ускладнень, наслідками яких є передчасне вибракування корів.

2. Основні причини вибуття повновікових корів молочних порід у племінних господарствах за різних технологій їх утримання та використання

Категорія підприємств	Враховано корів, гол.	Із них вибуло протягом 2016 р. гол., %							
		всього	у т.ч. з причин:						
			низька продуктивність	низька відтворювальна здатність	захворювання				
гінекологічні	вимені	кінцівок			органів травлення	інші			
Українська чорно-ряба									
Молочні комплекси* (n=31)	25253	10265	2535	2357	1328	1330	1496	505	714
в т.ч. у %	-	40,6	24,7	23,0	12,9	12,9	14,6	4,9	7,0
Ферми із традиційною технологією (n=125)	34586	9321	2666	2233	1396	946	1111	534	435
у т.ч. у %	-	26,9	28,6	24,0	15,0	10,1	11,9	5,7	4,7
Міжгрупова різниця, в.п.	-	13,7	-3,9	-1,0	-2,1	2,8	2,7	-0,8	2,3
Українська червоно-ряба									
Молочні комплекси* (n=21)	13040	5600	2083	918	524	445	578	241	811
у т.ч. у %	-	42,9	37,2	16,4	9,4	7,9	10,3	4,3	14,5
Ферми із традиційною технологією (n=49)	9811	2586	629	599	473	285	274	126	200
у т.ч. у %	-	26,4	24,3	23,2	18,3	11,0	10,6	4,9	7,7
Міжгрупова різниця, в.п.	-	16,5	12,9	-6,8	-8,9	-3,1	-0,3	-0,6	6,8

Голштинська									
Молочні комплекси* (n=9)	8949	4290	632	670	337	359	570	361	1361
у т.ч. у %	-	47,9	14,7	15,6	7,9	8,4	13,3	8,4	31,7
Ферми із традиційною технологією (n=8)	1222	360	50	58	48	37	37	22	108
у т.ч. у %	-	29,4	13,8	16,1	13,3	10,3	21,7	6,1	30,0
Міжгрупова різниця, в.п.	-	18,5	0,8	-0,5	-5,4	-1,9	3,0	2,3	1,7
Всього									
Молочні комплекси* (n=61)	47242	20155	5250	3945	2189	2134	2644	1107	2886
у т.ч. у %	-	42,7	26,0	19,6	10,9	10,6	13,1	5,5	14,3
Ферми із традиційною технологією (n=182)	45619	12267	3345	2890	1917	1268	1422	682	743
у т.ч. у %	-	26,9	27,3	23,6	15,6	10,3	11,6	5,6	6,0
Міжгрупова різниця, в.п.	-	15,8	-1,3	-4,0	-4,7	0,3	1,5	-0,1	8,3

* Індустріальні молочні комплекси та ферми з елементами впроваджених інноваційних технологічних рішень.

Джерело: Дослідження автора, виконані за даними форми № 7-мол «Звіт про результати бонітування великої рогатої худоби молочних і молочно-м'ясних порід» за 2016 р. (243 племінних господарства України).

Натомість переваги ферм промислового типу виробництва молока полягають у зменшенні частки корів, що вибули внаслідок низької відтворювальної здатності (на 4,0 в.п.) та гінекологічних захворювань (на 4,7 в.п.). Так, в ряді господарств, які впровадили інноваційні технології корів, частка вибракуваних упродовж 2016 р. досягла мінімального рівня (СГПП «Дружба» Волинської обл. - 18,2 %; ПАТ «Племінний завод «Степной» Запорізької обл. - 25,0 %), а тривалість продуктивного використання їх перевищувала 4 лактації. Це свідчить про те, що для обох систем утримання корів характерні свої кращі сторони та недоліки, які необхідно враховувати як за вве-

дення, так і реалізації новітніх технологічних рішень.

Необхідно відмітити, що корови-первістки значно краще адаптуються до умов безприв'язного утримання і доїння в доїльній залі. Частка вибракуваних первісток, що були за безприв'язної системи, становила лише 29,1 %, що менше, порівняно до повновікових корів на 13,6 в.п. (табл. 3). Окрім того, в деяких молочних комплексах застосовують оцінку корів-первісток за ознаками молочної продуктивності та придатності вимені до машинного доїння, що підвищило частку вибракуваних за цими ознаками тварин на 2,2 і 5,8 в.п. відповідно.

3. Основні причини вибуття корів-первісток молочних порід у племінних господарствах за різних технологій їх утримання та використання

Категорія підприємств	Введено нетелей, гол.	Із них вибуло першого року використання, 2016, гол.							
		всього	у т.ч. з причин						
			низька		захворювання				інші
			продуктивність	відтворювальна здатність	гінекологічні	вимені	кінцівок	органів травлення	
Українська чорно-ряба									
Молочні комплекси* (n=31)	8080	2081	590	337	261	320	367	85	121
у т.ч. у %	-	25,7	28,4	16,2	12,5	15,4	17,6	4,1	5,8
Ферми із традиційною технологією (n=125)	11067	1991	484	269	276	136	213	230	383

у т.ч. у %	-	18,0	24,3	13,5	13,9	6,8	10,7	11,5	19,2
Міжгрупова різниця, в.п.	-	7,7	4,1	2,7	-1,4	8,6	6,9	-7,4	-13,4
Українська червоно-ряба									
Молочні комплекси* (n=21)	4172	1170	365	168	150	78	126	41	242
у т.ч. у %	-	28,0	31,2	14,4	12,8	6,7	10,8	3,5	20,6
Ферми із традиційною технологією (n=49)	3139	450	117	38	92	4	39	35	125
у т.ч. у %	-	14,3	26,0	8,4	20,4	0,9	8,6	7,8	27,7
Міжгрупова різниця, в.п.	-	13,7	5,2	6,0	-7,6	5,8	2,2	-4,3	-7,1
Голштинська									
Молочні комплекси* (n=9)	2863	1145	205	184	125	114	163	65	289
у т.ч. у %	-	39,9	17,5	16,1	10,9	10,0	14,2	5,2	25,2
Ферми із традиційною технологією (n=8)	391	80	10	7	16	6	20	11	10
у т.ч. у %	-	20,5	12,5	8,7	20,0	7,5	25,0	13,8	12,5
Міжгрупова різниця, в.п.	-	19,4	5,0	7,4	-9,1	2,5	-10,8	-8,6	12,7
Всього									
Молочні комплекси* (n=61)	15115	4396	1160	689	536	512	656	191	652
у т.ч. у %	-	29,1	26,4	15,7	12,2	11,6	14,9	4,3	14,8
Ферми із традиційною технологією (n=182)	14597	2521	611	314	384	146	272	276	518
у т.ч. у %	-	17,3	24,2	12,4	15,2	5,8	10,8	10,9	20,5
Міжгрупова різниця, в.п.	-	11,8	2,2	3,3	-3,0	5,8	4,1	-6,6	-5,7

* Індустріальні молочні комплекси та ферми з елементами впроваджених інноваційних технологічних рішень.

Джерело: Дослідження автора, виконані за даними форми № 7-мол «Звіт про результати бонітування великої рогатої худоби молочних і молочно-м'ясних порід» за 2016 р. (243 племінних господарства України).

Ще однією характерною особливістю молочних комплексів є високий рівень технології заготівлі, приготування й роздавання кормів та організації їх згодовування. Результатом цього є стрімке зниження частки первісток, що вибули із стада внаслідок захворювань органів травлення, до рівня 4,3 %, або на 6,6 в.п. менше порівняно із традиційною технологією.

Економічну ефективність експлуатації корів за різних технологій їх утримання та використання визначено на даних 19 племінних господарств з розведення великої рогатої худоби молочного напрямку продуктивності. Надій на 1 корову, в молочних комплексах перевищив цей показник господарств із традиційною технологією на 634 кг, або 11,2 % (табл. 4).

4. Економічна ефективність експлуатації корів за різних технологій їх утримання та використання

Категорія підприємств; кількість стад (N); поголів'я корів, гол. (n)	Середнє поголів'я корів у стаді, гол.	Надій на одну корову, наявну на початок року, кг	У розрахунку на 1 корову, грн		
			витрати на утримання дійного поголів'я	чистий дохід від реалізації молока	прибуток від реалізації молока
Молочні комплекси* (N=5) n=2920	584	6289	20040,41	29778,42	9738,01

Ферми із традиційною технологією (N=14) n=5522	394	5655	21396,96	25123,87	3726,91
Міжгрупова різниця, +/- (в.п.)	190	634	-1356,55	4654,55	6011,10

* Індустріальні молочні комплекси та ферми з елементами впроваджених інноваційних технологічних рішень.

Джерело: Дослідження автора, виконані за даними форми 50-сг «Звіт про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2016 р. (19 племінних господарств України).

Частка витрат на корми у структурі собівартості виробництва молока в господарствах обох категорій становить 46 %, проте у грошовому вимірі витрати коштів на корми, з розрахунку на 1 ц виробленого молока, на 25,72 грн вищі в господарствах з традиційною системою технологій (табл. 5). За раху-

нок впровадження елементів інноваційних технологій утримання, годівлі й використання корів істотно підвищилася конверсія кормів та зменшились їх витрати. Збільшення навантаження на 1 працівника молочних комплексів дало змогу заощадити видатки на заробітну плату на 16 %.

5. Економічна ефективність виробництва і реалізації молока за різних технологій утримання та використання корів

Категорія підприємств; кількість стад (N); поголів'я корів, гол. (n)	Витрати кормів з розрахунку на 1 ц молока, ц корм. од.	Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	Витрати коштів з розрахунку на 1 ц молока, грн			Реалізаційна ціна 1 ц молока, грн	Прибуток від реалізації 1 ц молока, грн	Рентабельність, %
			на оплату праці	на корми	амортизація необоротних активів			
Молочні комплекси* (N=5) n=2920	0,93	343,81	64,54	158,17	7,84	520,84	169,34	48,2
Ферми із традиційною технологією (N=14) n=5522	1,21	404,34	94,19	183,89	6,19	502,75	74,44	17,4
Міжгрупова різниця, +/- (в.п.)	-0,28	-60,53	-29,65	-25,72	1,65	18,09	94,90	30,8

* Індустріальні молочні комплекси та ферми з елементами впроваджених інноваційних технологічних рішень.

Джерело: Дослідження автора, виконані за даними форми 50-сг «Звіт про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» за 2016 р. (19 племінних господарств України).

Введення новітніх технологічних рішень промислового виробництва молока забезпечило збільшення надходжень від збуту молока за рахунок підвищення продуктивності корів, а також цін реалізації продукції з огляду на високу її якість. З розрахунку на 1 ц реалізованого молока, прибуток індустріальних комплексів у 2,3 раза перевищив результат за традиційного виробництва, а рентабельність збільшилася від 17,4 до 48,2 % (табл. 5).

З розрахунку на 1 корову, що утримувалася в досліджуваних стадах, із підвищенням рівня техніко-технологічної оснащеності виробництва підприємств галузі молочного скотарства виробничі витрати знижено на 1356,55 грн, чистий дохід і прибуток від реалізації молока збільшено відповідно на 4654,55 і 6011,10 грн (табл. 4).

В. Т. Дмитрів у своїх дослідженнях також довів, що показники ефективності підприємств галузі значно підвищуються із зни-

женням рівня механізації виробничих процесів. Зокрема, застосування машинного доїння корів дає змогу власнику підвищити продуктивність праці операторів машинного доїння та рівень молочної продуктивності корів, знизити витрати електроенергії [3, с. 295]. За спостереженнями науковця щодо вказаних складових дохід від експлуатації корів збільшується на 1209-1223 грн з розрахунку на 1 гол., або від 100 тис. грн на стадо чисельністю 100 гол. (у вартісних показниках 2015 р.) [3, с. 298].

Отже, на сучасному етапі до інноваційного процесу в племінному молочному скотарстві залучено чверть племінних господарств з утримання найчисельніших спеціалізованих молочних порід, де зосереджено понад 50 % поголів'я племінних корів цих порід. У малочисельних стадах використовують традиційні технології догляду та вирощування корів. В умовах молочних комплексів із підвищеним рівнем комфорту тварин, реалізації системи обліку зоотехнічних показників та їх аналізу здійснюється селекційне удосконалення порід у напрямі посилення молочної продуктивності та придатності вимені корів до машинного доїння та тривалості господарського використання, що є необхідною передумовою адаптації тварин до

умов утримання та експлуатації, зниження рівня вибракування корів за цими ознаками та подовження терміну застосування їх у стаді. Разом із тим наразі певних збитків та зменшення ефективності виробництва господарства індустріального типу можуть зазнавати внаслідок травматизму тварин при недотриманні технічних умов до проектування, будівництва та експлуатації ферм з безприв'язним утриманням корів.

Висновки. Впровадження новітніх технологічних рішень промислового виробництва молока в умовах великопромислових господарств України забезпечує покращання фізіологічних показників здоров'я і відтворювальної здатності корів, збільшення кількісних та якісних показників їхньої продуктивності, зменшення витрат ресурсів на виробництво продукції в натуральному і грошовому вимірах, підвищення конверсії кормів, що гарантує дохідність, прибутковість і рентабельність галузі.

Подальший розвиток господарств з розведення спеціалізованих молочних порід великої рогатої худоби має спрямовуватись як на створення економічно вигідних тварин, так і на залучення інноваційних технологій їх утримання, годівлі й експлуатації.

Список бібліографічних посилань

1. Вайтлок Л. Персонал - ваш головний капітал. *Молоко і ферма*. 2016. № 2 (33). С. 70-75.
2. Ганєєв А. А. Новое в технологии машинного доения животных. *Мясное и молочное скотоводство*. 2010. № 4. С. 30-33.
3. Дмитрів В. Т. Механіко-технологічні основи підвищення ефективності доїльних установок: дис. ... д-ра техн. наук: 05.05.11. Львів, 2016. 468 с.
4. Кучер Л. Ю. Шляхи підвищення виробництва молока на інноваційній основі. *Економіка АПК*. 2013. № 3. С. 70-75.
5. Луценко М. М., Іванишин В. В., Смоляр В. І. Перспективні технології виробництва молока: монографія. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 192 с.
6. Медведский В. На привязи или без? *Животноводство России*. 2018, февраль. С. 43-45.
7. Механизация и автоматизация производства молока / В. В. Адамчук, В. В. Братишко, Р. Б. Кудринецкий [и др.]; ред.: В. В. Адамчук, А. И. Фененко; Нац. акад. аграр. наук Украины, Нац. науч. центр «Ин-т механизации и электрификации сел. хоз-ва». Глєвах: ЧП Лысенко Н. М., 2013. 324 с.
8. Панічев Р. Доїльне різноманіття. *Пропозиція*. 2011. №1. С. 108-111. URL: <http://propozitsiya.com/tehniko-tehnologichne-zabezpechennya-molochного-skotarstva> (дата звернення: 1.03.2018).
9. Савицький Е. Е. Розвиток інноваційних процесів у вітчизняних аграрних підприємствах. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 77-82.
10. Фененко А. И. Биотехническая система производства молока. Теория и практика: монография / под ред. В. В. Адамчука; Национальный научный центр «Институт механизации и электрификации сельского хозяйства». Нежин: ЧП Лысенко Н. М., 2014. 192 с.

References

1. Vaitlok, L. (2016). Personal - vash holovnyi kapital [Staff is your main capital]. *Moloko i ferma*, 2 (33), pp. 70-75 [In Ukrainian].
2. Ganeev, A.A. (2010). Novoe v tehnologii mashinnogo doeniya zhivotnykh [New in the technology of machine milking of animals]. *Mjasnoe i molochnoe skotovodstvo*, 4, pp. 30-33 [In Russian].
3. Dmytriv, V.T. (2016). Mekhaniko-tehnologichni osnovy pidvyshchennia efektyvnosti doilnykh ustanovok [Mechanico-technological bases for increasing the efficiency of milking plants]. *Doctor's thesis*. Lviv [In Ukrainian].
4. Kucher, L.Yu. (2013). Shliakhy pidvyshchennia vyrobnytstva moloka na innovatsiini osnovi [Ways of increasing the production of milk on an innovative basis]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 70-75 [In Ukrainian].
5. Lutsenko, M.M., Ivanyshyn, V.V., & Smoliar, V.I. (2006). *Perspektyvni tekhnologii vyrobnytstva moloka: monohrafiia* [Perspective technologies of milk production: monograph]. Kyiv: Vydavnychi tsentr "Akademiia" [In Ukrainian].
6. Medvedskij, V. (2018). Na privyazi ili bez? [On the leash or without?]. *Zhivotnovodstvo Rossii*, February, pp. 43-45 [In Russian].
7. Adamchuk, V.V., Bratishko, V.V., Kudrinskij, R.B. et al. (2013). *Mehanizacija i avtomatizacija proizvodstva moloka* [Mechanization and automation of milk production]. V.V. Adamchuk, A.I. Fenenko (Eds.). Glevaha: ChP Lysenko N.M. [In Russian].
8. Panichev, R. (2011). Doilne riznomanittia [Milk diversity]. *Propozitsiya*, 1, pp. 108-111. Retrieved from: <http://propozitsiya.com/tehniko-tehnologichne-zabezpechennya-molochного-skotarstva> [In Ukrainian].

11. Ховайло Є. В. Патоморфологія виразкових уражень копитець. *Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького*. Т. 17. № 1(61). Частина 2, 2015. С. 174-181.
12. Цой Ю. А. Проблемы и пути энергосбережения и повышения эффективности прогрессивных машинных технологий на молочных фермах. *Ефективне тваринництво*. 2009. № 6(38). С. 24-25.
13. Червен І. І., Топорова Т. С. Сутність та особливості інноваційних технологій в молочному скотарстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 15. С. 332-337.
14. Cow comfort: Create an environment for healthy, productive cows. URL : <http://ag.alltech.com/en/blog/cow-comfort-create-environment-healthy-productive-cows> (дата звернення: 1.03.2018).
15. Hulsen Jan, Buist Klaas-Jan. Cow signals : a practical guide for dairy farm management. English edition. Zutphen : Roodbont ; Best : Vetvice, cop. 2005.
16. The Complete Technology Book On Dairy & Poultry Industries With Farming And Processing (2nd Revised Edition) by Niir Board, ISBN: 9789381039083. URL : <https://books.google.com.ua/books?id=pvzhDAAAQBAJ&pg=PA212&lpg=PA212&dq=%D0%9D%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B5l+milk+tech&source=bl&ots=tvX7AXwvCT&sig=b11VoWP5we0UVa9ohr4leyOINk8&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKewjls6SB7srZAhXKBiWKHaDJDkKQ6AEIazAN#v=onepage&q=%D0%9D%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B5l%20milk%20tech&f=false> (дата звернення: 1.03.2018).

9. Savytskyi, E.E. (2014). Rozvytok innovatsiynykh protsesiv u vitchyznianskykh ahrarnykh pidpriemstvakh [Development of innovative processes in domestic agrarian enterprises]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 77-82 [In Ukrainian].
10. Fenenko, A.I. (2014). *Biotehnicheskaja sistema proizvodstva moloka. Teorija i praktika : monografija* [Biotechnical system of milk production. Theory and practice: monograph]. V.V. Adamchuk (Ed.). Nezhin: ChP Lysenko N.M. [In Russian].
11. Khovailo, Ye.V. (2015). Patomorfologija vyrazkovykh urazhen kopytets [Pathomorphology of peptic ulcer lesions]. *Naukovyi visnyk LNUVMBT im. S.Z. Hzyhyskoho*, Vol. 17, 1(61), part 2, pp. 174-181 [In Ukrainian].
12. Coj, Ju.A. (2009). Problemy i puti jenergosberezhenija i povyszenija jeffektivnosti progressivnyh mashinnyh tehnologij na molochnyh fermah [Problems and ways of energy saving and increasing the efficiency of progressive machine technologies on dairy farms]. *Efektivne tvarinnictvo*, 6 (38), pp. 24-25 [In Russian].
13. Cherven, I.I., & Toporova, T.S. (2017). Sutnist ta osoblyvosti innovatsiynykh tekhnologij v molochnomu skotarstvi [Essence and features of innovative technologies in dairy cattle breeding]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 15, pp. 332-337 [In Ukrainian].
14. Lorenzen, T. (n.d.). Cow comfort: Create an environment for healthy, productive cows. *Alltech*. Retrieved from: <http://ag.alltech.com/en/blog/cow-comfort-create-environment-healthy-productive-cows> [In English].
15. Hulsen, Ja., & Buist, K.-Ja. (2005). *Cow signals: a practical guide for dairy farm management. English edition*. Zutphen: Roodbont; Best: Vetvice, cop. [In English].
16. Board, N. (2008). *The complete technology book on dairy & poultry industries with farming and processing* (2nd ed.). Delhi: Marut Nandan Creations. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=pvzhDAAAQBAJ&pg=PA212&lpg=PA212&dq=%D0%9D%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B5l+milk+tech&source=bl&ots=tvX7AXwvCT&sig=b11VoWP5we0UVa9ohr4leyOINk8&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKewjls6SB7srZAhXKBiWKHaDJDkKQ6AEIazAN#v=onepage&q=%D0%9D%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B5l%20milk%20tech&f=false> [In English].

Kruglyak O.V. Innovative factors and competitiveness of the dairy cattle industry

The purpose of the article is to evaluate the impact of the introduction of innovative technology solutions for the non-binding maintenance of cows and the mechanization of processes in breeding dairy farms in Ukraine on the indicators of the efficiency of their functioning.

Research methodology. To achieve this purpose, a base of indicators characterizing the level of development of the breeding part of the livestock of the cows of the three most numerous specialized breeds of dairy breeds (Ukrainian black- and -red-rump dairy, Holstein) has been formed in 243 breeding farms of Ukraine. The database of indicators of economic evaluation of the pedigree dairy industry, which contains indicators of production and economic activity of 19 breeding farms for the breeding of cattle dairy production, has been defined. In the research process methods of economic analysis and content analysis of scientific sources have been used.

Research results. The results of the study substantiate the conclusion that the introduction of the newest technological solutions for industrial dairy production in the conditions of large-scale farms of Ukraine provides improvement of physiological indicators of health and reproduction of cows, the growth of quantitative and qualitative indicators of their productivity, reduction of resource costs for production in natural and monetary terms, increase of feed conversion, which provides growth of profitability indicators and profitability of industry. The further development of breeding farms for specialized breeds of dairy stock should be aimed at creating economically profitable animals and introducing innovative technologies for their maintenance, feeding and exploitation.

Elements of scientific novelty. It has been established that the main factor of milk production increasing under the conditions of introduction of innovative technologies is the growth of milk productivity level of cows. On average, the milk productivity of cows increased by 1043 kg on the farms with innovative technological solutions introduced.

Practical significance. The introduction of the latest innovative technological solutions for the industrial production of milk provides an increase in milk revenues by increasing the productivity of cows and raising the prices of sales of products with higher qualitative characteristics, which made it possible to increase the profit from the sale of milk by 2.3 times, profitability - by 1,3 times. Tabl.: 5. Refs.: 16.

Keywords: dairy cattle industry, competitiveness, efficiency, breed, non-binding maintenance, mechanization, productivity, duration of economic use.

Kruglyak Olga Volodymyrivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, competitor for doctor`s degree, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: ovokrug@gmail.com

Кругляк О. В. Инновационные факторы и конкурентоспособность отрасли молочного скотоводства

Цель статьи - осуществить оценку влияния внедрения инновационных технологических решений беспривязного содержания коров и механизации процессов в племенных молочных хозяйствах Украины на показатели эффективности их функционирования.

Методика исследования. Использовали методы экономического анализа и контент-анализ научных источников.

Результаты исследования. По результатам исследований обоснован вывод, что внедрение новейших технологических решений промышленного производства молока в условиях крупнотоварных хозяйств Украины обеспечивает улучшение физиологических показателей здоровья и воспроизводительной способности коров, рост количественных и качественных показателей их продуктивности, снижение затрат ресурсов на производство продукции в натуральном и денежном измерениях, повышение конверсии кормов, обеспечивает рост показателей доходности и рентабельности отрасли. Дальнейшее развитие хозяйств по разведению специализированных молочных пород крупного рогатого скота должно быть направлено как на создание экономически выгодных животных, так и на внедрение инновационных технологий их содержания, кормления и эксплуатации.

Элементы научной новизны. Установлено, что основным фактором роста валового производства молока в условиях внедрения инновационных технологий является рост уровня молочной продуктивности коров. В среднем по исследуемым породам в хозяйствах, с внедренными инновационными технологическими решениями, молочная продуктивность коров выросла от 6307 к 7350 кг.

Практическая значимость. Внедрение новейших инновационных технологических решений промышленного производства молока обеспечивает увеличение поступлений от реализации молока за счет роста продуктивности коров и повышение цен реализации продукции с более высокими качественными характеристиками, что позволило нарастить выручку в 2,3 раза, рентабельность - от 17,4 к 48,2%. Табл.: 5. Библиогр.: 16.

Ключевые слова: молочное скотоводство, конкурентоспособность, эффективность, порода, беспривязное содержание, механизация, продуктивность, продолжительность хозяйственного использования.

Кругляк Ольга Владимировна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: ovokrug@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 26.04.2018 р.

Фахове рецензування: 07.05.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кругляк О. В. Інноваційні фактори та конкурентоспроможність галузі молочного скотарства. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 76 – 86.

* * *

Новини АПК

Українське сільське господарство має стати кліматично адаптованим

Глобальні кліматичні зміни, які призводять до зниження виробництва сільськогосподарської продукції, та проблема продовольчої безпеки у світі вимагають адаптації сільського господарства до нових умов. Так, реагуючи на виклики, Мінагрополітики разом з ФАО підготувало проект стратегії з адаптації українського сільського господарства до зміни клімату, яка базується на переорієнтації сільськогосподарських систем і створенні кліматично оптимізованого сільського господарства.

Про це зазначила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова під час 2-го блоку аграрного форуму, в рамках агропромислової виставки «Агро-2018», на тему «Адаптація сільськогосподарського виробництва до змін клімату» 6-го червня. У заході взяли участь заступник Міністра екології та природних ресурсів України Василь Полуйко, координатор програм розвитку ФАО в Україні Михайло Малков, представники Мінагрополітики, Гідрометцентру України, НААН.

«Основні заходи з адаптації сільського господарства до змін клімату будуть спрямовані на стимулювання інноваційної діяльності, розвиток біотехнологій та селекції, підвищення ефективності водокористування, ведення кліматично орієнтованого сільського господарства тощо. Окрім того, підвищення продуктивності нашого сільського господарства, його стійкості до зовнішніх чинників є запорукою збереження позиції України як гаранта глобальної продовольчої безпеки», - відзначила Олена Ковальова. Заступник Міністра додала, що відповідний документ, який розроблено з урахуванням напрацьованого світового досвіду, знаходиться на громадському обговоренні.

Під час заходу було проінформовано, що за результатами глобального моделювання, за 30 років лише кліматичний чинник спричинив зниження врожайності пшениці у світі на 5,5%, а кукурудзи - на 3,8%.

Також було наголошено на важливості зрошення, оскільки в Україні в останні роки спостерігається інтенсивне підвищення температури. Так, на сьогодні територія посівних площ, які потребують епізодичних поливів, оцінюється у 90%.

Було відмічено, що з підвищенням температури повітря в Україні покращились умови перезимівлі озимих культур, за останні 10 років практично не було значних втрат за рахунок сильних морозів, а також з'явилася змога розширити кількість сільськогосподарських культур для вирощування в Україні, зокрема на Півночі.

У 2016 р. Уряд схвалив Концепцію реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року (Розпорядження Уряду від 7 грудня 2016 р. № 932-р). Концепція стала першим національним стратегічним документом у сфері адаптації до змін клімату, який враховує й основні положення Паризької угоди. У тому ж році Урядом було затверджено План щодо виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 878-р).

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.43:332.14

А.П. САВА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант

Нормативно-правове забезпечення управління розвитком сільських територій

Мета статті – науково обґрунтувати основні етапи і підходи до нормативно-правового забезпечення управління розвитком сільських територій.

Методика дослідження. Використано методи наукового дослідження: діалектичний метод пізнання дії економічних законів, системний підхід до вивчення економічних явищ, а також монографічний, абстрактно-логічний та метод абстрагування.

Результати дослідження. Обґрунтовано основні засади формування нормативно-правової системи та державної політики у сфері управління сільськими територіями; визначено послідовні етапи становлення законодавчої бази регулювання функціонування сільських територій та виявлено її недоліки у задоволенні економічної та соціальної складових їх розвитку; запропоновано напрями вдосконалення нормативно-правової системи, що забезпечить реалізацію механізму управління комплексним розвитком сільських територій в умовах децентралізації.

Елементи наукової новизни. Сформовано авторський підхід до розроблення і впровадження нормативно-правової системи управління розвитком сільських територій в умовах децентралізації, що дасть можливість скоординувати діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні питань ефективного функціонування сільських територій.

Практична значущість. З'ясовані основні особливості формування системи нормативно-правового забезпечення як важливий елемент механізму регулювання розвитку сільських територій, який визначає компетенцію та повноваження суб'єктів управління та гарантує практичну реалізацію державної політики у цій сфері. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: законодавство, право, система, управління, розвиток, сільські території.

Сава Андрій Петрович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: andriy_sava@ukr.net

Постановка проблеми. Нормативно-правова база є одним з основних елементів механізму регулювання розвитку сільських територій, який визначає компетенцію та повноваження суб'єктів управління та забезпечує практичну реалізацію державної політики у всіх сферах життєдіяльності через застосування тих чи інших важелів. Процес її створення фактично розпочався у першій половині 90-х років минулого століття, тобто одразу після набуття Україною незалежності.

Зміна системи управління у державі, невміння регулювати соціально-економічні процеси в ліберальних умовах існування ринку стали основними причинами економічного занепаду всіх галузей національного виробництва, неспроможності сільських територій до самовідтворення в соціальній сфері.

Тому в цей період активно починають розроблятися численні програми виходу України з кризового стану, прогнози та інші до-

кументи. Серед питань, які спробували вирішити на той час, приділялася особлива увага інструментам гарантування та підвищення ефективності соціально-економічного розвитку країни в нових суспільно-політичних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-організаційні та науково-практичні підходи з вивчення сільських територій у цілому, особливостей соціально-економічного їх розвитку висвітлено у працях багатьох учених-економістів. Достатньо глибоко питання нормативно-правового регулювання, концептуальних засад та стратегічних напрямів розвитку сільських територій досліджували такі економісти-аграрії, як Т.В. Бондар [1], В.М. Ємельянов, А.А. Шульга [3], А.А. Ібрагімова [5], Ю.О. Лупенко, М.І. Малік, О.М. Булавка [12], С.І. Чернов [13], В.Й. Шиян [14] та ін.

Однак ще залишаються мало опрацьованими та несистематизованими основні засади нормативно-правового забезпечення роз-

© А.П. Сава, 2018

витку сільських територій в існуючих умовах функціонування органів самоврядування.

Мета статті - науково обґрунтувати основні етапи та підходи до нормативно-правового забезпечення управління розвитком сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Поштовхом щодо системного формування законодавчої бази, що має задовольняти реалізацію державної політики на національному та місцевому рівнях, стало:

1) ухвалення у 1996 р. Конституції України, у якій було закріплено та визначено повноваження різних гілок влади, зокрема на місцевому рівні, закладено принципи територіального устрою країни та взаємодії органів державної влади різних рівнів, гарантовано права місцевого самоврядування;

2) підписання та затвердження в 1997 р. Україною Європейської хартії, яка визначає роль місцевого самоврядування в забезпеченні демократії, ефективного управління та децентралізації влади, встановлює принципи організації та діяльності органів місцевого самоврядування, їх повноваження у вирішенні питань соціально-економічного розвитку територій.

Згодом, у подальших роках, було ухвалено низку законодавчих актів, відповідно до яких на місцевому рівні створювались нові органи державного управління та встановлювались повноваження чинних органів з різноманітних питань гарантування соціально-економічного розвитку підвідомчих територій. Зокрема, у цей період було ухвалено Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.); «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.).

З метою підвищення рівня єдності загальнодержавних та місцевих інтересів у вирішенні найважливіших питань суспільного розвитку в 2000 р. Указом Президента України [9] формується Національна Рада з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування, завданнями якої було розгляд, розроблення та внесення пропозицій щодо широкого кола питань, які стосувались, зокрема, стратегії гарантування сталого розвитку в Україні, злагодженого функціонування і взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування, раціональної побудови їх системи, державної регіональної політики, збалансованого соціально-економічного розвитку держави загалом і

регіонів, розвитку ресурсного, економічного й науково-технічного потенціалу на загальнодержавному та регіональному рівнях, ефективна діяльність фінансово-бюджетної систем держави в центрі й на місцях.

З цього можна зробити висновок, що *питання розвитку сільських територій розглядалися в межах регіональної політики держави*. Підтвердженням таких висновків може слугувати Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України № 341 від 25.05.2001 р. [6], яка за весь час змінювалася до вимог сьогодення.

Одним з основних заходів, передбачених у Концепції, є введення та вдосконалення законодавства з питань регіональної політики та місцевого самоврядування, зокрема щодо розподілення функцій і повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Також у документі зосереджено увагу на необхідності поліпшення механізмів стратегічного державного планування регіонального розвитку, системи загальнодержавного і регіонального прогнозування та планування соціально-економічного розвитку, що дасть можливість точніше та більш ґрунтовно визначати основні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, враховувати їх під час опрацювання відповідних розділів проектів загальнодержавних програм економічного і соціального розвитку України, регіональних та місцевих програм і планів.

Впровадити її в життя повноцінно не вдалося жодному Уряду. Однак це не зупинило намагання держави як суб'єкта інституціональних відносин реформувати систему управління сільськими територіями. Одним з важливих напрямів такої політики було сформувати загальні засади вирішення економічних, соціальних та екологічних питань. Специфікою регулювання у цій сфері також є встановлення на усій території країни єдиних стандартів досягнення високих результатів, а на місцеві органи влади поклається відповідальність за їх дотримання. Тому нормативно-правове регулювання розвитку сільських територій базується на нормах загальнодержавного законодавства.

Нормативно-правове регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій відбувається, окрім положень Консти-

туції України, на основі законів, які визначають функції та механізми діяльності місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування та повинні регламентувати:

- податкову і бюджетну політику - бюджетний і податковий кодекси, Закони України «Про державний бюджет», «Про систему оподаткування»;

- соціальний захист і сферу зайнятості - Закони України «Про страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про зайнятість населення», «Про соціальні послуги», «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», «Про державне фінансування та довгострокове кредитування будівництва житла», житловий кодекс;

- структурну перебудову - Закони України «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про державні цільові програми», «Про кооперацію», «Про мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва спеціалізованими установами», «Про акціонерні товариства», «Про енергозбереження», «Про управління об'єктами державної власності», «Про промислово-фінансові групи в Україні», «Про ринок земель», «Про планування і забудову території», «Про іпотеку», «Про оцінку земель», «Про Державний земельний (іпотечний) банк», «Про особливості створення та діяльності іпотечних установ», «Про Державний земельний кадастр та про Державну систему реєстрації нерухомості», «Про виконавче провадження», «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно», Указ Президента України «Про продаж земельних ділянок несільськогосподарського призначення»;

- фінансовий ринок і банківську сферу - Закони України «Про банки та банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про банківський кредит», «Про валютне регулювання», «Про порядок використання векселів у зовнішньоекономічній діяльності»;

- інвестиційну та інноваційну активність - Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про основні засади надання субвенцій з Державного бюджету України на виконання інвестиційних проектів», «Державна програма розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки», «Інвестиційний імідж України», Земельний кодекс України [4].

Якщо проаналізувати основні положення зазначених документів, то у багатьох випадках питання розвитку сільських територій можна виділити лише в межах регіональної політики, а також регулювання аграрного сектору України. Це, з одного боку, свідчить про намагання комплексного вирішення питань розвитку регіонів, невід'ємною частиною яких є сільські території, а з іншого - це обмеженість регуляторних функцій держави лише у традиційних для сільської місцевості галузях агропромислового комплексу. При цьому є намагання розв'язати низку соціальних проблем сільського населення.

Однак широке коло проблем сільських територій залишається поза увагою. Серед них можна виділити такі:

1. Нераціональне використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення; зниження родючості ґрунту внаслідок недостатніх природоохоронних та агротехнічних заходів у землекористуванні; забруднення поверхневих та ґрунтових вод; безладне формування відходів.

2. Організаційне становлення національної економіки. Це пов'язано із трансформацією господарських відносин у переході до ринкових умов та зниженням економічного потенціалу багатьох галузей.

3. Деформації структури виробництва. Значна частка валового внутрішнього продукту виготовляється у застарілих і несприйнятливих до науково-технічного прогресу і сучасної організації бізнесу підприємствах. У сільському господарстві майже половина продукції взагалі виробляється в господарствах населення, що не може свідчити про найвищий рівень суспільної організації виробництва. На ринку відсутня стандартизована продукція, яких потребує внутрішній і особливо зовнішній ринок.

4. Недосконалість механізмів інвестиційного забезпечення. Інвестиційні ресурси реального сектору економіки формуються переважно за рахунок власних коштів підприємств, значну частину яких становлять амортизаційні відрахування. Залишається вкрай вузьким сегмент довгострокового кредитування.

5. Деформації цінових пропорцій. Рівень цін на матеріально-технічні ресурси, продукцію та послуги, які споживаються суб'єктами господарювання і населенням,

на відповідає рівню прибутковості підприємств та дохідності населення.

6. Погіршення стану соціальної інфраструктури. Швидке зменшення всіх видів фінансування на утримання та розбудову об'єктів соціальної інфраструктури посилює негативні явища в існуючій мережі.

У цілому це спричинило, ще починаючи з 1991 р., зменшення чисельності сільського населення на 2,5 млн осіб, а сільських населених пунктів - на 348 од. Разом з тим кількість сільських рад збільшилася на 1067 од. Крім того, за 25 років незалежності країни утворено близько 12 тис. територіальних громад, понад 6 тис. громад, у яких кількість жителів становить менше 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах - менше 1 тис. осіб, а у 1129 громадах - менше 500 осіб, у багатьох з них не створено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Слід також врахувати, що дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70%, 483 територіальні громади на 90% утримуються за рахунок коштів державного бюджету [11].

Слід наголосити, що законодавчо-нормативне забезпечення економічних реформ несе в собі об'єктивні та суб'єктивні протиріччя трансформаційних процесів в Україні. А щодо розвитку сільських територій, то це питання законодавчо підкріплено недостатньо: переважають декларації, проголошення намірів, а не чітке визначення пріоритетів.

Такий висновок можна зробити, аналізуючи законодавчу базу трансформації аграрного сектору економіки України, як одного із векторів державної політики у досліджуваній сфері. Не викликає сумніву, що переважна більшість законів України, указів Президента України, постанов Уряду з проблем проведення аграрної реформи тією чи іншою мірою торкаються сільських територій. Однак законодавче гарантування перспектив саме комплексного розвитку села в умовах аграрної реформи не відійшло ще від традицій «залишкового принципу».

У 2005 р. владні структури дещо змінили своє ставлення до розвитку села, характеризуючи необхідність якнайшвидшого вирішення його економічних та соціальних проблем, що за останні роки лише загострилися, задля задоволення стабільності існування держави. Тому Законом України «Про ос-

новні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» в статті 1 було визначено, що «основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій». У статті 2 цього Закону комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі є одним із стратегічних напрямів державної аграрної політики [10].

Необхідність соціально-економічного розвитку українського села відзначається і на державному рівні, і в працях багатьох вітчизняних вчених [1, 13, 14], проте здебільшого ці питання пропонується розв'язувати в межах аграрної політики, як похідні чи додаткові щодо розвитку і підвищення ефективності аграрної галузі економіки. Однак, зважаючи на попередній досвід такого регулювання цих питань, даний підхід вбачається не зовсім виправданим.

У «Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки» одним з першочергових завдань вирішення проблем українського села, агропромислового виробництва та гарантування продовольчої безпеки країни передбачалося розроблення заходів розвитку села за такими напрямками:

- забезпечення комплексного, багатофункціонального розвитку сільських територій;
- спрямування роботи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади на задоволення потреб сільських жителів, активізацію ініціативи громад і органів місцевого самоврядування щодо розвитку інфраструктури села;
- гарантування надійної результативної соціальної інфраструктури села в нових економічних умовах;
- створення умов для розширення сфери зайнятості на селі на основі ефективного використання природоресурсного потенціалу сільських територій, стимулювання розвитку підприємництва як у сільському господарстві, так і в несільськогосподарських видах діяльності;
- передбачення істотного підвищення рівня доходів та поліпшення соціального захисту сільського населення;

▪ розроблення та виконання регіональних програм розвитку сільських територій тощо [8].

При цьому в «Концепції Загальнодержавної програми соціального розвитку села на період до 2011 року», затвердженій Урядом 10 серпня 2004 року, поняття сільських територій ще не вживається. Хоча завдання, які мали б вирішити ці програми, є подібними.

Лише у вересні 2007 р. було ухвалено Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року. Однак основною метою Програми є забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Слід також зауважити, що і Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», і «Концепція Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки», внаслідок свого проголошення, відсутності чітких інструментів і цілей, навряд чи зможуть вирішити проблеми сучасного села. Виписані в них напрями подальшої державної політики у сфері забезпечення нормальних умов життєдіяльності сільських жителів, розбудови соціальної інфраструктури села та комплексного розвитку сільських територій є не більше, ніж констатацією найбільш важливих і гострих проблем, що постали в цій сфері перед нашою державою.

Спробою розв'язання згаданих вище питань на державному рівні стало ухвалення 23 вересня 2015 р. Кабінетом Міністрів України «Концепції розвитку сільських територій» на період до 2025 року, яка має на меті

змінити спектр аграрної політики держави з підтримки аграрного сектору економіки на підтримку сільського розвитку - поліпшення якості життя та економічного добробуту сільського населення.

Наступним кроком було ухвалення плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій, який містить перелік заходів та індикаторів оцінки результативності їх виконання за такими напрямками: підвищення якості життя сільського населення; охорона та збереження природних ресурсів у сільській місцевості; диверсифікація й розвиток сільської економіки; удосконалення системи управління сільськими територіями; освіта та інформаційно-консультаційне забезпечення.

Висновки. Чинна нормативно-правова база зумовлює існування наступної проблеми. Питання розвитку сільських територій включені до завдань державної аграрної політики і відповідним чином мають регулюватися аналогічним галузевим міністерством. Водночас, вирішення конкретних специфічних завдань, що є складовими розвитку сільських територій, розподілено по інших галузевих і профільних відомствах, які або зовсім мало уваги приділяють розв'язанню своїх проблем в сільській місцевості, або ж намагаються їх вирішувати виокремлено, в межах своїх можливостей і повноважень.

Це потребує вдосконалення нормативно-правового забезпечення розвитку сільських територій, що знаходять відповідь на низку важливих завдань: визначення ролі органів влади і територіальних громад в управлінні сільськими територіями; здійснення постійного моніторингу соціально-економічних, екологічних процесів та застосування сучасних економічних інструментів реалізації їх стратегії розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Бондар Т. В. Соціально-економічний розвиток сільської місцевості регіону та напрями його удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата економічних наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК». Миколаїв, 2006. 19 с.
2. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3.02.2010 р. №121-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/243284424?print> (дата звернення: 10.05.2018).
3. Емельянов В. М., Шульга А. А. Нормативно-правове забезпечення реформування місцевого самоврядування та об'єднання територіальних громад в Україні. *Наукові праці. Державне управління*. 2017. Вип. 278. Т. 290. С. 48-58.
4. Законодавство України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 10.05.2018).

References

1. Bondar, T.V. (2006). *Sotsialno-ekonomichnyy rozvytok silskoyi mistsevesti rehionu ta napryamy yoho udoskonalennya* [Socio-economic development of the rural area of the region and directions of its improvement]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Mykolaiv. [In Ukrainian].
2. Derzhavna tsilova prohrama staloho rozvytku silskykh terytoriy na period 2020 roku : Rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3.02.2010 # 121-p. [State target program for sustainable rural development for the period up to 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 3.02.2010 No. 121-p.]. *Govermental Portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/243284424?print> [In Ukrainian].

5. Ібрагімова А. А. Державна політика побудови спроможних територіальних громад в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 «Місцеве самоврядування» / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України, Львів. регіонал. ін-т держ. управління. Львів, 2015. 20 с.

6. Концепція Державної регіональної політики: Указ Президента України від 25.05.2001 р. № 341/2001. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/341/2001> (дата звернення: 10.05.2018).

7. Кульчий І. М. Державна аграрна політика України у сфері сталого розвитку сільських територій: правовий аспект. *Проблеми законності*. 2017. Випуск 136. С. 116-125.

8. Про Концепцію комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 рр.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.12.2005 р. № 536-р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/536-2005-%D1%80> (дата звернення: 10.05.2018).

9. Про Національну Раду з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування: Указ Президента України від 13.12. 2000 р. № 1331/2000. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1331_00.html (дата звернення: 10.05.2018).

10. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-IV URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2982-15> (дата звернення: 10.05.2018).

11. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.04. 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 10.05.2018).

12. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Булавка та ін.] ; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. 74 с.

13. Чернов С. І. Обґрунтування економіко-правових засад регулювання аграрного сектору економіки. *Держава та регіони*. 2006. № 1. С. 172-177.

14. Шиян В. Й. Соціально-економічні проблеми українського села в постіндустріальній стадії розвитку суспільства. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 72-76.

3. Yemelyanov, V.M., & Shulga, A.A. (2017). Normativno-pravove zabezpechennya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya obyednannya terytorialnykh hromad v Ukraini [Regulatory support the reform of local self-governments and associations local communities in Ukraine]. *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnya*, 278, pp. 48-58 [In Ukrainian].

4. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws> [In Ukrainian].

5. Ibrahymova, A.A. (2015). Derzhavna polityka pobudovy spromozhnykh terytorialnykh hromad v Ukraini [State policy for the construction of capable territorial communities in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv. [In Ukrainian].

6. Kontseptsiya Derzhavnoyi rehionalnoyi polityky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.05.2001 # 341/2001 [Concept of the State regional policy: Decree of the President of Ukraine from 25.05.2001 No. 341/2001]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/341/2001> [In Ukrainian].

7. Kulchii, I.M. (2017). Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy u sferi staloho rozvytku silskykh terytoriy: pravovyy aspekt [State agriculture policy of Ukraine on sustainable rural development: legal aspects]. *Problemy zakonnosti*, 136, pp. 116-125 [In Ukrainian].

8. Pro Kontseptsiiu kompleksnoyi prohramy pidtrymky rozvytku ukrayinskoho sela na 2006-2010 : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.12.2005 # 536-p. [On the Concept of the integrated program for supporting the development of Ukrainian countryside for 2006-2010: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 21.12.2005 No. 536-p.]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/536-2005-%D1%80> [In Ukrainian].

9. Pro Natsionalnu Radu z uzgodzhennya diyalnosti zahalnodержavnykh i rehionalnykh orhaniv ta mistsevoho samovryaduvannya : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13.12.2000 # 1331/2000 [On the National Council for the coordination of the activities of national and regional authorities and local self-government: Decree of the President of Ukraine from 13.12.2000 No. 1331/2000]. *Liga:Zakon*. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U1331_00.html [In Ukrainian].

10. Pro osnovni zasady derzhavnoyi ahrarnoyi polityky na period do 2015 roku : Zakon Ukrainy vid 18.10.2005 # 2982-IV [On the basic principles of the state agrarian policy for the period up to 2015: Law of Ukraine from 18.10.2005 No. 2982-IV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2982-15> [In Ukrainian].

11. Pro skhvalennya Kontseptsiiy reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorialnoyi orhanizatsiiy vlady v Ukraini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1.04.2014 # 333-p. [On approval of the Concept of reforming of local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 1.04.2014 No. 333-p.]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [In Ukrainian].

12. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavka O.H., et al. (2013). *Stratehichni napryamy staloho rozvytku silskykh terytoriy na period do 2020 roku* [Strategic directions of sustainable rural development for the period up to 2020]. Yu.O. Lupenko, O.H. Bulavka (Eds.). Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoyi ekonomiky" [In Ukrainian].

13. Chernov, S.I. (2006). Obgruntuvannya ekonomiko-pravovykh zasad rehulyuvannya ahrarnoho sektoru ekonomiky [Substantiation of economic and legal principles of regulation of the agrarian sector of the economy]. *Derzhava ta rehiony*, 1, pp. 172-177 [In Ukrainian].

14. Shyian, V.Y. (2005). Sotsialno-ekonomichni problemy ukrayinskoho sela v postindustrialniy stadiyi rozvytku suspilstva [Socio-economic problems of the Ukrainian village in the post-industrial stage of development of society]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 72-76 [In Ukrainian].

Sava A.P. Normative and legal provision of rural development management

The purpose of the article is to provide scientific substantiation of the main stages and approaches to the normative and legal provision of rural development management.

Research methodology. The following methods of scientific research have been used to solve this purpose: dialectical method of the effect of economic laws, the systematic approach to the study of economic phenomena, as well as the monographic, abstraction method, abstract and logical.

Research results. The basic principles for formation of the regulatory and legal system and state policy in the field of management of rural areas have been substantiated in the article. The successive stages of the formation of the legislative base for regulation of the functioning of rural territories have been determined and its deficiencies have been substantiated in ensuring the economic and social components of their development. The directions of improvement of the regulatory and legal system have been offered, which will ensure realization of the mechanism of complex development management of rural territories in the conditions of decentralization.

Elements of scientific novelty. An author's approach to the development and implementation of a regulatory and legal system for managing the development of rural areas in a context of decentralization has been formed, which will enable to coordinate the activities of state and local authorities in addressing the effective functioning of rural territories.

Practical significance. Justification of the main features of the formation of the regulatory and legal provision is an important element of the mechanism for regulating the rural development, which defines the competence and authority of the subjects of management and ensures the practical implementation of state policy in this area. Refs.: 14.

Keywords: legislation, law, system, management, development, rural territories.

Sava Andriy Petrovych - candidate of economic sciences, senior researcher fellow, competitor for doctorate degree, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: andriy_sava@ukr.net

Сава А.П. Нормативно-правовое обеспечение управления развитием сельских территорий

Цель статьи - научно обосновать основные этапы и подходы к нормативно-правовому обеспечению управления развитием сельских территорий.

Методика исследования. Использованы методы научного исследования: диалектический метод познания действия экономических законов, системный подход к изучению экономических явлений, а также монографический, абстрактно-логический и метод абстрагирования.

Результаты исследования. Обоснованы основные принципы формирования нормативно-правовой системы и государственной политики в сфере управления сельскими территориями; определены последовательные этапы становления законодательной базы регулирования функционирования сельских территорий и выявлены её недостатки в обеспечении экономической и социальной составляющих их развития; предложены направления совершенствования нормативно-правовой системы, которая обеспечит реализацию механизма управления комплексным развитием сельских территорий в условиях децентрализации.

Элементы научной новизны. Сформирован авторский подход к разработке и внедрению нормативно-правовой системы управления развитием сельских территорий в условиях децентрализации, что позволит скоординировать деятельность органов государственной власти и местного самоуправления в решении вопросов эффективного функционирования сельских территорий.

Практическая значимость. Установленные основные особенности формирования системы нормативно-правового обеспечения являются важным элементом механизма регулирования развития сельских территорий, который определяет компетенцию и полномочия субъектов управления и гарантирует практическую реализацию государственной политики в этой сфере. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: законодательство, право, система, управление, развитие, сельские территории.

Сава Андрей Петрович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: andriy_sava@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 05.06.2018 р.

Фахове рецензування: 12.06.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сава А. П. Нормативно-правове забезпечення управління розвитком сільських територій. Економіка АПК. 2018. № 6. С. 87 – 93.

* * *

Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс

Мета статті – поглибити науково-методичні положення і розробити практичні рекомендації щодо забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки.

Методика дослідження. Методи: економіко-статистичний, соціологічних досліджень, економіко-математичного моделювання та порівняльного аналізу.

Результати дослідження. Систематизовано теоретико-методологічні засади концепції сталого розвитку з урахуванням особливостей її галузевої реалізації. Запропоновано розширення меж і принципів державно-приватного партнерства у секторі. Обґрунтовано пріоритетні напрями стратегії впровадження концепції сталого розвитку в аграрному секторі, які охоплюють сукупність факторів та послідовність етапів практичної реалізації з метою досягнення окреслених стратегічних орієнтирів.

Елементи наукової новизни. Удосконалено методичний підхід до оцінки сталості розвитку аграрного сектору через розрахунок інтегрального показника, що дало змогу визначити концептуальні засади гармонізації складових сталого розвитку аграрного сектору національної економіки за допомогою розробки імперативів побудови стратегії інклюзивного розвитку сектору в теоретичному та практичному контексті.

Практична значущість. Внесено пропозиції щодо підвищення сталості розвитку аграрного сектору, які можуть бути використані при розробці програм, заходів, напрямів загальнодержавного, регіонального та місцевого їх розвитку. Табл.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: сталий розвиток, аграрний сектор, складові сталого розвитку, пріоритети, гармонізація, державно-приватне партнерство, стратегія.

Лопатинський Юрій Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства та управління персоналом, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2)

E-mail: y.lopatsynskyi@chnu.edu.ua

Буринська Оксана Ігорівна – асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2)

E-mail: oksanasidliar@gmail.com

Постановка проблеми. Питання наукового розуміння необхідності імплементації концепції сталого розвитку в державну політику та особливості її впровадження в галузевому контексті вимагають формування нових і переосмислення існуючих підходів до їх пізнання. Забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки ґрунтується на реалізації його багатофункціональної місії у цілому і гармонізації основних складових (економічної, соціальної й екологічної) зокрема. Формулювання та втілення парадигми сталого розвитку вітчизняного аграрного сектору допоможе подолати екологічну кризу, зменшити антропогенний вплив на довкілля, створення умов для соціально-

го та економічного добробуту населення, економічний розвиток і конкурентоспроможність сільськогосподарських товаровиробників, зміцнити позиції держави на міжнародній арені. Особливої актуальності набуває розробка напрямів гармонізації елементів сталого розвитку аграрного сектору національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методичні та практичні питання сталого розвитку з урахуванням особливостей аграрного сектору знайшли своє відображення у працях вітчизняних та іноземних науковців, серед них: М. Бешнасі [15], О. Бородіна [1], В. Геєць [9], Ф. Гірш [18], В. Горкавий [2], Х. Дейлі [16], М. Епплбі [14], Т. Зінчук [3], Ю. Лупенко [4], М. Малік [5], О. Павлов [6], О. Попова [7], І. Прокопа [9], П. Саблук [8], І. Серагельдін

[19], П. Харді [17], М. Хвесик [11], О. Ходаківська [12], О. Шпикуляк [13] й багато ін. Однак глобальний характер концепції, дискусійність її сприйняття, необхідність урахування особливостей реалізації у національній економічній системі зумовлюють доцільність подальших наукових досліджень, зокрема з питань гарантування сталого розвитку, аналізу його складових і формування заходів щодо їх гармонізації в аграрному секторі.

Мета статті - поглибити науково-методичні положення і розробити практичні рекомендації щодо забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. В аграрному виробництві постає питання вирішення комплексу проблем соціального та екологічного характеру, оскільки домінування лише економічних інтересів завдає непоправної шкоди довкіллю, впливає на якість життя громадян, опосередковано зменшує рівень продовольчої безпеки країни та в підсумку знищує національну безпеку держави. Поєднана взаємодія трьох основних складових (економічної, екологічної та соціальної) є дієвим напрямом забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки.

Концепція сталого розвитку має виняткове значення для ефективного функціонування аграрного сектору національної економіки, чому сприяють кілька важливих факторів: 1) сільськогосподарські виробники є одними з основних споживачів природних ресурсів; 2) сільське господарство відіграє важливу роль у взаємодії між розвитком суспільства та довкіллям; 3) аграрний сектор багатофункціональний: виробляє харчові продукти (задовольняються пріоритетні потреби суспільства), а також непродовольчі товари (субститууючи невідновлювані природні ресурси); 4) галузь здійснює значний внесок у життєздатність сільських територій.

На основі системного підходу сталий розвиток аграрного сектору національної економіки визначається як процес його динамічного переходу на новий рівень функціонування. Економічна обґрунтованість, екологічна безпека і соціальна орієнтованість стають головними складовими забезпечення потреб у продовольстві та підвищення рівня

життя сільського населення з урахуванням дії сукупності факторів.

Сталий розвиток аграрного сектору варто розглядати як здатність суб'єктів господарювання безперервно рухатися та підтримувати раціональну пропорційність між чинниками відтворення і необхідними темпами розвитку в умовах невизначеності й мінливості зовнішнього середовища як тепер, так і в майбутньому, беручи до уваги при цьому відповідальність щодо створення належних соціальних умов і попередження забруднення довкілля.

Як відомо, концепція сталого розвитку насамперед охоплює три складові: економічну, соціальну та екологічну. Зв'язки між економічним, соціальним та екологічним елементами сталого розвитку в аграрному секторі окремо охарактеризовані та, певною мірою, взаємодоповнювані.

Сталий розвиток досяжний за умов гармонізації певних елементів, зокрема: економічної діяльності в аграрному секторі з екологічними наслідками для довкілля; стимулювання соціальної складової та формування попиту споживачів на екологічні товари; інклюзивності та дієвості інституційного середовища; інноваційності екологічності виробничих процесів з коригуванням взаємодії зовнішнього та внутрішнього середовища у напрямі ефективного застосування потенціалу аграрного сектору національної економіки.

Відповідно до головних складових, можна узагальнити базові цілі сталого розвитку аграрного сектору:

- забезпечення раціонального використання наявного природно-ресурсного потенціалу з урахуванням перспективних можливостей, що є основою економічної складової;

- зменшення деструктивного впливу екологічних екстерналій на довкілля та сільськогосподарські території (екологічна складова);

- соціальна складова гарантується підвищенням рівня зайнятості, доходів суб'єктів господарювання аграрного сектору. Також важливим є залучення до процесу поширення ідей сталого розвитку та формування усвідомлення участі окремого індивідууму задля досягнення загального результату.

Упровадження основ сталого розвитку на державному рівні відіграє важливу роль з огляду необхідності вирішення глобальних і

національних проблем. Першим кроком до визнання та імплементації основного орієнтира в державній політиці можна вважати поліпшену законодавчу базу, а також створення (наділення повноважними функціями) відповідної ланки у виконавчій владі, метою діяльності котрої була б розробка, організація, реалізація поставлених завдань і контроль у напрямі досягнення сталого розвитку.

Згідно із загальноприйнятими принципами сталого розвитку, тактична пріоритетність в аграрному секторі повинна ґрунтуватися на засадах гнучкості й адаптивності до мінливих умов зовнішнього середовища із запровадженням екологічної відповідальності суб'єктів господарювання та суспільства у цілому; раціонального використання природних ресурсів, що забезпечить конкурентоспроможність; застосування сучасних практик ведення сільського господарства; становлення світоглядної позиції з метою гарантування поступового руху в напрямі дотримання концепції сталого розвитку як стратегічної мети.

Аграрний сектор національної економіки розглядається як рушійна сила та одна з основних галузей імплементації концепції сталого розвитку. Україна має значний потенціал у даній сфері, тому за державного сприяння може стати впливовим гравцем на міжнародній арені. Задоволення економічної складової за рахунок високої рентабельності та прибутковості суб'єктів аграрного виробництва сприятиме розвитку економіки держави у цілому. Аграрний сектор є частиною загальної економічної системи країни та пов'язаний з іншими секторами економіки складними багатосторонніми зв'язками. Аналіз структури валового внутрішнього продукту як головного показника, що характеризує економічний розвиток країни, показує зміцнення позицій аграрного сектору. Дані засвідчують, що у 2016 р. вклад аграрного сектору в загальний обсяг ВВП (за виробничим методом) збільшився не лише у вартісному вимірі, а й частка у структурі ВВП також підвищилася до 11,6 %. Аграрний сектор посів третє місце за часткою ВВП країни, але, незважаючи на такі лідируючі позиції, аграрному сектору властиві недоліки, пов'язані з первинністю аграрного виробництва, низькою часткою доданої вартості та малоефективною технологічною структурою.

З погляду на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки вирішальне значення має формулювання умов і можливостей досягнення належного рівня сталості як завдяки державній підтримці, так і з урахуванням ресурсів і цільових установок окремих категорій сільськогосподарських виробників. Оцінка відповідного розподілу валової продукції дає змогу відслідковувати основні тенденції, що відбуваються в аграрному секторі. Так, упродовж 2000-2016 рр. першість у виробництві валової продукції сільського господарства зазнала змін — від господарств населення до сільськогосподарських підприємств.

Незважаючи на те, що частка валової продукції, виробленої господарствами населення, має тенденцію до зниження, проте роль зазначеної категорії господарств у розвитку аграрного сектору на даному етапі залишається важливою. Водночас спостерігаються істотні зміни за галузями сільськогосподарського виробництва. Так, у 2000 р. валова продукція галузі тваринництва, вироблена господарствами населення, у 3,8 раза перевищувала показники сільськогосподарських підприємств, однак під впливом загальних тенденцій до укрупнення сільськогосподарських підприємств ситуація змінюється. Оскільки селянські домогосподарства менш ресурсозабезпечені та мають незначні можливості для збільшення обсягів виробництва м'ясної та молочної продукції, інтенсивний розвиток тваринництва залежить, насамперед, від сільськогосподарських підприємств. Виробництво валової продукції у тваринництві загалом показує негативні тенденції, що зумовлено специфікою галузі, тому потребує державної підтримки. Разом із тим у рослинництві загрозливим є збільшення обсягів вирощування технічних культур, що виснажують ґрунт та ін.

Отже, аграрний сектор гарантує високі економічні результати у цілому, хоча за певними галузями та видами економічної діяльності показники значно гірші, також наявні коливання в окремі роки, зумовлені сукупністю факторів. Обмежує можливість висновків і відсутність вичерпних даних про фінансові результати діяльності господарств населення сільської місцевості. Проте, незважаючи на деяку неоднозначність оцінок, можна зробити висновок, що економічна складова є пріоритетом аграрного господарювання.

рювання, що визначає незбалансованість між елементами сталості розвитку.

Несприятливість загальних умов розширення спектру місць працевлаштування населення в сільській місцевості залишає на лідируючих позиціях саме аграрний сектор як головну сферу зайнятості та основне джерело соціального благополуччя селян. Зменшення кількості найманих працівників у аграрному секторі можна пояснити зменшенням обсягів випуску трудомісткої продукції сільськогосподарськими підприємствами (наприклад, у галузі тваринництва) та орієнтацією їх на вигідні ринкові культури (ріпак, соняшник тощо). Так, кількість найманих працівників зменшилась у 2016 р. на 17,0 % проти 2012 р. Зайнятість у господарствах населення в аграрному секторі теж мала знижуваний характер. Водночас частка зайнятих у цьому секторі щодо всього зайнятого населення в Україні є відносно стабільною.

Відбуваються позитивні соціальні зміни, збільшується рівень заробітної плати в аграрному секторі, а також її процентне відношення до середньої заробітної плати в Україні: якщо у 2010 р. ця частка становила 63,2 %, то в 2016 р. зросла до 80,9 % відповідно. Натомість за досліджуваний період середня частка оплати праці в загальних витратах на виробництво сільськогосподарських підприємств була близько 5,5 %. Тобто є певні ресурси зростання рівня оплати праці в сільському господарстві та, відповідно, частки у витратах. Також підвищуються доходи господарств населення, зайнятих у виробництві сільськогосподарської продукції. Тим не менше, соціальне забезпечення громадян сільської місцевості, умови праці залучених в аграрне виробництво здебільшого залишаються на низькому рівні.

Важливим чинником, який визначає добробут господарств населення у сільській місцевості, є сукупні запаси сільських домогосподарств. Структура надходжень домогосподарств має певне розшарування. Так, переважну частку вони отримують за рахунок оплати праці.

Вагому частку надходжень домогосподарств у сільській місцевості становлять соціальні виплати, що характеризує високу залежність від такого виду доходів, а також зумовлено старінням сільського населення. Доходи від продажу сільськогосподарської

продукції займають близько 10,0 %, що формує ситуацію, коли реалізація вироблених товарів не є основною запорукою добробуту сільських домогосподарств. Також це опосередковано підтверджує, що домінуючий обсяг продукції, яка виробляється господарствами населення, використовується ними ж для власного споживання. Це загалом не сприяє ні економічному, ні соціальному розвитку села чи аграрного сектору, не стимулює сталості розвитку.

Сільські домогосподарства займають провідне місце не лише в економічній та соціальній сферах, які гарантують сталий розвиток в аграрному секторі, але і безпосередньо пов'язані з екологічною складовою. Проте, на відміну від сільськогосподарських підприємств, негативний вплив господарств населення на довкілля важко оцінити. Опитування представників господарств населення сільської місцевості Чернівецької області підтверджує відсутність знань щодо дієвості концепції сталого розвитку, а також неготовність нести певні фінансові витрати для поліпшення екологічної ситуації на своїй територіальній одиниці. Це пов'язано як з матеріальною неспроможністю виділяти кошти на екологічні цілі, так і неусвідомленістю свого місця та втручання в екологічну ситуацію даної місцевості. Окремо варто відзначити, що все ж таки, незважаючи на бажання витратити кошти на екологічні потреби, представників господарств населення екологічна ситуація турбує. Так, у Чернівецькій області найбільше занепокоєні вирубкою лісів (65,4 %), шкідливими небезпечними викидами в атмосферу (42,3 %) та якістю води (50,0 %). Зазначене вимагає обґрунтування можливостей забезпечення активної участі господарств населення сільської місцевості в ознайомленні з концепцією сталого розвитку з урахуванням їхньої самооцінки факторів покращання екологічної ситуації, також загалом посилює доказовість необхідності залучення інформаційно-просвітницької діяльності стосовно екологічної складової сталого розвитку аграрного сектору.

У цілому аграрний сектор має вплив на екологічну ситуацію у країні, оскільки у виробничій діяльності суб'єкти сектору безпосередньо використовують природні ресурси. Сукупність факторів (зокрема, забруднення на фоні збільшення розораності ґрунтів, неоптимальне внесення мінеральних добрив,

зменшення застосування органічних добрив) зумовлює зниження вмісту гумусу та погіршення якості ґрунтів. Безконтрольність призводить до несприятливих екологічних наслідків. Як відомо, неконтрольоване внесення мінеральних добрив, окрім пригнічення рослин, має деструктивний вплив на якість отриманої продукції (збільшення концентрації нітратів у продуктах харчування), призводить до забруднення земель, поверхневих водойм, а також підземних вод. Тому необхідність збалансованого використання добрив чітко пов'язана з економічною та екологічною складовими. З одного боку, застосування добрив не дає ґрунту виснажуватись і забезпечує більшу врожайність, що сприяє задоволенню економічних інтересів суб'єкта господарювання, а з іншого боку, призводить до негативних наслідків для довкілля при недотриманні науково обґрунтованих нормативів застосування. Натомість господарства населення неспроможні здійснювати додаткові витрати задля збереження навколишнього середовища, водночас органічні добрива частіше використовуються саме домогосподарствами. Відтак варто зауважити, що вплив галузі тваринництва на довкілля також неоднозначний.

Стан екологічної складової сталого розвитку є несприятливим та потребує проведення комплексу заходів, серед яких: активізація розповсюдження інформації щодо необхідності врахування екологічних передумов, а не лише економічної вигоди суб'єктами господарської діяльності, у тому числі господарствами населення; державна підтримка впровадження аграрних заходів з метою відновлення якості ґрунтів, що сприятиме підвищенню родючості; посилення контролю за дотриманням екологічних вимог і здійсненням природозберігаючих і ресурсовідновних заходів; стимулювання органічного землеробства; преференційності інвестицій та інновацій в аграрному секторі.

Отже, негативним залишається факт, що найбільша увага у процесі аграрного виробництва приділяється економічній складовій з недостатньою увагою до соціальних та екологічних умов їх розвитку. З метою аналітичної оцінки рівня сталого розвитку аграрного сектору нами проведено розрахунок інтегрального показника сталості та ступеня гармонізації окремих складових. Для цього

були виокремлені певні етапи та складові дослідження, визначені на основі методичних узагальнень.

Авторська оцінка сталості розвитку аграрного сектору через розрахунок інтегрального показника ($I_{\text{срс}}$) за 2013-2016 рр. дала змогу визначити рівень окремих складових сталого розвитку та ступінь їх гармонізації ($G_{\text{срс}}$) у динаміці, а також побудувати рейтинг областей України за параметром сталості. У загальній динаміці простежується тенденція до поліпшення даних показників. Для наочності відображення територіального розподілу одержані результати за 2016 р. подано в табл. Інтегральний індекс сталого розвитку аграрного сектору України варіює за регіонами у межах від 0,14 до 0,37 (за максимального значення 1,0). Найвищий рівень сталості розвитку аграрного сектору мають три області: Черкаська, Київська та Вінницька. Центральній частині України притаманний рівень розвитку нижче середнього. Останніми стали Донецька та Луганська області з низьким рівнем сталого розвитку аграрного сектору, що пов'язано, насамперед з геополітичними особливостями регіону (проведення АТО та ін.).

У цілому послаблення загальної політики сталого розвитку в окремих областях України зумовлює спад як економічної, соціальної та екологічної складових, так і ступеня їх гармонізації. За нашими розрахунками зроблено висновок, що за складних умов нині спостерігається своєрідний «відхід» від соціальної та екологічної проблематики з концентрацією пріоритетів на економічній складовій. Також простежується зменшення ступеня гармонізації сталого розвитку аграрного сектору зі зниженням рівня інтегрального показника за окремими областями.

Запропонований інтегральний показник сталого розвитку має синтетичний характер, його визначення актуальне з позиції ухвалення виважених управлінських рішень, які впливатимуть на швидкий та стратегічний результат діяльності в аграрному секторі України. Дані проведеного обчислення можуть стати інформаційно-аналітичною основою виокремлення пріоритетів і розробки напрямів стратегій розвитку як аграрного сектору та сільських територій, так і регіональних програм.

Рейтинг областей за розрахованим інтегральним показником сталого розвитку аграрного сектору України та ступенем його гармонізації, 2016 р.

№	Область	Показник*	Показник**	№	Область	Показник*	Показник**
1	Черкаська	0,37	0,80	13	Хмельницька	0,24	0,49
2	Київська	0,36	0,80	14	Полтавська	0,24	0,59
3	Вінницька	0,36	0,81	15	Сумська	0,23	0,56
4	Дніпропетровська	0,34	0,78	16	Херсонська	0,23	0,49
5	Львівська	0,33	0,61	17	Одеська	0,23	0,62
6	Івано-Франківська	0,32	0,65	18	Кіровоградська	0,21	0,47
7	Чернівецька	0,32	0,65	19	Чернігівська	0,20	0,52
8	Волинська	0,31	0,67	20	Тернопільська	0,20	0,35
9	Рівненська	0,29	0,51	21	Закарпатська	0,19	0,44
10	Харківська	0,28	0,68	22	Миколаївська	0,19	0,44
11	Житомирська	0,26	0,48	23	Луганська	0,16	0,31
12	Запорізька	0,25	0,59	24	Донецька	0,14	0,48

Примітка. * - інтегральний індекс сталого розвитку аграрного сектору; ** - ступінь гармонізації сталого розвитку аграрного сектору.

Джерело: Розраховано авторами.

Рекомендовані заходи з позиції економічного, екологічного та соціального розвитку стосуються таких елементів:

- впровадження новітніх технологій ведення сільського господарства з адаптацією їх до регіональних особливостей, що, як результат, сприятиме підвищенню ефективності виробництва (збільшення врожайності, зростання продуктивності галузі тваринництва);

- поліпшення якості виробленої продукції, що збільшить рівень конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку;

- стимулювання органічного землеробства як засобу покращення екологічної складової.

Як один з основних напрямів побудови ефективної стратегії сталого розвитку аграрного сектору розглядаємо його екологізацію. Екологізацію аграрного сектору в умовах забезпечення його сталого розвитку необхідно розуміти як діяльність, що передбачає виробництво екологічно безпечної сільськогосподарської продукції з одночасним зменшенням екодеструктивного впливу на довкілля і з проведенням заходів, спрямованих на відтворення природних ресурсів. Отже, процес планування сільськогосподарського виробництва та господарської діяльності в аграрному секторі повинен здійснюватися згідно з головними напрямками екологізації з огляду на окремі стадії виробництва. Це дасть можливість розробити ефек-

тивні заходи щодо вирішення екологічних проблем аграрного сектору, що впливатиме на економічний розвиток у цілому.

Сталість розвитку аграрного сектору та забезпечення стійкості відтворювальних процесів і досягнення фінансового саморозвитку також вимагають покращення та стабілізації нормативно-правової бази, фінансової і податкової систем у контексті економічної складової.

Метою стратегії сталого розвитку аграрного сектору є гарантування продовольчої безпеки держави, що ґрунтується на формуванні внутрішньої та зовнішньої конкурентоспроможності галузі, що в подальшому стане запорукою соціально-економічного розвитку та відсутності екологічної небезпеки не тільки для сільського, а й міського населення. При розробці стратегії сталого розвитку аграрного сектору необхідно брати до уваги регіональні особливості. В основу покладено досягнення стратегічного орієнтиру через послідовну реалізацію елементів структури стратегії. При цьому важливою умовою є раціональна взаємодія аграрної системи із зовнішнім середовищем.

Ефективність запровадження концепції сталого розвитку аграрного сектору залежить від урахування беззастережного підпорядкування. Акумуляування знань з агрономіки, біофізики та соціології - важливі засади та необхідна умова ухвалення рішень у досягненні компромісів між зацікавленими

сторонами аграрного сектору в забезпеченні сталості.

З метою сприяння сталості розвитку аграрного сектору та гармонізації його складових пропонується використання державно-приватного партнерства як дієвого інструмента вирішення конфліктів заінтересованих сторін. Державно-приватне партнерство в аграрному секторі національної економіки слід удосконалювати у триєдності підходів за такими напрямками: 1) у широкому розумінні - як форму будь-якої співпраці або об'єднання між приватними та державними структурами; 2) у проектному підході - як форму спільної праці між приватними та державними структурами в межах проекту з розподілом повноважень, прав, обов'язків і спільним фінансуванням; 3) в інституційному підході - як інституцію, сукупність норм і правил функціональної взаємодії між державними та приватними структурами.

Очікувані результати, пов'язані із застосуванням наведених у дослідженні рекомендацій, забезпечать збільшення за основними складовими сталого розвитку та позитивно вплинуть на реалізацію самої концепції. Отже, буде досягнуто економічну обґрунтованість, екологічну безпеку та соціальну орієнтованість функціонування аграрного сектору в гармонічній єдності, та, як наслі-

док, підвищення рівня життя сільського та міського населення.

Висновки. Сталий розвиток можливий за умов формування тривалої єдності та взаємозв'язку щодо відтворення виробничого потенціалу, людських ресурсів та природного середовища. Вирішальну роль у забезпеченні сталості розвитку аграрного сектору та його окремих галузей відіграє коригування впливів зовнішніх і внутрішніх факторів, а також врахування необхідності поєднання залучених складових. Тому сталий розвиток треба сприймати не як подолання антропогенних проблем, але і як підґрунтя до найефективнішого використання потенціалу сектору.

Формування стратегії сталого розвитку аграрного сектору має ґрунтуватися на врахуванні сукупності факторів та охоплювати послідовність етапів з метою досягнення стратегічних напрямів, економічної результативності, соціальної значимості, екологічної безпеки аграрного сектору національної економіки, в основі яких запровадження державно-приватного партнерства, побудову якого зведено у три основні етапи: 1) розробка, 2) імплементація, 3) адаптація й оцінка результатів, втілення яких базується на засадах і принципах системного підходу.

Список бібліографічних посилань

1. Бородіна О. М. Науково-прикладні засади реконструктивного розвитку сільського господарства та села в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 70-80.
2. Горкавий В. Використання рейтингових принципів для аналізу соціально-економічного стану сільських районів. *Статистика України*. 2004. № 1. С. 91-94.
3. Зінчук Т., Фаріон Л. Методика оцінки сталого розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2017. № 3-4 (68). С. 94-99.
4. Лупенко Ю. О. Формування перспективної моделі сільського господарства. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С. 10-14.
5. Малік М. Й., Шпикуняк О. Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5-16.
6. Павлов О. І. Агроекономічний, фізіоекономічний, соціоекономічний та руралістичний підходи до дослідження сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 56-63.
7. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми. НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. К., 2009. 352 с.
8. Саблук П. Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 10-17.
9. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення); Геєць В., Прокопа І. та ін. *Економіка України*. 2011. № 12. С. 4-14.
10. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року (Проект 2017).- URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> (дата звернення: 31.11.2017).

References

1. Borodina, O.M. (2016). Naukovo-prykladni zasady rekonstruktyvnoho rozvytku silskoho hospodarstva ta sela v Ukraini [Scientific and applied fundamentals of reconstructive development of agriculture and rural areas in Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannya*, 4, pp. 70-80 [In Ukrainian].
2. Horkavyy, V. (2004). Vykorystannya reitynhovyykh pryntsyypiv dlia analizu sotsialno-ekonomichnoho stanu silskykh raioniv [Use of rating principles for the analysis of socio-economic status of rural areas]. *Statystyka Ukrainy*, 1, pp. 91-94 [In Ukrainian].
3. Zinchuk, T., & Farion, L. (2017). Metodyka otsinky staloho rozvytku silskykh terytorii [Methods of rural areas sustainable development assessing]. *Innovatsiina ekonomika*, 3-4 (68), pp. 94-99 [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu. (2012). Formuvannya perspektyvnoi modeli silskoho hospodarstva [Formation of a perspective model of agriculture]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 10-14 [In Ukrainian].
5. Malik, M., & Shpykuliak, O. (2017). Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh instytutsionalnykh transformatsii [Development of agrarian entrepreneurship in conditions of institutional transformations]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 5-16 [In Ukrainian].
6. Pavlov, O. (2016). Ahroekonomichnyi, fizioekonomichnyi, sotsioekonomichnyi ta ruralistychnyi pidkhody do doslidzhennia silskykh terytorii [Agroeconomic, physio-economic, socio-economic and ruralistic approaches to research of rural territories]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 56-63 [In Ukrainian].

11. Хвесик М. А., Хвесик Ю. М. Сталий розвиток території як основа стратегії розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 66-76.
12. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва: монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 350 с.
13. Шпикуляк О. Г., Мазур Г. Ф. Інституційні засади та соціально-економічні детермінанти стимулювання сталого розвитку сільських територій: теоретичний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць. Економіка*. 2015. Вип. 730-731. С. 21-25.
14. Appleby M. C. Sustainable agriculture is humane, humane agriculture is sustainable. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. 2005. Vol. 18. P. 293-303.
15. Behnassi M., Shabbir A. Science, Policy and Politics of Modern Agricultural System. New York : Springer Verlag, 2014. 379 p.
16. Daly H. Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press. Boston, 1996. 264 p.
17. Hardi P., Zdan T. Assessing Sustainable Development - Principles in Practice. International Institute for Sustainable Development. Winnipeg, 1997. 175 p.
18. Hirsch F. The social limits to growth. Routledge & Kegan Paul. London, 1976. 208 p.
19. Serageldin I., Steer A. Making Development Sustainable: From Concepts to Action. World Bank. Washington. 1994. 40 p.
7. Popova, O.L. (2009). *Stalyi rozvytok ahrosfery Ukrainy: polityka i mekhanizmy* [Sustainable development of the agrosphere of Ukraine: policies and mechanisms]. Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy [In Ukrainian].
8. Sabluk, P. (2015). Stan i napriamy rozvytku ahrarnoi reform [State and trends in the development of agrarian reform]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 10-17 [In Ukrainian].
9. Heiets, V., Yurchyshyn, V., Borodina, O., & Prokopa, I. (2011). Sotsioekonomichna modernizatsiia ahrarnoho sektoru Ukrainy (kontseptualni polozhennia) [Socioeconomic modernization of the agricultural sector of Ukraine (conceptual provisions)]. *Ekonomika Ukrainy*, 12, pp. 4-14 [In Ukrainian].
10. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku (Proekt 2017) [The Strategy of sustainable development of Ukraine up to 2030 (Project 2017)]. Retrieved from: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> [In Ukrainian].
11. Khvesyk, M., & Khvesyk, Yu. (2013). Stalyi rozvytok terytorii yak osnova stratehii rozvytku ahrarnoho sektoru [Sustainable development of territories as the basis of the strategy of agrarian sector development]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 66-76 [In Ukrainian].
12. Khodakivska, O. (2015). *Ekolohizatsiia ahrarnoho vyrobnytstva: monohrafiia* [Ecologization of agrarian production: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Shpykuliak, O.H., & Mazur, H.F. (2015). Instytutsiini zasady ta sotsialno-ekonomichni determinanty stymuliuvannia staloho rozvytku silskykh terytorii: teoretychnyi aspekt [Institutional framework and socio-economic determinants of stimulation of sustainable development of rural territories: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Shchernihivetskoho universytetu : Zbirnyk nauk. prats. Ekonomika*, 730-731. pp. 21-25 [In Ukrainian].
14. Appleby, M.C. (2005). Sustainable agriculture is humane, humane agriculture is sustainable. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 18, pp. 293-303 [In English].
15. Behnassi, M., & Shabbir, A. (2014). *Science, policy and politics of modern agricultural system*. New York: Springer Verlag [In English].
16. Daly, H. (1996). *Beyond growth: the economics of sustainable development*. Boston: Beacon Press [In English].
17. Hardi, P., & Zdan, T. (1997). *Assessing sustainable development - principles in practice*. Winnipeg: International Institute for Sustainable Development [In English].
18. Hirsch, F. (1976). *The social limits to growth*. London: Routledge & Kegan Paul [In English].
19. Serageldin, I., & Steer, A. (1994). *Making development sustainable: from concepts to action*. Washington: World Bank [In English].

Lopatynskiy Yu.M., Burynska O.I. Components and priorities of sustainable development of the agrarian sector of the economy: conceptual and theoretical discourse

The purpose of the article is to deepen the scientific and methodological provisions and develop practical recommendations for sustainable development of the agrarian sector of the national economy.

Research methodology. In the research process have been used the following scientific methods: economic-statistical, sociological research, economic-mathematical modeling and comparative analysis.

Research results. The theoretical and methodological principles of the sustainable development concept have been systematized taking into account the peculiarities of its sectoral implementation. The methodical approach to assessing the sustainability of the agrarian sector through the calculation of the integral indicator has been improved, which allowed determining the level of the individual components of sustainable development and the degree of their harmonization in dynamics, as well as construction of the rating of Ukrainian regions according to the sustainability parameter. The expansion of the boundaries and principles of public-private partnership in the sector has been proposed. The priority directions of the strategy of implementation of the concept of sustainable development in the agrarian sector, which cover a set of factors and a sequence of stages of practical implementation, have been substantiated in order to achieve the stated strategic guidelines.

Elements of scientific novelty. The methodical approach to assessing the sustainability of the agrarian sector development through the calculation of the integral indicator has been improved. This allowed defining the conceptual foundations for harmonization of the components of sustainable development of the national economy agrarian sector by working out the imperatives for constructing a strategy for the inclusive development of the agrarian sector in the theoretical and practical context.

Practical significance. Proposals on increasing the sustainability of agrarian sector development that can be used in elaboration of programs, measures, directions of national, regional and local agrarian growth have been presented. Tabl.: 1. Refs.: 19.

Keywords: sustainable development, agrarian sector, components of sustainable development, priorities, harmonization, public-private partnership, strategy.

Lopatynskyi Yurii Mykhalovch - doctor of economic sciences, professor, head of the department of enterprise economics and human resource management, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University (2, Kotsyubynskoho Street, Chernivtsi)

E-mail: y.lopatynskyi@chnu.edu.ua

Burynska Oksana Ihorivna - assistant of the department of enterprise economics and human resource management, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University (2, Kotsyubynskoho Street, Chernivtsi)

E-mail: oksanasidliar@gmail.com

Лопатинский Ю.М., Буринская О.И. Составляющие и приоритеты устойчивого развития аграрного сектора экономики: концептуально-теоретический дискурс

Цель статьи - углубить научно-методические положения и разработать практические рекомендации по обеспечению устойчивого развития аграрного сектора национальной экономики.

Методика исследования. Методы: экономико-статистический, социологических исследований, экономико-математического моделирования и сравнительного анализа.

Результаты исследования. Систематизированы теоретико-методологические основы концепции устойчивого развития с учетом особенностей ее отраслевой реализации. Предложено расширение пределов и принципов государственно-частного партнерства в секторе. Обоснованы приоритетные направления стратегии внедрения концепции устойчивого развития в аграрном секторе, охватывающие совокупность факторов и последовательность этапов практической реализации с целью достижения предложенных стратегических ориентиров.

Элементы научной новизны. Усовершенствован методический подход к оценке устойчивости развития аграрного сектора путем расчета интегрального показателя, что даст возможность охарактеризовать концептуальные основы гармонизации составляющих устойчивого развития аграрного сектора национальной экономики посредством разработки императивов построения стратегии инклюзивного развития сектора в теоретическом и практическом контексте.

Практическая значимость. Внесены предложения по повышению устойчивости развития аграрного сектора, которые могут быть использованы при разработке программ, мер, направлений общегосударственного, регионального и местного их развития. Табл.: 1. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: устойчивое развитие, аграрный сектор, составляющие устойчивого развития, приоритеты, гармонизация, государственно-частное партнерство, стратегия.

Лопатинский Юрий Михайлович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики предприятия и управления персоналом, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича (г. Черновцы, ул. Коцюбинского, 2)

E-mail: y.lopatynskyi@chnu.edu.ua

Буринская Оксана Игоревна - ассистент кафедры экономики предприятия и управления персоналом, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича (г. Черновцы, ул. Коцюбинского, 2)

E-mail: oksanasidliar@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 20.05.2018 р.

Фахове рецензування: 22.05.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лопатинський Ю. М., Буринська О. І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94 – 102.

*

UDC 330.338

V.O. IVANCHENKO, candidate of economic sciences,
associate professor (docent), competitor for doctor`s degree

The origin and evolution of the concept of “sustainable development”

The purpose of the article is to study the process of the origin, formation and evolution of the concept of sustainable development and to consider its essence, as well as to cover various viewpoints on this problem of the Ukrainian scientists and to output a combined single definition.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods as: comparison, analysis, synthesis, generalization.

Research results. It has been found that in the Ukrainian scientific thinking there are a large number of definitions of the concept of “sustainable development”. Every scientist has his own approach to the interpretation of this concept, speaking about the stability of development, the sustainability of development or the balance of development. They characterize it

© V.O. Ivanchenko, 2018

Lopatynskyi Yurii Mykhalovch - doctor of economic sciences, professor, head of the department of enterprise economics and human resource management, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University (2, Kotsyubynskoho Street, Chernivtsi)

E-mail: y.lopatynskyi@chnu.edu.ua

Burynska Oksana Ihorivna - assistant of the department of enterprise economics and human resource management, Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University (2, Kotsyubynskoho Street, Chernivtsi)

E-mail: oksanasidliar@gmail.com

Лопатинский Ю.М., Буринская О.И. Составляющие и приоритеты устойчивого развития аграрного сектора экономики: концептуально-теоретический дискурс

Цель статьи - углубить научно-методические положения и разработать практические рекомендации по обеспечению устойчивого развития аграрного сектора национальной экономики.

Методика исследования. Методы: экономико-статистический, социологических исследований, экономико-математического моделирования и сравнительного анализа.

Результаты исследования. Систематизированы теоретико-методологические основы концепции устойчивого развития с учетом особенностей ее отраслевой реализации. Предложено расширение пределов и принципов государственно-частного партнерства в секторе. Обоснованы приоритетные направления стратегии внедрения концепции устойчивого развития в аграрном секторе, охватывающие совокупность факторов и последовательность этапов практической реализации с целью достижения предложенных стратегических ориентиров.

Элементы научной новизны. Усовершенствован методический подход к оценке устойчивости развития аграрного сектора путем расчета интегрального показателя, что даст возможность охарактеризовать концептуальные основы гармонизации составляющих устойчивого развития аграрного сектора национальной экономики посредством разработки императивов построения стратегии инклюзивного развития сектора в теоретическом и практическом контексте.

Практическая значимость. Внесены предложения по повышению устойчивости развития аграрного сектора, которые могут быть использованы при разработке программ, мер, направлений общегосударственного, регионального и местного их развития. Табл.: 1. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: устойчивое развитие, аграрный сектор, составляющие устойчивого развития, приоритеты, гармонизация, государственно-частное партнерство, стратегия.

Лопатинский Юрий Михайлович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики предприятия и управления персоналом, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича (г. Черновцы, ул. Коцюбинского, 2)

E-mail: y.lopatynskyi@chnu.edu.ua

Буринская Оксана Игоревна - ассистент кафедры экономики предприятия и управления персоналом, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича (г. Черновцы, ул. Коцюбинского, 2)

E-mail: oksanasidliar@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 20.05.2018 р.

Фахове рецензування: 22.05.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лопатинський Ю. М., Буринська О. І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94 – 102.

*

UDC 330.338

V.O. IVANCHENKO, candidate of economic sciences,
associate professor (docent), competitor for doctor`s degree

The origin and evolution of the concept of “sustainable development”

The purpose of the article is to study the process of the origin, formation and evolution of the concept of sustainable development and to consider its essence, as well as to cover various viewpoints on this problem of the Ukrainian scientists and to output a combined single definition.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods as: comparison, analysis, synthesis, generalization.

Research results. It has been found that in the Ukrainian scientific thinking there are a large number of definitions of the concept of “sustainable development”. Every scientist has his own approach to the interpretation of this concept, speaking about the stability of development, the sustainability of development or the balance of development. They characterize it

© V.O. Ivanchenko, 2018

through a versatile and multifaceted process or the balance of various factors and the interaction of different systems, or the process of movement or the process of change, or through the internal dynamics of the development of society.

Investigated process of the emergence of the concept of "sustainable development", its evolution into the world doctrine of the development of a society that combines economy, ecology and society is explored. It has been substantiated that the most general and appropriate definition is the classical concept of sustainable development which was suggested at the conference in Rio de Janeiro and declared in Ukrainian legislation.

Elements of scientific novelty. A variety of approaches to the definition of "sustainable development" has been characterized and a combination of the interpretations has been suggested.

Practical significance. Various approaches to the definition and interpretation of the concept of "sustainable development" have been selected and described, and on the basis of the analysis a single definition was suggested. *Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 30.*

Keywords: sustainable development, balanced development, stable development, steady development.

Ivanchenko Vitaliy Olexandrovich - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctor's degree, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

Scientific problem. The human impact on nature has been increasing recently. It is necessary to reduce it and to preserve resources for future generations. Sustainable development has become the global idea of the development of the world society. Academician I.I. Lukinov said that from the purposefulness of human actions using the appropriate factors of accelerating progress, as well as overcoming the regress of the environment and of human being himself, depend on the future of the planet and the fate of mankind [12, p. 651]; respectively, understanding of the very concept of "sustainable development", approaches to it and its components are relevant today. There is not a clear and unvarying definition of this concept in Ukraine. Therefore, it would be expedient to deduce it on the basis of the conducted research.

Analysis of recent researches and publications. Theoretical and methodological basis for the study of the concept of "sustainable development" are scientific developments of foreign and national scientists. The main research of foreign scientists who raise the issue of sustainable development are publications by G. Brundtland, C. Folke, J. Holmberg, B. Hopwood, M. Mellor, G. O'Brien, M. Rushworth, R. Sandbrook [13, 24-27, 29] and others. Among the publications of the Ukrainian scientists tackling the problem of sustainable development, we may highlight the research of Yu.O. Lupenko, P.T. Sabluk, M.Yo. Malik, O.G. Shpykulyak, V.M. Trehobchuk, O.L. Popova [19-21] and others. Despite the large number of publications, this problem needs the in-depth study, namely the combination of definitions of sustainable development and the bringing of a variety of views to one generalization. Scientific, theoretical and practical significance of these problems

framed the choice of the topic, its relevance and objective of the study.

The objective of the article is to combine various definitions of the concept of "sustainable development" and to bring the variety of viewpoints to one generalization.

Statement of the main results of the study. Beginning from the end of the eighties of the last century, the idea of "sustainable development" began to develop in the global society. Originally the term "sustainable development" was used in 1987 by the International Commission on Environment and Development chaired by the Norwegian Prime Minister Gro Harlem Brundland. Under the sustainable development one should understand the possibility to meet the needs of the present time which would not undermine the ability of future generations to meet their own needs [30].

Ideas for the proportional development of society with the preservation of resources and maintenance of the environment which formed the basis of this concept, arose during the times of Plato and Aristotle, and were developed by Thomas Malthus. Prominent Ukrainian Academician V.I. Vernadskyi underlined in his writings that the activities of cultural mankind have made such changes that are not observed anywhere. These changes are a new phenomenon in the geological history of the planet, not yet taken into account in its effect. One of its main manifestations is the remarkable reduction of forests [4, p. 109]. In addition to the destruction of forest spaces, he drew attention to the sharp pollution, disappearance and destruction of the coastal seas and parts of the ocean. Man must now take all measures to preserve for future generations marine riches [4, p. 149]. However, the most acute problems arose in the 20th century. In the 1970s, the international non-governmental organization, the "The Club

of Rome" published first studies that were about limited resources of our planet, critical ecological situation and overpopulation. The first research was the book by J. Forrester "World Dynamics" [22] and the report of the Club of Rome "The Limits to Growth" was developed by D.L. Meadows. The basis of these studies was economic progress, economic efficiency and social justice. Over time, environmental problems have been added to these issues.

The solution of the three main problems that are economic growth, social justice and ecological balance became the basis for the concept of sustainable development. On the basis of the research carried out by the "Club of Rome", a number of United Nations meetings and conferences were held. The concept of sustainable development was initiated and then turned into the macroeconomic framework of the world economic system.

At these summits, a number of decisions were approved that are recognized throughout the world. The main decisions are:

- Declaration on Environment and Development was adopted in 1992; the Program for the achievement of sustainable development from the social, economic and environmental spheres called "Agenda 21"; Statement on the principles of the management, protection and sustainable development of all types of forests vital to the preservation of all forms of life and economic development and the Convention on Climate Change, on biodiversity and the call for all countries to adopt national strategies for sustainable development;
- the United Nations Millennium Declaration adopted in 2000 and Millennium Development Goals by 2015.
- Development Agenda for 2015 approved in 2015.

Since 1992 Ukraine joined the world countries and took the path to sustainable development by signing the Declaration on Environment and Development and Agenda 21 in Rio de Janeiro at the United Nations Conference on Environment and Development. However, the strategy of sustainable development of Ukraine was adopted only in 2015. This docu-

ment declared objective, trend vectors, road map timeline, top priorities and indicators of the adequate defence, socio-economic, institutional, political and legal conditions for establishment and development of Ukraine.

Some scholars [2, 3, 18] state that the term "sustainable development" which is declared in the legislation does not correspond to the content of the tasks entrusted to it because the word "sustainable" in the Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian language means: "Something which is not changed, keeps the same composition, value, uniform shape, size, etc.". And the word "development" means: "The process which results in a change in quality of something, the transition from one qualitative state to another higher state". Accordingly, in the literal sense of the phrase we obtain "not variable constant process which changes and passes from one qualitative state to another higher state", that is, one word contradicts another.

The English term "sustainable development" is interpreted differently in different languages: the Italian version - "sviluppo sostenibile" means "development that deserves support"; French - "development durable" means "long-term development"; Japanese - "jizokitekina kaihatu" means "long development"; German - "nachhaltige entwicklung" stands for long-term development; Swedish - "en stadig utveckling" means "steady development" [2]. In our language, such a phrase has historically been due to the translation of the term "sustainable development" from the Russian language, and in today's scientific literature, "sustainable development" is used as a general name that characterizes a programme for the development of a society that meets the needs of present generations and does not jeopardize opportunities of future generations to meet their needs.

Taking into account the above-mentioned facts, researchers and scientists of the world community as well as Ukraine began to explore this issue after the report at the UN conference [24], offering more than hundred definitions of the concept of "sustainable development" [26]. The main ones are the definitions given in Table.

Table. Basic definitions of the concept "sustainable development" in the world scientific publications

Definition	Source
Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.	Commission report 1987 [30]
Such a development which provides a real improvement in the quality of life of people and at the same time preserves the natural diversity of the Earth	World Conservation Strategy, 1980 [28]

Development, in which economic growth must be both comprehensive and environmental in order to reduce poverty and ensure a common prosperity for the modern population and to continue to meet the needs of future generations.	World bank
Ability to buffer changes, learning and development as the basis for understanding how to support and strengthen adaptive capabilities in a complex world of rapid transformations.	C. Folke [25]
It is a result of the growing awareness of global links between growing environmental problems, socio-economic problems related to poverty and inequality, as well as concerns about the healthy future of mankind.	Hopwood B., Mellor M., O'Brien G. [27]

Source: Developed by the author.

In turn, Ukrainian scholars interpret the concept of "sustainable development" each on their own even speak about the stability of development, steadiness of development or balanced development, but the majority state similar definitions.

Sustainable, according to the Academic Explanatory Dictionary, means stable, unchanging, persistent. Researchers V.A. Karmazin and Yu.M. Ogienko identify the notion of sustainable and stable development [7], and scholar N.B. Kyrych identifies the concept of sustainable development separately [9].

Some scholars view sustainable development through the prism of stable development. Stable means the ability to firmly stand, hold, not falling, not fluttering; something which for a long time keeps and reveals its properties, is not subject to destruction, spoilage, etc.; long-term.

For example, researcher O.M. Honcharenko, in his work "Formation of the mechanism of sustainable development of an enterprise in the conditions of uncertainty of the economic environment" determines Sustainability as the ability of the system to maintain its capable condition to achieve the planned results for various disturbing influences. Sustainability should be ensured under all conditions and situations that arise in the system and in the environment [5].

Scientist O.I. Drebot identifies the notions of sustainable development and balanced development [6, p. 11]. M.V. Vasyutkina considers sustainable development as a balancing of the enterprise development process, noting that based on the use of developed approaches and development technologies, taking into account ever-changing external and internal conditions, and as a result of building up and adjusting its potential, it can maintain the stability of all subsystems [1]. And the researcher S.V. Koverga defines balanced development as a change in the qualitative state, accompanied by the achievement of optimal

correlations between the interrelated characteristics of certain processes and external environment [11].

Scientist A.V. Polovyan differentiates the notion of sustainable development and balanced development and defines balanced development as a mutualistic (or commensal) interaction between the populations of economic entities, social, environmental and biotic systems, based on the mutual provision of conditions for the process of a favourable change in their qualitative characteristics and leads to irreversible changes in their behaviour [14].

Scientist V.M. Yakub says that the definition of balanced development is much broader than the concepts of "systemic", "integrated", "sustainable development" which are sometimes identified. Under balanced development he allocates such a process of movement from the lower level to the higher one which includes a set of balanced components among each other and the relationship among them [23].

But, in our opinion, these interpretations of scientists only expand the approaches to the definition of sustainable development. "Stable", "steady", "sustainable", "balanced" mean the ability to maintain and not change the quality from the very beginning, for a long time to come. Scientist O.V. Stalinska defines the concept of "sustainable development" as a specific internal dynamics of a complex of balanced indicators of the economic, ecological and social spheres relevant to the current and future needs of owners of enterprises, labour force, national economy and society [17, p. 5].

B.M. Danylyshyn interprets "sustainable development" as a "system of relations of social production in which the optimal balance between economic growth, normalization of the qualitative state of the natural environment, growth of material and spiritual needs of the population" is achieved [16, p. 10].

In the opinion of the scientist V.M. Trehobchuk "sustainable development" is, first and foremost, economic growth in which the most

important problems of life support of society are effectively solved without depletion, degradation and pollution of the environment [21, p. 60].

According to the research of O.L. Popova "sustainable development" means rationally balanced improvement of the economic, social and environmental parameters of global and local societies, ensuring their overall progress [15, p. 27].

Scientist L.I. Katan defines sustainable development as proposed by the world community to refine and deepen the modern concept of the desired social development, based on strategies to optimize the entire human activity, primarily economic in its interaction with the environment [8, p. 177]. I.P. Kinash says that "sustainable development" is the coherence of relations in social reproduction which ensure the qualitative growth of the economic, social and environmental parameters of a society [10].

Researcher Yu.I. Parshin has a different approach and defines sustainable development as a specific process of changing subsystems of the national economy by preventing the development of unevenness in a complex of economic, environmental and social indicators [13]. A similar opinion has V.M. Fomin who defines sustainable development as an objective process of creating conditions for the survival of mankind.

H. Daley interprets the term "sustainable development" as a harmonious, balanced, non-conflict progress of all earthly civilization, groups of countries (regions, subregions) as well as certain countries of our planet [1].

In the systematic analysis of the approaches to the definition of "sustainable development", it can be argued that there is a large number of different views on this problem in the scientific literature (Figure).

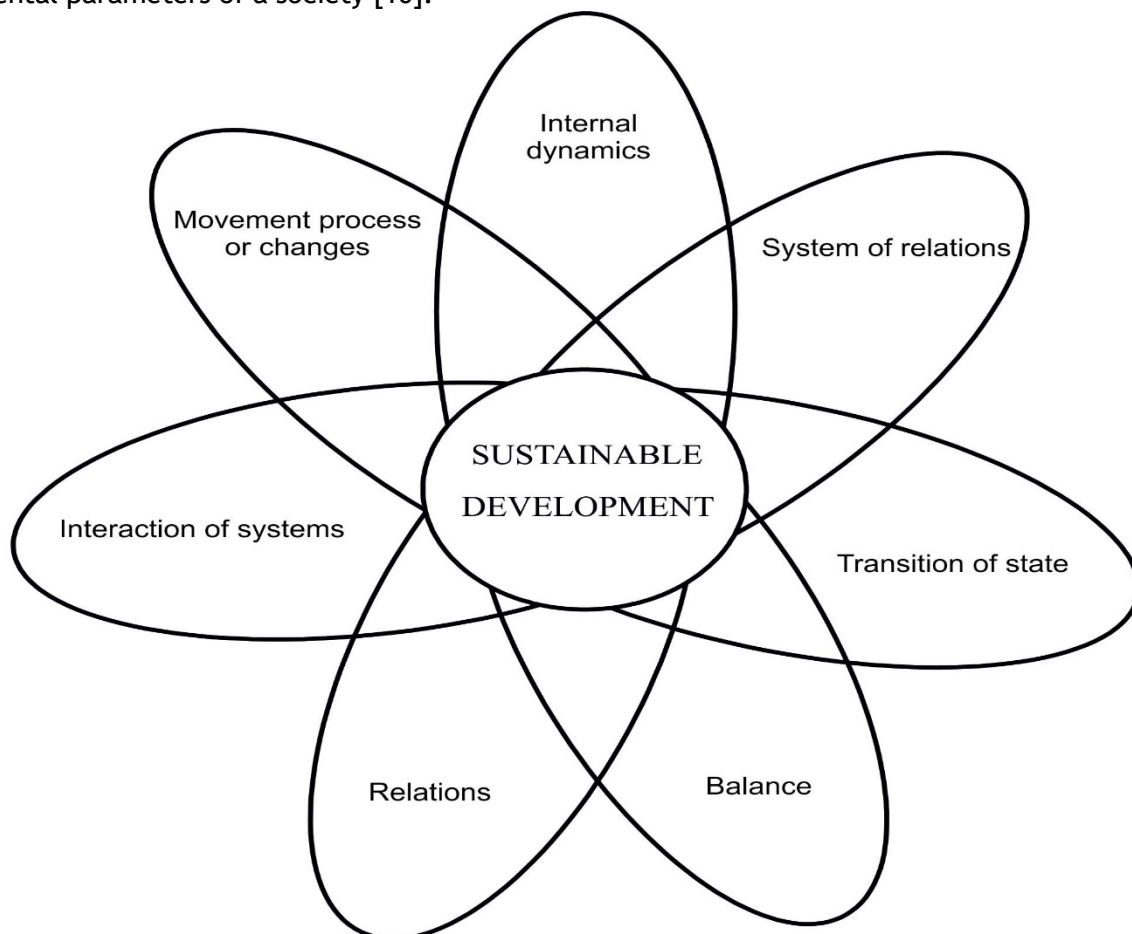

Figure. A variety of viewpoints on the definition of sustainable development

Source: Developed by the author.

Conclusions. Summarizing the above-mentioned, it has been established that sustainable development is a multi-faceted and complex process, and the balance of various

factors, and the interaction of different systems, and the process of movement, or the process of change, and the internal dynamics of society development, and the system of

relations, and the change of state, and just a relationship. But most of all, in our view, it corresponds to the classical definition of sustainable development suggested at the conference in Rio de Janeiro. This approach is confirmed by the concept of "sustainable development" which is declared in the legislation. For the first time, this term is mentioned in the Decree of the Verkhovna Rada of Ukraine of December 24, 1999, No. 1359-XIV "On Approval of the Concept of Sustainable Development of Residential Places", where, under the constant development, they are understood as socially, economically and environmentally balanced development of urban and rural areas, aimed at creating their economic potential, a valuable living environment for the modern and subsequent generations based on the rational use of resources (natural, labour, industrial, scientific, technical, intellectual, etc.), technological re-equipment and restructuring of enterprises,

improvement of social, industrial, transport, communication-informational, engineering, ecological infrastructure, improvement of living conditions, leisure and recreation, preservation and enrichment of biological diversity and cultural heritage.

Therefore, the harmonization of the relationship between society and the environment ecologically-balanced and ecologically-safe economic activity underlie a perfect (in social, economic and environmental aspects) system of production relations. The conditions for the formation and functioning of such relations should be created today, bringing the economy not only to market relations but also to the model of sustainable development [12, p. 659]. We believe that development that meets the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs is the most successful definition of the concept of sustainable development.

Literature

1. Васюткіна Н. В. Методологічні засади управління сталим розвитком авіапідрприємств : дис. д-ра екон. наук : 08.00.04. Київ, 2015. 380 с.
2. Ватченко О. Б. Виникнення та аналіз поняття «сталий розвиток». *Вісник Дніпровської державної фінансової академії. «Економічні науки»*. 2011. № 1. С. 64-68.
3. Вергун А. М., Тарасенко І. О. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2014. № 2. С. 207-218.
4. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва : Наука. 1989. 261 с.
5. Гончаренко О. М. Формування механізму стійкого розвитку підприємства в умовах невизначеності економічного середовища : дис. д-ра екон. наук : 08.00.04. Одеса, 2014. 430 с.
6. Дребот О. І., Задача С. О. Методологічні основи інституціонального забезпечення збалансованого розвитку лісового сектора економіки. *Збалансоване природокористування*. 2013. № 4. С. 10-16.
7. Кармазін В. А., Огієнко Ю. М. Стабільний розвиток економіки — запорука технологічного прориву України. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2010. С. 33-36.
8. Катан Л. І. Інвестиційне забезпечення сталого розвитку аграрної сфери України в контексті сучасних світових тенденцій. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2013. № 1. С. 177-180.
9. Кирич Н. Б. Організаційно-економічний механізм забезпечення стабільного розвитку переробних підприємств (на прикладі ДАК «Хліб України») : дис. д-ра екон. наук : 08.00.04. Київ, 2008. 300 с.
10. Кінаш І. П. Матеріально-технічне забезпечення сталого соціального розвитку України (теорія, методологія, практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03. Київ, 2014. 42 с.
11. Коверга С. В. Управління збалансованим розвитком промислових підприємств : дис. д-ра екон. наук : 08.00.04. Краматорськ, 2015. 400 с.
12. Лукінов І. І. Вибрані праці. У двох книгах. Кн. 1. Київ: ННЦ ІАЕ, 2007. 816 с.
13. Паршин Ю. І. Забезпечення сталого економічного розвитку національного господарства: концепція та методологія: дис. д-ра екон. наук : 08.00.03. Дніпро, 2017. 494 с.

References

1. Vasytkina, N.V. (2015). Metodolohichni zasady upravlinnya stalym rozvytkom aviapidpryyemstv [Methodological principles of management of sustainable development of enterprises]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
2. Vatchenko, O.B. (2011). Vynyknennya ta analiz ponyattya "stalyy rozvytok" [The emergence and analysis of the concept of "sustainable development"]. *Bulletin of the Dnieper State Financial Academy. "Economic Sciences"*, 1, pp. 64-68 [In Ukrainian].
3. Vergun, A., & Tarasenko, I. (2014). Kontseptsiya staloho rozvytku v umovakh hlobalizatsiyi [Concept of sustainable development in the conditions of globalization]. *Bulletin Kyiv National University of Technology and Design*, 2, pp. 207-218 [In Ukrainian].
4. Vernadsky, V.I. (1989). *Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]*. Moscow: Nauka [In Russian].
5. Goncharenko, O.M. (2014). Formuvannya mekhanizmu stiykoho rozvytku pidpryyemstva v umovakh nevyznachenosti ekonomichnoho seredovyscha [Formation of the mechanism of sustainable development of the enterprise in conditions of uncertainty of the economic environment]. *Doctor's thesis*. Odesa [In Ukrainian].
6. Drebot, O, & Zadachina, S. (2013). Metodolohichni osnovy instytutsional'noho zabezpechennya zbalansovanoho rozvytku lisovoho sektora ekonomiky [Methodological bases of institutional provision of balanced development of the forest sector of economy]. *Balanced use of nature*, 4, pp. 10-16 [In Ukrainian].
7. Karmazin, V., & Ogienko, Yu. (2010). Stabilnyy rozvytok ekonomiky-zaporuka tekhnolohichnoho proryvu Ukrayiny [Sustainable development of the economy is the key to Ukraine's technological breakthrough]. *Economic Herald of NTUU "KPI"*, pp. 33-36 [In Ukrainian].
8. Katan, L.I. (2013). Investytsiynе zabezpechennya staloho rozvytku ahrarnoyi sfery Ukrayiny v konteksti suchasnykh svitovykh tendentsiy. [Investment provision of sustainable development of the agrarian sphere of Ukraine in the context of modern world tendencies]. *Bulletin of the Dnepropetrovsk State Agrarian University*, 1, pp. 177-180 [In Ukrainian].
9. Kyrych, N.B. (2008). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm zabezpechennya stabil'noho rozvytku pererobnykh pidpryyemstv (na prykladi DAK "Khlib Ukrayiny"). [Organizational and economic mechanism of ensuring the stable development of processing enterprises (for example, SJSC "Khlib Ukrayiny")]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

14. Половян О. В. Регулювання збалансованого розвитку економічних та екологічних систем на основі коеволюційного підходу : дис. д-ра екон. наук : 08.00.03. Донецьк, 2013. 360 с.
15. Попова О. Л. Економічний механізм сталого розвитку аграрної сфери : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.03. Київ, 2009. 40 с.
16. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін. Київ : РВПС України, 1999. 716 с.
17. Сталінська О. В. Стратегічне управління металургійними підприємствами на принципах сталого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.04. Донецьк, 2013. 36 с.
18. Стецюк К. В. Поняття сталий чи збалансований розвиток в сучасному еколого-педагогічному дискурсі. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 2.
19. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.
20. Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій: матеріали до доповіді на міжнародній науково-практичній конференції / Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., Саблук В. П. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 40 с.
21. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник Національної академії наук України*. 2002. № 2. С. 31-40.
22. Форрестер Д. Мировая динамика ; пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ»: СПб.: Terra Fantastica, 2003. 379 с.
23. Якубів В. М. Стратегія збалансованого розвитку аграрних підприємств : дис. д-ра наук : 08.00.04. Житомир, 2011. 310 с.
24. Brundtland G. H. Report of the World Commission on environment and development: "our common future." United Nations, 1987.
25. Folke C. et al. Resilience and sustainable development: building adaptive capacity in a world of transformations. *AMBIO: A journal of the human environment*. 2002. Т. 31. № 5. С. 437-440.
26. Holmberg, Johan, and Richard Sandbrook (1992). "Sustainable development: What is to be done?" in Policies for a small planet. J. Holmberg (ed.). London: Earthscan.
27. Hopwood B., Mellor M., O'Brien G. Sustainable development: mapping different approaches. *Sustainable development*. 2005. Т. 13. № 1. С. 38-52.
28. IUCN U. WWF / World Conservation Strategy. Living Resource Conservation for Sustainable Development. Gland, Switzerland, IUCN, UNEP, WWF. 1980.
29. Meadows, Donella H; Meadows, Dennis L; Randers, Jurgens; Behrens III, William W (1972). The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind (PDF). New York: Universe Books. ISBN 0876631650. Retrieved 26 November 2017.
30. World Commission on Environment and Development. Our Common Future; Oxford University Press: Oxford, UK, 1987. [Google Scholar].
10. Kinash, I.P. (2014). Materialno-tekhnichna pidtrymka staloho sotsialnoho rozvytku Ukrainy (teoriya, metodolohiya, praktyka). [Material and technical support of sustainable social development of Ukraine (theory, methodology, practice)]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
11. Koverga, S.V. (2015). Upravlinnya zbalansovanyim rozvytkom promyslovykh pidpryyemstv [Management of balanced development of industrial enterprises]. *Doctor's thesis*. Kramatorsk [In Ukrainian].
12. Lukinov, I.I. (2007). *Vybрани pratsi. U dvokh knyzhakh. [Selected works. In two books]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Parshin, Yu.I. (2017). Zabezpechennya staloho ekonomichnoho rozvytku natsionalnoho hospodarstva: kontseptsiya ta metodolohiya [Ensuring sustainable economic development of the national economy: concept and methodology]. *Doctor's thesis*. Dnipro [In Ukrainian].
14. Polovyan, O.V. (2013). Rehulyuvannya zbalansovanoho rozvytku ekonomichnykh ta ekolohichnykh system na osnovi ko-evolyutsiynoho pidkhodu [Regulation of balanced development of economic and ecological systems on the basis of co-evolutionary approach]. *Doctor's thesis*. Donetsk [In Ukrainian].
15. Popova, O.L. (2009). Ekonomichnyy mekhanizm staloho rozvytku ahrarnoyi sfery [Economic mechanism of sustainable development of the agrarian sphere]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
16. Danylyshyn, B.M., Doroguntsov, S.I., Mishchenko, V.S., Koval, V.Ya., Novorotov, O.S., & Palamarchuk, M.M. (1999). *Pryrodno-resursnyy potentsial staloho rozvytku Ukrainy [Natural resource potential for sustainable development of Ukraine]*. Kyiv: RVPS of Ukraine [In Ukrainian].
17. Stalinskaya, O.V. (2013). Stratehichne upravlinnya metalurhiynymy pidpryyemstvamy na pryntsyakh staloho rozvytku [Strategic management of metallurgical enterprises on the principles of sustainable development]. *Extended abstract of doctor's thesis*. Donetsk [In Ukrainian].
18. Steciuk, K. (2011). Ponyattya stalyy chy zbalansovanyy rozvytok v suchasnomu ekoloho-pedahohichnomu dyskursi [Concept of sustainable or balanced development in contemporary ecological-pedagogical discourse]. *Scientific Bulletin of the Donbas*, 2 [In Ukrainian].
19. Lupenko, Yu., Malik, M., Bulavka, O. et al. (2013). *Stratehichni napryamy staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy na period do 2020 roku [Strategic directions of sustainable rural development for the period up to 2020]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
20. Lupenko, Yu., Pugachev, M., Sablyuk, V. et al. (2017). *Suchasni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku sil'skykh terytoriy: materialy do dopovidi na mizhnarodnyi naukovopraktychniy konferentsiyi [Modern problems and perspectives of sustainable development of rural territories: materials for the report at the international scientific-practical conference]*. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
21. Tregobchuk, V. (2002). Kontseptsiya staloho rozvytku dlya Ukrainy [Concept of sustainable development for Ukraine]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, pp. 31-40 [In Ukrainian].
22. Forrester, D. (2003). *Mirovaya dinamika: Per. s angl. [World dynamics: trans. from English]*. Moscow: ООО "Publishing House AST" [In Russian].
23. Yakubiv, V.M. (2011). Stratehiya zbalansovanoho rozvytku ahrarnykh pidpryyemstv [Strategy of balanced development of agrarian enterprises]. *Doctor's thesis*. Ivano-Frankivsk [In Ukrainian].
24. Brundtland, G.H. (1987). *Report of the World Commission on environment and development: "our common future"*. United Nations. [In English].
25. Folke, C. et al. (2002). Resilience and sustainable development: building adaptive capacity in a world of transformations. *AMBIO: A journal of the human environment*, 5, Vol. 31. pp. 437-440 [In English].
26. Holmberg, J., & Sandbrook, R. (1992). "Sustainable development: What is to be done?" in Policies for a small planet. J. Holmberg (Ed.). London: Earthscan [In English].
27. Hopwood, B., Mellor, M., & O'Brien, G. (2005). Sustainable development: mapping different approaches. *Sustainable development*, 1, Vol. 13, pp. 38-52 [In English].

28. IUCN U. WWF (1980). *World conservation strategy. Living resource conservation for sustainable development*. Gland, Switzerland, IUCN, UNEP, WWF [In English].

29. Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens, W. (1972). *The limits to growth; a report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind (PDF)*. New York: Universe Books [In English].

30. World commission on environment and development (1987). *Our common future*. Oxford: Oxford University Press [In English].

Іванченко В.О. Виникнення та еволюція поняття «сталий розвиток»

Мета статті - дослідити процес виникнення, становлення та еволюції поняття сталого розвитку й розкрити його суть, висвітлити різні погляди українських учених на цю проблему та вивести єдине визначення.

Методика дослідження. Використано методи: порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення.

Результати дослідження. Проведено аналіз наукових досліджень аспектів зародження та еволюції поняття «сталий розвиток». Встановлено, що в українській науковій думці існує велика кількість визначень сталого розвитку – як стабільність, стійкість чи збалансованість розвитку, з характеристикою його через багатогранний процес та взаємодію різноманітних систем, або процес руху чи процес зміни, або через внутрішню динаміку розвитку суспільства.

Обґрунтовано, що узагальнюючим та найбільш вдалим є класичне поняття сталого розвитку, рекомендоване на конференції в Ріо-де-Жанейро та задеклароване в українському законодавстві.

Елементи наукової новизни. Окреслено низку підходів до визначення «сталий розвиток» та запропоновано поєднання цих трактувань.

Практична значущість. На підставі аналізу різноманітних підходів до трактування поняття «сталий розвиток» та його результатів визначено єдине. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 30.

Ключові слова: сталий розвиток, збалансований розвиток, стабільний розвиток, стійкий розвиток.

Іванченко Віталій Олександрович - кандидат економічних наук, доцент, докторант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

Иванченко В.А. Возникновение и эволюция понятия «устойчивое развитие»

Цель статьи - исследовать процесс возникновения, становления и эволюции понятия устойчивого развития и раскрыть его суть, осветить различные взгляды украинских ученых на эту проблему и вывести единое определение.

Методика исследования. Использованы методы: сравнения, анализа, синтеза, обобщения.

Результаты исследования. Проведен анализ научных исследований аспектов зарождения и эволюции понятия «устойчивое развитие». Установлено, что в украинской научной мысли существует большое количество определений понятия устойчивого развития – как стабильность, устойчивость или сбалансированность развития, с характеристикой его через разносторонний и многогранный процесс и взаимодействие различных систем, или процесс движения и изменения, или через внутреннюю динамику развития общества.

Обосновано, что обобщающим и наиболее удачным определением является классическое понятие устойчивого развития, предложенное на конференции в Рио-де-Жанейро и задекларированное в украинском законодательстве.

Элементы научной новизны. Очерчено разнообразие подходов к определению понятия «устойчивое развитие» и предложено сочетание этих трактовок.

Практическая значимость. По результатам анализа различных подходов к трактованию понятия «устойчивое развитие» предложено единое. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 30.

Ключевые слова: устойчивое развитие, сбалансированное развитие, стабильное развитие, стойкое развитие.

Иванченко Виталий Александрович - кандидат экономических наук, доцент, докторант, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборони, 10)

E-mail: Ivanchenko_vital@ukr.net

The article has been received 23.05.2018

Revision: 27.05.2018

Бібліографічний опис для цитування:

Ivanchenko V. O. The origin and evolution of the concept of “sustainable development”. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 102 – 109.

* * *